

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ
СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Н.Ф. Ржевська
«___» _____ 2020 р.

**ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР**

ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, СУСПІЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ»

ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ «МІЖНАРОДНА
ІНФОРМАЦІЯ»

**Тема: «РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ»**

Виконавець: студент 2 курсу, 208 групи, Кузнецов Ілля Ігорович

Керівник: кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій Ялі Максим Харлампієвич

Нормоконтролер:

_____
(підпис)

_____
(П.І.Б.)

КИЇВ 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВИ.

- 1.1. Сутність та особливості формування зовнішньополітичного курсу держави.
- 1.2. Концептуальні підходи до розуміння поняття «релігійний чинник».

РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВ.

- 2.1. Вплив релігійного чинника у зовнішньополітичному курсі США.
- 2.2. Ісламський чинник у формуванні зовнішньої політики Франції.
- 2.3. Роль релігійного чинника у зовнішній політиці держав Близького Сходу.

РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ.

- 3.1. Релігійний чинник як інструмент зовнішньої політики РФ.
- 3.2. Релігійний чинник зовнішньої політики України як складова боротьби за незалежність держави.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що наприкінці ХХ ст. з'явилося нове цивілізаційне бачення розвитку майбутнього людства. Біполярне протистояння відійшло в минуле разом із військово-політичними, економічними та ідеологічними складовими. На певний час у свідомості народів, їх лідерів та зовнішній політиці держав виник вакуум без ідей та цінностей, які б могли запропонувати нові орієнтири розвитку. Принаймні так відбувалося на пострадянському просторі. Особливості формування нових ідеологічних та ідейних складових розвитку держав, а також нової ідентичності народів змусили звернутися до минулого та віри предків. У цей період з'являються, або скоріше відроджуються національні вірування, виникають нові національні церкви та їх лідери. Держави починають звертати значну увагу на релігійний чинник при формуванні внутрішнього та зовнішнього порядку денного.

Варто відмітити, що після завершення біполярної конфронтації у науковому середовищі виникають дві класичні праці, а загалом два основні підходи до бачення майбутнього розвитку цивілізацій та міжнародних відносин. Френсіс Фукуяма запропонував світу своє бачення розвитку світу у книзі «Кінець історії та остання людина» 1992 р., де зазначав про кінцевий етап соціокультурного розвитку людства та формування остаточної форми сучасних урядів, а також кінець історії конфліктів та протистояння. Натомість, Самуель Хантінгтон у книзі «Зіткнення цивілізацій» виданій у 1996 р. приходить до іншого висновку. Автор пропонує власне бачення цивілізаційного розподілу світу де основну роль будуть відігравати не держави, а цивілізаційні блоки, в основі яких знаходяться релігії. Ці дві концепції вважалися основними у 90-х рр. ХХ ст. з точки зору подальшого розвитку цивілізацій і держав.

Події 11 вересня 2001 р. у США, жахливі терористичні атаки, дали новий поштовх аналізу ідей зіткнення цивілізацій, протистояння ісламського та християнського світів, де в основі зовнішньої політики були не лише військово-

політичні чи економічні інтереси, а й простежувався і релігійний зовнішньополітичний чинник.

Релігійний чинник став основою під час протистояння на Балканах у 90-х рр. XX ст., у період першої та другої чеченських війн на території РФ, конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, який у нас час вибухнув з новою силою, незатухаючого арабо-ізраїльського протистояння, індо-пакистанського конфлікту, особливостей релігійної складової у відносинах Тибету та КНР, а також десятках інших війн і конфліктів: відкритих, прихованих, гарячих або заморожених. Тобто там, де є низький економічний рівень розвитку, а питання ідентичності та духовної основи життя особистості, суспільства та держави виходять на перший план.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин аналіз впливу релігійного чинника, прямого чи опосередкованого, у зовнішній політиці держав видається надзвичайно потрібним та актуальним. Війна в Сирії, де до 2011 р. разом проживали і християни і мусульмани. Міграційна криза в Європі, яка змінила релігійний баланс і загрожує цілісності ЄС із середини, та формує нові виклики національній безпеці Франції. Війна в Україні, складовою якої є боротьба за вірних православної церкви, отримання релігійної незалежності від РФ та збереження власної ідентичності. Всі перелічені проблеми є складовими зовнішньої політики держав. Тому дослідження релігійного чинника є дуже актуальним.

У теоретичному вимірі, актуальність теми дослідження зумовлена визначенням сутності самого релігійного чинника, основних концептуальних підходів до його розуміння, особливостей та структурних елементів. Другий аспект – це сутність та структура зовнішньої політики, власне сам зовнішньополітичний курс держави, суб'єкти та об'єкти його формування і здійснення, а також першочергові та другорядні чинники його формування. Отже, поєднання теоретичної та практичної складової цього дослідження дозволять системно підійти до вивчення актуальної проблеми міжнародних відносин.

Мета роботи – визначити місце та роль релігійного чинника у формуванні зовнішньополітичного курсу держави.

Завдання:

- розкрити сутність та особливості розробки зовнішньополітичного курсу держави;
- визначити основні концептуальні підходи до розуміння поняття «релігійний чинник»;
- пояснити роль релігійного чинника у зовнішньополітичному курсі США;
- проаналізувати значення релігійного чинника у близькосхідному протистоянні;
- виявити місце релігійного чинника у зовнішній політиці Франції.
- розкрити значення РПЦ у формуванні зовнішньої політики РФ;
- показати консолідуючий вплив у релігійного чинника у зовнішній політиці України на прикладі отримання Томосу для України.

Об’єктом дослідження є особливості формування зовнішньополітичного курсу держави.

Предметом – вплив релігійного чинника на вироблення та реалізацію зовнішньополітичного курсу держави.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці зарубіжних і вітчизняних дослідників. Оскільки дипломна робота присвячена вивченню особливостей впливу релігійного чинника на формування та реалізацію зовнішньої політики держави, то варто зазначити авторів, які вивчали як особливості здійснення зовнішньої політики, так і впливу релігійного чинника на міжнародні відносини. Отже, крім зазначених вже Ф. Фукуями та С. Хантінгтона варто виділити праці Зб. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Дж.Най, К. Уолтса, В. Бергера. Проблема міжнародних відносин та зовнішньої політики займалися такі російські дослідники як: А. Богатуров, М. Лебедева, П. Циганкова тощо. Серед вітчизняних науковців слід зазначити Горбач О.Н., який є дослідником релігійно-політичного простору, Єленського В.Є., що займається

питаннями релігії у глобальній політиці. Особливо цікавими та корисними для написання цієї дипломної роботи є праці Ю. Седляр як дослідника внутрішніх факторів формування зовнішньої політики держави та релігійного чинника у міжнародних відносинах. Релігійній проблематиці у міжнародних відносинах присвячені праці таких науковців як: В. Стратюк, П. Галди, О. Балягузової, В. Гончаренко, М. Палінчака, М. Лешанича, Ю. Павленка, А. Киридон Також у сфері досліджень зовнішньої політики держави варто виділити праці В. Копійки, О. Коппель, О. Пархомчук, В. Манжоли, Г. Перепелиці та ін.

Методи дослідження. При написанні дипломної роботи було використано низку загально- та спеціально наукових методів. Зокрема, метод історичної ретроспективи допоміг розкрити особливості формування зовнішньої політики держав у певній динаміці та хронологічній послідовності; метод вивчення документів дозволив глибше дослідити нормативно-правову базу на основі якої держави формують та здійснюють зовнішню політику; використовуючи структурно-функціональний метод було досліджено структуру зовнішньополітичних інституцій держав світу, їх особливості функціонування та вплив на зовнішню політику держави. Порівняльний метод дозволив співставити спільні та відмінні риси впливу релігійного чинника на розробку зовнішньополітичного курсу. Використання системного методу дало можливість комплексно підійти до вирішення часткових завдань та сформулювати висновки дипломної роботи.

Структурно робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВИ.

1.1. Сутність та особливості формування зовнішньополітичного курсу держави.

Поняття «зовнішньополітичний курс» у політичній теорії має низку концептуальних підходів до його розуміння. В основному термін зазначається у контексті формування певного теоретико-прикладного напрямку діяльності держави на міжнародній арені з метою реалізації її цілей та захисту власних інтересів.

Розуміння поняття «зовнішньополітичний курс» вимагає системного підходу та ґрунтовного аналізу всіх його елементів. У політичній теорії як синоніми часто використовуються такі поняття як «зовнішня політика», «зовнішньополітична діяльність», «зовнішньополітична поведінка» та багато інших, які охоплюють зовнішньополітичні аспекти діяльності держави.

У першу чергу варто звернути увагу на саме поняття «зовнішня політика» держави як теоретичну основу для формування поняття «зовнішньополітичний курс». Варто відмітити, що незважаючи на наукове значення такого важливого напрямку діяльності держави, до цього часу дефініція та сутнісні характеристики викликають наукові суперечки.

Отже, на думку англійця Дж. Франкела «зовнішня політика – це сукупність дій і прийнятих рішень у відносинах з іншими державами. За його словами, «зовнішня політика складається з рішень і дій, що певною мірою стосуються відносин між однією державою та іншими» [10].

На думку українського вченого М. Мальського, поняття «зовнішня політика» можна вважати тотожним за суттю поняттю «політика», хоча вона реалізується за принципово інших, ніж внутрішня політика, умов та за допомогою інших засобів і механізмів.

Українські науковці Баштанник В., Суліма Є. вважають, що зовнішня політика – це діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює відносини з

іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності, спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціали взаємодіючих держав [11].

Зовнішня політика з самого початку визначається як формальна політики держави, яка впливає на різні військові, економічні, гуманітарні, соціальні та культурні виміри її відносин з іншими державами та недержавними суб'єктами. Цей погляд виключає з розгляду роль релігії в сторонніх явищах, таких як повстання, громадянська війна, неурядові організації, транснаціональні організації (включаючи терористичні), якщо це не стосується зовнішньої політики держави.

Поняття «зовнішня політика» повинно враховувати наявність як мінімум трьох якісно різних рівнів її осмислення: зовнішня політика як явище, конкретна зовнішня політика даної держави в певних умовах її формування та в певний період часу та зовнішня політика як процес її формування і здійснення (зовнішньополітичний процес), що передбачає наявність досить стабільної «технології» [8].

Досить важливою проблемою визначення та характеристики зовнішньої політики є проблема розуміння її взаємозв'язку з внутрішньою політикою держави. Оскільки зовнішня політика є діяльністю держави, вона не може бути відокремлена від політики внутрішньої, більш того, вона є похідною внутрішньої політики. Варто зазначити, що зовнішня політика може полегшити внутрішньополітичні суперечності, але не в змозі самотійно їх вирішити.

Зміст політики, об'єктивно визначений волею народу (громадянського суспільства), фактично реалізується його інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, упроваджується в нормативній формі та спирається на міжнародно-правові принципи [8].

Окремо слід зазначити, що зовнішня політика, незважаючи на те, що традиційно здійснюється в інтересах держави або в національних інтересах,

сьогодні вже зазнає впливу та контролю з боку міжнародних інститутів. Держави беруть на себе зобов'язання поважати та сумлінно виконувати всі норми міжнародного права при проведенні своєї зовнішньої політики.

Дослідження зовнішньої політики держав мають багаторівневий характер, що пояснюється передусім багаторівневістю та багатоаспектністю самого предмета дослідження. Під час дослідження розгортання зовнішньополітичної активності кожної окремої держави необхідно аналізувати кожен із її рівнів та аспектів, якщо дослідження претендує на науковість та об'єктивність.

Аналізуючи основні підходи західної наукової школи до визначення поняття «зовнішня політика», слід також зупинитися на доробку Дж. Розенау, особливо його праці «Передтеорії і теорії зовнішньої політики» [42]. У цьому дослідженні автор дійшов висновку, що для кращого розуміння категорії «зовнішня політика» необхідно використовувати узагальнюючу теорію, яка полягає в інтегруванні інформації, отриманої в результаті аналізу на різних рівнях – від індивідуальних особливостей політичного лідера до системи міжнародних відносин. Подібний підхід дав змогу Дж. Розенау більш комплексно досліджувати зовнішню політику, систематизуючи отримані дані і не обмежуючись рамками дослідження, одним із рівнів цього явища.

Дж. Розенау наводить власну типологію зовнішньої політики держави: слабку, агресивну, активну і консервативну [42].

До представників школи рівневого аналізу зовнішньої політики слід зараховувати і К. Волца, який у роботі «Людина, держава і війна: теоретичний аналіз» [20], досліджуючи природу міжнародних конфліктів, аналізував її за трьома категоріями. Перша категорія – людська поведінка, в центрі якої – характеристика політичних лідерів, і піддаються аналізу мотиви їхніх дій і рішення, які можуть призвести до ескалації міжнародного конфлікту. Друга категорія – це внутрішня будова держави, тут акцентується увага на аналізі типу правління, економічної моделі, політичних груп і т.д. Третя категорія – система міжнародних відносин.

Важливою у розвитку аналізу зовнішньої політики була і робота В. Гадсона «Аналіз зовнішньої політики: класичні та сучасні теорії» [20]. У цьому дослідженні науковцем було виокремлено п'ять рівнів аналізу зовнішньої політики. На першому рівні досліджувалося індивідуальне прийняття зовнішньополітичних рішень, це, передусім, політична психологія лідера, його роль у процесі формування та реалізації зовнішньої політики.

На другому рівні науковець розглядав групове прийняття зовнішньополітичних рішень – це процес організації взаємодії між суб'єктами, що беруть участь у формуванні та реалізації зовнішньої політики.

Третій рівень піддає аналізу роль культурної, соціальної і національної ідентичностей у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень.

На четвертому рівні аналізується вплив внутрішньої політики держави на зовнішньополітичний процес.

П'ятий рівень окреслює відмінні риси держави, такі як масштаб, природні та демографічні ресурси, географічне розташування, політична система, військовий і економічний потенціал, які визначають характер зовнішньої політики [20].

Звертаючись до надбань школи пострадянського простору, слід зупинитися на аналізі праць таких науковців, як, наприклад, А.Д. Богатурова, Н.А. Косолапова, М.А. Хрустальова, зокрема «Нарисів теорії і політичного аналізу міжнародних відносин» [42]. У цій публікації автори зробили акцент на дослідженні системного рівня аналізу зовнішньої політики держави. Російський вчений Ю. Казанцев вважає, що зовнішня політика є загальним курсом держави в міжнародних справах.

Праці Е.О. Позднякова присвячені здебільшого проблематиці зовнішньополітичної діяльності держав. Він визначав зовнішньополітичну діяльність держави як особливий вид її політичної діяльності. Розглянутій проблематиці присвятив свої роботи і В.Р. Мединський, який під зовнішньополітичною діяльністю держави трактував чітко визначену систему дій, які спрямовані на задоволення нею життєво важливих інтересів,

підвищення її ролі в системі міжнародних відносин і набуття можливості використовувати у своїх цілях зовнішні ресурси розвитку [20].

Визначальними складниками цього визначення автор вважає такі: 1) задоволення «життєво важливих» інтересів; 2) підвищення ролі держави в системі міжнародних відносин; 3) отримання можливості використовувати у своїх власних цілях зовнішні ресурси розвитку. Водночас другий і третій складники цього визначення за змістом можуть належати і до першого складника, і розглядатися як життєво важливі інтереси цієї держави. З огляду на це наведене вище визначення все ще потребує подальшого наукового розроблення та уточнення.

Водночас Б. Ткаченко надає таке визначення зовнішньополітичної діяльності держави: це – специфічний різновид соціальної діяльності, який обслуговує зовнішньополітичні інтереси держави у сфері міжнародних відносин і спрямований на створення сприятливих умов внутрішнього функціонування держави, а також на забезпечення її національних інтересів у сфері міжнародних відносин [42].

Згідно з цим визначенням зовнішньополітична діяльність виконує функції «обслуговування» і «забезпечення» зовнішньополітичних інтересів держави з метою створення умов для її внутрішнього розвитку. Такий підхід вказує, передусім, на підпорядкованість зовнішньополітичної діяльності держави внутрішньому її функціонуванню. Але не завжди цілі і завдання зовнішньополітичної діяльності держави визначаються цілями і завданнями її внутрішнього розвитку.

Отже, М. Лебедева вказує, що «зовнішня політика – загальний курс держави в міжнародних справах, сукупність дій держави за межами своєї суверенної території, що мають на меті реалізацію національних інтересів. Покликана забезпечити відносини цієї держави з іншими державами і проводиться відповідно до її принципів і цілей, здійснюваних шляхом різних засобів і методів» [20].

У змістовному плані політика держави – і внутрішня, і зовнішня – являє собою управління, стратегію і затверджені дії, спрямовані на досягнення цілей. Політика втілюється через діяльність установ і інститутів державної влади, науки, політичної ідеології, яка включає розроблення завдань внутрішньої і зовнішньої політики.

Інституційний підхід пов'язаний із процесом реалізації рішень. Мова йде про урядові механізми формування та реалізації зовнішньої політики (foreign affairs government structure), під якими розуміються державні інститути, відповідальні за формування й здійснення зовнішньої політики [8].

Інтерпретація поняття «зовнішня політика» здійснюється в контексті її взаємозв'язку з міжнародними відносинами, де держава є одним з акторів, і зі сферою публічної політики, де має місце тлумачення феномену як:

- цільового характеру діяльності держави в міжнародному інформаційному просторі;
- пошуку взаємоузгодження внутрішньої і зовнішньої політики;
- детермінації засобів, методів і функцій зовнішньої політики;
- механізму формування та реалізації зовнішньої політики у взаємозв'язку держави з іншими учасниками, у тому числі акторами «поза суверенітетом»;
- похідна від типу держави згідно переважаючим рисами його зовнішньополітичного курсу. По суті, всі ці проблеми лежать в основі зовнішньополітичного аналізу як такого.

Згідно професору Колумбійського університету Ф. Таненбаума, зовнішня політика держави відображає основні моральні та правові цінності, закріплені у суспільстві. Для США, наприклад, це віра у рівність людей, расову терпимість, демократичний спосіб життя, місцеве самоврядування, впевненість у можливості викорінювання зла, заперечення утопізму, догматизму, формалізму і фанатизму («Американська традиція у зовнішній політиці» (1955) [42].

Таким чином ліберально-ідеологічне трактування зовнішньої політики зводилося до толерантної діяльності держави у відносинах з іншими суб'єктами

міжнародних відносин, заснованої на універсальних моральних і правових цінностях.

Оновлений ідеалістичний підхід до зовнішньої політики представлений науковцями, які сподіваються вийти за межі політики сили і звернутися до світового порядку, заснованого на праві та міжнародних інститутах. Відомі науковці Джозф Най і Роберт Кохейн, які є засновниками неолібералізму, переконані, що активну роль у сучасному світі «відіграє тісна взаємодія об'єднань різних держав, яке не піддається державному контролю»[42].

На думку Р. Кохейна, ефективне співробітництво міжнародних акторів може здійснюватися за допомогою наступних чинників: пом'якшення наслідків міжнародної анархії, стимулювання децентралізованого здійснення угод; поліпшення інформації про поведінку акторів; сприяння змінам структури операційних витрат співробітництва, скорочення стимулів для порушення принципів режиму» [42].

Крім того, представники неоліберального підходу у міжнародних відносинах визначили поняття «м'яка сила» (soft power). Термін був запропонований американським політологом Джозефом Наєм у праці «М'яка сила: засіб досягнення успіху у світовій політиці» (2004 р.). Автор зазначив: «м'яка сила – це здатність досягати бажаного шляхом переконання, а не за допомогою примусу [95].

Складовими м'якої сили є культура, політична ідеологія та дипломатія. Релігія знаходиться на стику культури та ідеології, проте більше тяжіє до першої, коли не є складовою другої. Загалом релігія вважається елементом зовнішньої культурної політики та міжнародного співробітництва. Суб'єктами такого впливу та наряду міжнародної взаємодії держав є Організація ісламського співробітництва, а також Міжпарламентська Асамблея Православ'я. На даний час роль міждержавного співробітництва з урахуванням релігійного чинника лише зростає, оскільки дозволяє обговорювати та вирішувати питання культурної ідентичності.

Науковці, які вивчали громадську думку та зовнішню політику, схильні до єдиної думки, що для того, щоб громадська думка мала вплив на зовнішню політику, їй потрібен інституційний канал. Тому необхідно проаналізувати, як інституції впливають на те, чи впливає релігія на зовнішню політику. Дійсно, маючи на увазі релігієзнавчу та політичну літературу про релігійні вірування, інституції та їх вплив на внутрішню політику, можна очікувати, що політичні інститути, а також організаційна структура та мобілізаційні можливості релігійних установ мають безпосередній вплив на зовнішню політику держави.

За інших рівних умов очевидний вплив релігії у зовнішній політиці держави може бути нижчим у державі, в якій існує висока диференціація через формальне, юридичне розділення релігійної та державної влади, як у Франції чи Туреччині. Це твердження не є констатацією факту, а скоріше пропозицією, породженою розуміннями наукових підходів до релігії та політики. Іншим інституційним аспектом є структура політичної системи. Екстраполюючи на зовнішню політику, можна припустити, що демократичні політичні системи дадуть релігії можливість впливати на зовнішню політику. Незважаючи на те, що держави діють у міжнародній системі держав, їм доводиться мати справу зі специфікою їх внутрішнього населення, і внутрішній фактор посилюється в демократичних системах [78].

Політичні структури будуть опосередковувати такі фактори, як відношення релігії до законності держави, характер релігійної спадщини, релігійність населення, релігійно інформована громадська думка та наявність мобілізованих релігійних груп. Наприклад, в умовах демократії, якщо виборча система пропорційна, невеликі партії, що складаються з одного випуску, можуть завоювати місця в законодавчому органі. Якщо вони стануть критично важливими для формування коаліційних урядів і у них є сильні уподобання, вони можуть спрямовувати зовнішню політику в їх напрямку. Якщо певна партія має релігійну базу та ідеологію, переваги організованих релігійних меншин можуть бути враховані, коли держава формує свою зовнішню політику в певній проблемній галузі [11].

Країни можуть мати організовані зовнішні релігійні інтереси, присутні в представницьких установах, які своєю владою як виборці чи активні суспільні групи намагаються впливати на зовнішню політику. Вони, швидше за все, досягнуть успіху там, де держави відносно нестабільні і дуже залежать від суспільних сил, таких як організовані релігії. Так, наприклад, в інституційній перспективі очікується, що вплив організованих релігійних груп буде особливо сильним, з урахуванням світського чинника або військового впливу, повноваженнями та інтересами глави уряду / держави, а також економічними та політично-військовими (геополітичними) зменшить вразливість країни. Цей інституційний підхід спрямовує увагу на той факт, що релігійні вірування, як правило, носять і пропагують організовані релігії, і що ці релігійні організації мають, здавалося б, світські інтереси, а саме в організації та, можливо, розширенні, що впливає на їх стратегії щодо державних установ. Організовані релігії часто мають інтереси, які змушують їх вести переговори, тиснути чи конкурувати з політичними авторитетами для подальшого їх організаційного виживання та просування їхнього морального проекту. Ці інтереси можуть компрометувати або, здається, суперечать визнаним релігійним переконанням організації або навіть призвести до змін у доктрині [78].

Релігія потребує структурних механізмів для впливу на зовнішню політику. Невизначені культурні ідентичності повинні бути організовані та підсилені суспільними та політичними інституціями та лідерами.

Слід зазначити, що хоча релігія може становити саму сутність соціального руху чи групи інтересів, її політичний вплив на зовнішню політику може бути обмежений або сприяти інституційним структурам, матеріальним потребам та інституційним відносинам.

Зовнішня політика, зрештою, конфігурована набором підрозділів, що приймають рішення в самому уряді. Зосередження уваги на процесі прийняття рішень у державі привертає увагу до різних способів релігії бути присутнім у зовнішньополітичному апараті держави, а також її впливу в системах переконань людей, які фактично приймають рішення [11].

Варто зауважити, що зовнішньополітичні рішення в кінцевому підсумку приймаються особами, що займають керівні посади, припускаючи, що очевидними та важливими напрямками досліджень ролі релігії у зовнішній політиці є переконання лідерів. Рішення про керівництво ретельно аналізувались в літературі про оперативні кодекси, що свідчить про те, що філософські та інструментальні переконання лідерів систематично впливають на зовнішньополітичні рішення. Отже, можна було б очікувати, що якщо релігійні переконання закладені в оперативному кодексі лідера, то релігія вплине на зовнішню політику. Хоча вплив релігійних переконань лідерів обмежений державними структурами, міркуваннями геополітичних сил та внутрішніми політичними інтересами, релігійні переконання лідерів можуть впливати на формування стилю керівництва (наскільки догматичною чи прагматичною може бути політика) та на керівництво керівництвом увагу (наскільки помітними чи неактуальними можуть стати певні історичні відносини чи події). Також цілком ймовірно, що лідери могли активізувати деякі елементи релігії або бути змушені включати їх. Таким чином, переконання лідера можуть впливати на зовнішню політику [78].

Крім держав та лідерів на прийняття зовнішньополітичних рішень можуть впливати інші суб'єкти зовнішнього рівня такі як Католицька Церква, Організація ісламського співробітництва, Міжпарламентська асоціація Православ'я. До зовнішніх також відносять: етнічні та релігійні групи, найяскравішим прикладом є «Аль-Каїда», глобальна ісламістська організація і терористичне угруповання. Внутрішніми суб'єктами можуть бути релігійні конфесії, об'єднання, церкви, релігійні громадські та воєнізовані організації, які мають свої інтереси на зовнішньополітичній арені [87].

В сучасних умовах глобальних трансформацій світу особливої значущості набуває проблема наслідків впливу культурного чинника на зовнішню політику. Культура виступає як арена найбільш стійкої взаємодії народів, їх взаємного збагачення і розуміння. Люди і країни підпадають під вплив своїх культурних відмінностей, які відображають їх цінності, точки зору, інтереси,

звичаї, історичні надії і побоювання [11]. Різні держави і різні регіони мають різний рівень стратегічних переваг, які укорінялися ще на ранньому етапі існування і формують досвід держави, і певною мірою потрапили під вплив з боку філософських, політичних, культурних і пізнавальних характеристик держави і її еліти. При цьому міжнародне право спрямоване на співпрацю між різними правовими культурами, на їх спільний та індивідуальний розвиток, їх симбіоз.

Зовнішня політика базується на численності координат. Серед них: внутрішньополітичне середовище, умови, ресурси, визначення її цілей та задач, склад соціальних сил і груп, характер і зміст суспільних інтересів, ступінь підтримки всередині країни та інші. Досить важливою проблемою дефініції зовнішньої політики є проблема розуміння її взаємозв'язку із внутрішньою політикою держави. Оскільки зовнішня політика є діяльністю держави, вона не може бути відокремлена від політики внутрішньої, більш того, вона є похідною внутрішньої політики.

Зміст політики, об'єктивно обумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, впроваджується у нормативній формі та спирається на міжнародно-правові принципи [11].

В цілому зовнішня політика залежить від ступеня адаптації держави до середовища, в якому діють подібні до неї, від співробітництва, кожна з країн керується переважно власними національними інтересами, тому необхідне поєднання цих інтересів, їх певне врахування.

Можна стверджувати, що зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільно-політичну систему до міжнародної, а загалом вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рівноваги між ними, розвиток цих систем. Головною метою зовнішньої політики являється

забезпечення національних інтересів, чого неможливо досягти без розвинутої співпраці, без поваги законних інтересів інших країн та міжнародної спільноти в цілому.

Основні завдання зовнішньої політики – це зміцнення суспільного устрою держави шляхом зміцнення її положення в системі держав, а також захист на міжнародній арені інтересів всього народу.

Отже, основна мета – це розвиток держави, народу, вирішення глобальних проблем сучасності, чого неможливо досягти без співпраці, без обмежень свого суверенітету, у тому числі на користь повноважень міжнародних організацій та інших міжнародних інституцій, шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм, а тому міжнародне право може вважатися правом розвитку [10].

Зовнішня політика будь-якої держави є продовженням внутрішньої політики. Головна мета зовнішньої політики – забезпечення сприятливих умов для реалізації інтересів цієї чи іншої держави, забезпечення національної безпеки та добробуту народу. Зовнішня політика зв'язана із пануючим економічним укладом, суспільним та державним устроєм суспільства і висловлює їх на міжнародній арені. Зовнішня політика визначається зовнішніми факторами, міжнародними обставинами, бо кожна держава існує не ізольовано, а у системі держав, у системі міжнародних відносин.

Для зовнішньої політики держави властиві три основних функції:

- 1) захисна, пов'язана зі захистом прав і інтересів держави та її громадян за кордоном;
- 2) інформаційно-представницька функція, яка реалізується через відповідні органи, що представляють погляди уряду, позицію держави, і покликана інформувати керівні органи держави про справи й наміри урядів інших держав;
- 3) організаційно-посередницька, базується на втіленні в життя зовнішньо- та внутрішньополітичних концепцій, доктрин і програм держави [11].

Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свої національні інтереси. Протягом усієї

історії людства політичні лідери і політична еліта апелювали до національного інтересу, щоб виправдати обрану ними політику. Але результати їх політичної діяльності бувають різними, іноді навіть катастрофічними для держави. Наявні кілька підходів до визначення змісту національного інтересу.

Поняття «національний інтерес» можна трактувати у трьох аспектах: геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному [8].

Сутність національного інтересу полягає у двох важливих моментах: забезпечення високого міжнародного іміджу держави і використання переваг у геополітичному просторі для національного процвітання і підвищення добробуту громадян. Отже, під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є суттєвими для існування цієї держави.

Найвищим ступенем спільності володіє категорія «зовнішньополітична доктрина». У більшості довідкових видань доктрина визначається як «система поглядів, наукова або філософська теорія», «вчення, наукова або філософська теорія, система, керівний теоретичний або політичний принцип», «систематизоване політичне, ідеологічне або філософське вчення, конвенція, сукупність принципів» [8].

Звернемо увагу на те, що метою зовнішньополітичної доктрини є надання загальних правил для проведення зовнішньої політики, шляхом вирішення ситуацій що виникають у міжнародних відносинах. Ці правила дозволяють політичним керівникам нації діяти у полі міжнародних подій і пояснювати дії нації щодо інших народів.

Структурні елементи зовнішньої політики. Застосувавши системний підхід до вивчення зовнішньої політики, один із учнів Р. Арона Р. Боск у своїй роботі «Соціологія світу» представляє внутрішні детермінанти зовнішньої політики держави як сукупність наявних ресурсів, якими володіє країна для досягнення своїх цілей. Дослідник розподіляє їх на дві групи: фізичні та духовні фактори впливу [58].

Фізичні (що досягаються безпосередньо) фактори включають такі елементи: простір (географічне положення, його переваги та недоліки); населення (демографічна міць); економіка (економічні ресурси, промисловий і сільськогосподарський потенціал); воєнна міць.

До складу духовних (моральних, соціальних, які не досягаються безпосередньо) факторів входять: тип політичного режиму та його ідеологія; рівень загальної та технічної освіти населення; національна «мораль», моральний тонус суспільства; стратегічне положення у міжнародній системі (наприклад, у межах співтовариства, союзу тощо).

Схожий, проте більш широкий набір факторів зовнішньої політики представлений концепцією Ф. Брайара та М. Джалілі [56]. Внутрішні детермінанти зовнішньої політики розподілені на чотири групи: фізичні, структурні, культурні та людські.

Фізичні фактори включають: географічне положення держави, її природні ресурси, властиву для неї демографічну ситуацію.

Структурні фактори включають: політичні інститути; економічні інститути; здатність держави використовувати своє фізичне і соціальне середовище, або її технологічний, економічний і людський потенціал; політичні партії; групи тиску; етнічні групи; конфесійні групи; мовні групи; соціальну мобільність; територіальну структуру: частку міського і сільського населення; рівень національної згоди суспільства.

Культурні та людські фактори включають: культуру (система цінностей, мова, релігія); ідеологію (самооцінка владою своєї ролі, її самосприйняття, її сприйняття світу, основні засоби тиску); колективний менталітет (історична пам'ять, образ «іншого», лінія поведінки, що стосується міжнародних зобов'язань, особлива чутливість до проблеми національної безпеки, месіанські традиції); якості осіб, які приймають рішення (сприйняття свого оточення, світу, фізичні та моральні якості).

Отже, попри відмінність у підходах, переважна більшість фахівців у сфері міжнародної політичної науки, до першої групи факторів, що визначають зміст

зовнішньої політики держави, відносять об'єктивні (фізичні) чинники: географічні характеристики держави, її природні ресурси, демографічну ситуацію [56].

Другим елементом фізичних факторів є демографічна ситуація. Демографічні характеристики країни формують соціальну базу її зовнішньої політики. Вони, у свою чергу, поділяються на вимірювані, та такі, що не піддаються обчисленню. Вимірювані демографічні показники включають кількість населення, вікову структуру і такі кількісні фактори, як здоров'я та освіта; до невимірюваних факторів відносять, наприклад, моральний стан населення.

До другої групи факторів, що визначають зміст зовнішньої політики входить політична культура. Політична культура має два головні аспекти: національний історичний досвід – це сума подій і методів, які сформували країну та її громадян; національний елемент. Фахівці, які вивчають політичну культуру, схильні визнати, що продемонструвати у переконливій манері незалежний вплив культури на зовнішньополітичну поведінку держави доволі складно. Щоб почати долати цей виклик і відтак з'ясувати її вплив на зовнішню політику, поділимо політичну культуру на відносини до (1) захисту території країни та її населення; (2) створення і підтримки сприятливого зовнішнього середовища; (3) проектування цінностей, тобто оцінка інших за своїми цінностями та обернення інших у свою ціннісну систему. Ці три аспекти можуть використовуватися, аби розглядати роль політичної культури у формуванні зовнішньої політики будь-якої держави [58].

Необхідно констатувати той факт, що, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, сьогодні ще не вироблено єдиного визначення поняття «зовнішня політика». Проте, проаналізувавши основні поняття варто запропонувати наступне визначення: зовнішньополітичний курс – це практична діяльність держави на міжнародній арені. У контексті розгляду наукового дослідження необхідно зазначити, що в теоретичному вимірі ближчими є ідеї політичного ідеалізму, які враховують поняття ідей, моралі, а також релігії.

Загалом, поняття зовнішньої політики є системними та має багаторівневу структуру, найвищим елементом якої є зовнішньополітична доктрина. У структурному вимірі релігія відіграє не основну роль, проте може бути частиною панівної ідеології, впливати на прийняття рішень певним зовнішньополітичним суб'єктом на основі власних моральних та релігійних переконань. Загалом, релігія може бути або національним інтересом або його складовим елементом.

1.2. Концептуальні підходи до розуміння поняття «релігійний чинник»

У сучасній науковій літературі з міжнародних відносин та зовнішньої політики держав питання «релігійного чинника» займає одне з провідних місць. Варто зазначити, що «релігійний чинник» переважно розглядається переважно в контексті міжнародної політики, світової політики, міжнародних систем, а як складова зовнішньої політики держави практично не аналізується. Тому в магістерській роботі поняття «релігійний чинник» запозичене із суміжних наукових категорій, але в практичному сенсі буде проаналізовано як чинник зовнішньої політики.

Вплив релігії на зовнішньополітичну взаємодію держав є одним із найбільших викликів безпеці двадцять першого століття. Хоча релігія стала важливим чинником у деяких дослідженнях у сфері міжнародних відносин, залишаються суперечливі та невивчені питання щодо її ролі у зовнішній політиці держав[39].

Залишається відкритими питання про те, чи релігія насправді має помітний вплив на зовнішню політику за певних обставин, і якщо так, то як генерується ефект, і які можливі механізми чи засоби впливу релігії. Варто дослідити чи релігійні переконання лідера причинами його або її зовнішньополітичного рішення чи лише риторикою, яка використовується для переконання інших.

Релігія відіграє різну роль у житті людей: вона є джерелом світоглядних поглядів і цінностей, а також джерелом ідентичності та законності, а також пов'язана з формальними інституціями. Ця концептуалізація доповнює дефініцію Брюса Лінкольна, яка зазначає, що релігія – це сукупність духовних вірувань, сформульованих та визначених інституціями, громадами та пов'язаними з ними практиками [78].

Значна увага в міжнародній політиці приділяється релігії як сукупності вірувань або теології, атрибуту культури та джерелу цінностей. Вона, як правило, вимірюється релігійною деномінацією або частотою практики

віруючих. Якщо існує певна інституція, то вона часто виступає як широкомасштабний, транснаціональний суб'єкт, такий як Католицька Церква, або як прихована терористична мережа, така як Аль-Каїда. Різноманітні теорії релігії та політики зазначають, що не можливо ігнорувати роль релігії як властивості окремих людей і спільнот, як організованого інтересу та в її інституційних зв'язках з державою.

Релігійна спадщина країни може вплинути на її загальну орієнтацію на зовнішню політику та на те, які країни є її більш імовірними союзниками та ворогами, але як цей ефект виникає, ступінь його впливу та як вона взаємодіє з існуючими внутрішніми політичними структурами та групами поки що погано зрозумів.

Слід також зазначити, що релігія, в одному або декількох його різних проявах, може бути необхідною причиною, достатньою причиною або відігравати ще більш складну роль у наборі причинно-наслідкових зв'язків [78].

Цікавою для розуміння, у цьому контексті, є взаємозв'язок релігії та зовнішньої політики є схема американського дослідника М.Б. Сміта (Smith, M. Brewster), (див. додаток 1), який розглядав її як поєднання шести найважливіших категорій, а саме: влади (в поняттях геополітичної могутності), інтересів (партій, громадськості), інституцій (різних організацій та державних структур), ідей та культур (релігійна спадщина), їх впливу на суб'єктів, які формують та реалізують зовнішню політику, а також сама зовнішня політика [78].

Запропонована схема системно відображає причинно-наслідкові зв'язки між структурними елементами, які ведуть до результатів зовнішньої політики держави, що сформувалися під впливом релігійного чинника. Особливо цікавою є взаємодія між суб'єктами зовнішньої політики та відповідними зовнішньополітичними діями, що відображені у блоках п'ять та шість. Цей зв'язок відображає вплив переконань та намірів лідерів на формування та здійснення зовнішньої політики. У цьому випадку релігійний чинник через керівництво держави впливає на зовнішню політику. Вплив на суб'єктів і на

зміну зовнішньополітичних дій можливий за умови зміни ідей та культур, що знаходяться під впливом суспільства та державних інституцій. У свою чергу зміни у суспільстві можливі під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на світогляд та релігійні переконання. Таким є теоретичне обґрунтування релігійного чинника у зовнішній політиці держави [78].

Багатозначність поняття «релігія» і його похідних «релігійний», «релігійність») перешкоджає адекватному розумінню ролі релігійного фактору у світовій політиці. У науковій літературі існує стільки тлумачень сенсу цього слова, що для наукових цілей доводиться навмисно звужувати його значення. Серед основних значень поняття «релігія» можна згадати релігію як світогляд; релігію як набір ритуалів (культ); релігію як особистий досвід переживання надприродного (по Вільяму Джеймсу) і релігію як сукупність інститутів [38].

Отже, релігія – це історичний тип світоглядної культури, який є віддзеркаленням людиною дійсності на основі абсолютизації ролі та значення надприродних сил щодо явищ світового порядку. Історія свідчить, що релігія завжди впливала не тільки на життя окремих осіб, і суспільства в цілому, а й на світову політику і міжнародні відносини [49].

При дослідженні релігійного чинника важливу роль відіграє цивілізаційний підхід, адже, з одного боку, цивілізаційний фундамент будь-якого суспільства спирається на релігію, яка є його основою, але з іншого – релігії являють собою складні багатоваріантні та динамічні конструкції, які формуються значною мірою відповідно до тих принципів, які несе та чи інша цивілізація. При цьому рівень впливу релігії на міжнародні відносини визначається із врахуванням типу цивілізацій, цивілізаційних ойкумен, окремих культурно-цивілізаційних блоків, певного етапу розвитку локальних цивілізацій.

Провідна роль у цьому контексті належить Західній, Євро-Атлантичній цивілізації, яка історично об'єднала навколо себе Латинську Америку та Східну Європу з Північною Азією («Євразію» у вузькому, культурно-історичному значенні цього терміна). Разом цю макроцивілізаційну конструкцію, яка в

загальних рисах склалася вже на кінець XVIII століття, було запропоновано називати Макрохристиянським світом. За його межами опинилися три великі традиційні макроцивілізаційні світи: Мусульмансько-Афразійський, Індійсько-Південноазійський (індуїстсько-буддійський) та Китайсько-Далекосхідний (конфуціансько-буддійський) [47].

Основна соціокультурна суперечність сучасного західного суспільства добре розкрита Деніелом Беллом. Вона полягає в несумісності протестантських у своїй основі духовних цінностей, що забезпечили саму можливість утвердження капіталізму в європейському та планетарному масштабі, і цінностей масової культури суспільства споживання, що нав'язуються рекламою через ЗМІ [47].

У планетарному масштабі культурна суперечність виявляється гострішою та загрозливішою. На цьому рівні спостерігається антагонізм між специфічними ідейно-ціннісно-мотиваційними засадами великих традиційних цивілізацій і квазіцінностями комерціалізованої культури суспільства масового споживання.

У найближчі десятиліття в глобальному масштабі конкуруватимуть два центри випереджального розвитку: Північноатлантичний і Далекосхідний із їхнім внутрішнім поділом насамперед на Північну Америку та Європу, з одного боку, та Китай, з іншого. Свої специфічні форми синтезу традиційних цінностей і західних досягнень виробляють Індія та деякі країни Мусульманського Сходу. У складнішій ситуації перебувають держави Чорної Африки, Латинської Америки і пострадянської Євразії, що дотепер не знайшли власного ефективного шляху розвитку [47].

З точки зору системного підходу релігія – це складне соціальне явище, яке можна розглядати як самодостатню цінність, якій притаманні структурність та ієрархічність певним чином пов'язаних елементів. При цьому релігійний фактор розглядається як система, що постає у трьох вимірах: змістовному, часовому, просторовому [49].

Якщо релігія є одним із аспектів культури, це може сприяти цій логіці, оскільки релігії характеризуються системою вірувань, норм і практик, що забезпечують керівництво правильним життям. У релігіях існують системи морального авторитету, які раціоналізують і визначають пріоритети певних інтересів, спростовуючи та відкидаючи інші. Щоб додати більше конкретного, можна додатково висловити гіпотезу, що якщо релігія розглядається як невід'ємна частина ідентичності держави і якщо існують певні механізми, уряди частіше беруть до уваги релігію при формуванні зовнішньої політики. Якщо ідентичність держави було визначено настільки суто світською, як у Франції, набагато менше ймовірність того, що релігійні фактори вплинуть на зовнішню політику. Останні роботи з релігії та політики стверджують, що релігії не можна аналізувати як монолітні сутності. Будь-яка релігія (особливо основні світові релігії) натомість складається з безлічі інтерпретацій, організаційних структур, спільнот та практик. Коли Макс Вебер писав про «практичну релігію навернених», він зазначив, що релігії різняться у своєму вираженні в різних країнах [49].

Оскільки можна сказати, що релігія є однією з означень, що визначають, набір ідей (теологія), ключовим місцем для роздумів про роль релігії у зовнішній політиці є розгляд ролі ідей у інститутах. Ця перспектива відрізняється від конструктивістського підходу, що підкреслює роль культури, оскільки остання схильна доводити, що культура включає символи, ритуальні смислові ритуали, норми та інші соціальні практики.

Важливим методом дослідження ролі релігійного чинника у світовій політиці є соціологічний. Він дозволяє з'ясувати специфіку взаємодії релігії та суспільства, вплив конфесійної приналежності на соціальну та політичну практику. Соціологічний метод аналізує вплив релігійної поведінки і релігійних організацій на соціальну групу, на життя в суспільстві.

Слід виокремити наступні функції релігії в міжнародних відносинах: 1) комунікативні (доведення у найбільш зрозумілій для більшої частини населення формі змісту ухвалених рішень); 2) інтегруюча (створення

консенсусу на підтримку своїх зовнішньополітичних акцій); 3) легітимізуючи (виправдання свого зовнішньополітичного курсу в очах власного населення та всього світу) [48].

Релігійний фактор завжди був характерним для будь-якої епохи, держави, міжнародної системи, різниця проявлялася лише в тій мірі, в якій він впливав на суспільне і політичне життя.

Отже, під релігійним чинником розуміється вплив сукупності релігійних цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретною історичною, політичною та соціокультурною практикою народів [39].

Хочеться зауважити, що протягом історії вплив релігійного фактора на змінювався разом зі зміною релігії. Особливо помітним і безпосереднім цей вплив був у стародавньому світі та в період Середньовіччя.

Дослідження релігійної спадщини в міжнародних відносинах свідчить, що релігійні актори завжди в тому або іншому ступені діяли на міжнародній арені. Іншими словами, роль релігії обмежена у зовнішній політиці, оскільки міжнародна система базується на вестфальській світській державі. Однак Даніель Філпотт стверджував, що протестантська Реформація породила систему суверенної державності, яка характеризує більшу частину міжнародної політики, надавши довіру твердженням Елізабет Шакман Херд, що система ґрунтується на помилковій секулярності. Тобто секуляризм є принципом, похідним від релігії – протестантської Реформації. Протестантська Реформація відокремила релігійну владу від державної (світської) влади. Дійсно, вона визначила державу як сутність, яка відрізняється від теології та від релігійних авторитетів та установ. Д. Філпотт стверджує, що без такого кроку Вестфальський договір та система держав, що виникла в результаті, були б неможливими [78].

Визначення Реформацією держави та її влади лежить в основі системи, яка визнавала, що питання релігії є внутрішніми справами держави. Е. Херд і Д. Філпотт підкреслюють з конструктивістами історичну непередбаченість державного устрою. Херд стверджує, що державна система, яка надає привілей

світському у міжнародних відносинах, не є морально вищою чи іншою кращою за будь-яку іншу систему, яка, можливо, могла б скластись, якби не випадкові історичні події. Її секуляризм також є вираженням релігійної норми в протестантській реформації розміщення влади на місцевому рівні агентів (окремих осіб або штатів), а не в універсальній організації, такій як католицька, тобто універсальна, церква або Священна Римська імперія.

Однак у суттєвій справі вестфальської державної системи Д. Фіппотт стверджує протилежне, що ідея такої домовленості передувала «фактам на місцях». Спільні соціальні ідентичності, засновані на спільній ідеї, тут релігійні, формували би зовнішню політику держави. Способи тлумачення політики та дій держав та інших міжнародних суб'єктів національними політиками обмежуються та формуються цими спільними розуміннями. Викладення матеріалу про взаємозв'язок між релігією та зовнішньою політикою є відносно тонкою матерією, що підживлюється концепціями влади та ідей, без зазначення механізмів, які включають і направляють ці впливи в політику [78].

Тенденція, яка стала реальністю у XX ст. – це «релігійний ренесанс» [38]. Він пов'язаний із процесами економічної модернізації та соціальних змін в усьому світі, які розмили традиційну ідентифікацію людей за місцем проживання й одночасно послабили роль нації-держави як джерела ідентифікації. Вакуум, що утворився в результаті цього процесу, здебільшого був заповнений релігією.

Відокремившись від держави, релігія починає виступати як самостійна і досить могутня політична сила в суспільстві, як новий, транснаціональний актор міжнародних відносин.

З 1970-х рр. дослідниками використовується термін «нове Середньовіччя» (neomedievalism) для означення феномену повернення релігійності до масової свідомості, посиляючись на працю М.Бердяєва «Нове Середньовіччя» (1924 р.), в якій він на підставі дослідження ритмічної зміни епох приходить до висновку щодо переходу від раціоналізму Нової історії до ірраціоналізму середньовічного типу [41].

Глобалізація з її нерівномірністю і неоднозначними наслідками призводить до зростання недержавної свідомості, надзвичайно актуалізує проблему цінностей, норм, ідей, ідеалів та ідентичностей – тобто саме тих проблем, які є центральними для релігії. Як і в епоху Середньовіччя, територіальний чинник втрачає особливе значення, оскільки люди отримують можливість вступати в контакти одним з одним безпосередньо, не перетинаючи державних кордонів, а лояльність громадян належить не тільки державі, а транснаціональній релігійній спільноті. Таким чином, як зазначає Е. Хард, десекуляризація та «релігійне відродження» розглядаються як повернення до звичайного світопорядку [43].

Тенденція до зростання ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах найчастіше пов'язується з зростанням ролі ісламського чинника. В цьому плані можна погодитись з точкою зору українського дослідника В.Є. Єленського, який визначає серед чинників, що сприяли поверненню релігії на світову арену, не тільки події в ісламському світі, але й євангелічне пробудження, підйом глобального католицизму та неорелігійний бум [18]. До цього переліку слід додати і активізацію ролі російської православної церкви в сучасній світовій політиці, вплив конфуціанства, даосизму та буддизму на зовнішню політику КНР, зокрема на китайську концепцію «глобальної відповідальної держави», індуїзму, буддизму та джайнізму на зовнішню політику Індії, а також роль релігійного фактору в етноконфесійних конфліктах. Невипадково, кажучи про «зіткнення цивілізацій», С. Хантінгтон мав на увазі релігії, в числі яких він називає іслам, християнство та конфуціанство [38]. Таким чином, релігія стає політичним явищем, включаючись до кола важливих політичних факторів, у масовій свідомості сприймаючись як релігійна ідеологія або «політична релігія», тобто як особлива форма релігії, яка обґрунтовує масові політичні дії, передбачає використання релігії в політичних цілях, на відміну від використання політики в релігійних цілях [39]. Ця тенденція посилюється завдяки розвитку глобальних засобів масової комунікації. Зазвичай політичні релігії отримують особливі назви, які

вказують як на зв'язок з релігією, так і на відмінності від неї (ісламізм, православізм, або «політичний іслам», «політичний індуїзм»), оскільки цей феномен, як вважає Д. Пайпс, має багато спільного з ідеологіями ХХ століття – марксизмом-ленінізмом та фашизмом [48].

Для країн різних релігій відсутність ідеологічної досконалості певної релігії може ускладнити співпрацю. На рівні реальної політики релігійні розбіжності можуть бути використані інструментально як одне виправдання агресії чи відмови від співпраці з іншим або для фінансування закордонних закатів чи громадянських воєн. Релігія, як правило, розглядається як один із аспектів культури, і, отже, у працях про міжнародні відносини її вплив теоретизується в контексті культури.

Основними прихильниками культури як змінної в міжнародних відносинах були теоретики-конструктивісти, які стверджують, що суть держави полягає в її ідентичності, яка походить від її культури. Очікується, що релігія, закладена в національній ідентичності країни, яка формувала її інститути, визначатиме, як ця країна визначає свої зовнішньополітичні інтереси.

На початку ХХІ ст. релігія міцно закріплюється в політичному дискурсі держав, зокрема США, РФ, КНР та ін. У 2003 р. з'явилася монографія колишнього держсекретаря США М. Олбрайт «Могутність і всемогутність». Осмислення ролі Америки та релігії у світовій політиці», в якій проаналізовано роль США у світі як у минулому, так і на сучасному етапі та місцю релігії в її забезпеченні, розглянуто відносини ісламської цивілізації із Заходом та визначаються завдання зовнішньої політики США в контексті протидії загрозі ісламізму [38]. У 2013 р. при державному департаменті США було створено відділ релігії та глобальних справ (The Office of Religion and Global Affairs) на чолі з Ш. Кейсі. Державний секретарі США в адміністрації президента Б.Обами Дж. Керрі у статті «Релігія і дипломатія» пояснював це необхідністю врахування Вашингтоном релігійної динаміки і залучення релігійних акторів. Адміністрація Д. Трампа демонструвала значну увагу до релігійного фактору,

про це свідчили візити президента США в центри світових релігій – Саудівську Аравію, Ватикан та Єрусалим у травні 2017 р.

Правлячі кола РФ активно просувають геополітичні проекти «православного миру» та «руського миру». Активізується політика РПЦ на міжнародній арені.

У КНР правління Мао Цзедуну в кінцевому випадку стало повторенням конфуціанській традиції в дзеркальному відображенні – проголошувався повний розрив з минулим, але продовжувалось використання багатьох традиційно китайських інститутів, включаючи імперський стиль правління. У період культурної революції революційна молодь знищувала історичні пам'ятки, спалювала старовинні книги, розкопала могили Конфуція та його нащадків. Але після правління Мао Китай стає однією з наймогутніших країн світу, однією з небагатьох комуністичних країн, в якій політичні структури збереглись після краху комунізму в інших частинах світу. Через 40 років після смерті Мао його наступники знову представляють своє суспільство конфуціанським. В 2011 році пам'ятник Конфуцію встановили на площі Тяньаньмін'я біля мавзолею Мао [39].

Сучасна стратегічна культура Індії теж базується на цінностях традиційних індійських релігійно-філософських систем – передусім індуїзму, а також буддизму і джайнізму. Це, зокрема, «концепція єдиного світу», тобто сприйняття світу як цілісної єдиної родини, принцип «єдності у різноманітті», традиція толерантності, взаємоповаги та шанування ідей і поглядів інших, «теорія не насилля» (доктрина ахімси). Віддаючи пріоритет мирним засобам у вирішенні конфліктних питань, війна в індійців традиційно вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власним цінностям [37].

Особливої уваги і більш детального дослідження потребує і т.з. «ісламський проект» або «ісламська альтернатива». Нагадаємо, що професійні сходознавці традиційно розглядали іслам як організуючий фактор в історії

Сходу, ядро та мотивуючу силу ісламської цивілізації. Ще наприкінці 70-х років XX століття в науковій літературі посилюється увага до ісламської проблематики. Це пояснювалось тим, що активізація «ісламського фактору» в суспільно-політичному житті країн Сходу виявилась повною несподіванкою і свідчила про те, що деякі теоретичні положення відносно ролі та місця релігійних традицій в країнах Сходу не витримали випробування часом. Прорахунки в політиці окремих країн були пов'язані з недооцінкою ролі «ісламського фактору», про що свідчили, зокрема, Ісламська революція в Ірані, реакція мусульманського світу на вторгнення радянських військ в Афганістан, Арабська весна, кризи навколо Іраку та Сирії та багато інших подій [48].

Важливим етапом трансформації сучасної системи міжнародних відносин стали події 11 вересня 2001 р., які символізували собою початок нової епохи зіткнення державних і транснаціональних інтересів. З точки зору Ф. Холідея, ці події стали проявом «ісламського транснаціоналізму», який і раніше існував в історії в різних формах та проявах і був реконструйований у XX ст.

Загалом, аналіз впливу релігійного фактору на міжнародні відносини загалом і зовнішню політику зокрема двома тенденціями. Децентралізація релігій призводить до формування транснаціональних релігійних спільнот, появи нових релігійних рухів з якісно новими глобально організованими субкультурами, які не асоціюють себе з приналежністю до конкретної території, оскільки їх головною метою виступає реалізація певної мети в глобальному масштабі [48].

Наслідком детериторізації є зміна релігійного ландшафту та геополітики світових релігій, зростання кількості прихильників тих чи інших релігій на як на Сході, так і на Заході. Зокрема, християнство втрачає свої «західні» риси і знаходить все більше прихильників на Сході (до 2050 року більшість християн будуть з країн «третього світу»), відбувається детериторізація ісламу, збільшення кількості його прихильників на Заході, в країнах Європи [38].

Таким чином, у XXI ст. релігія входить до кола важливих політичних чинників, у масовій свідомості сприймаючись як релігійна ідеологія або

«політична релігія», тобто як особлива форма релігії, яка обґрунтовує масові політичні дії.

Релігія стає інструментом політичної мобілізації та чинником політичної ідентифікації. На світовій арені з'являються релігійні системи у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, окремими групами держав, політичними рухами.

РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВ.

2.1. Вплив релігійного чинника у зовнішньополітичному курсі США.

Дослідження впливу релігійного чинника складатиметься з декількох взаємопов'язаних елементів. Перш за все це історичний та суспільно-політичний контекст, який дозволить комплексно підійти до вивчення проблеми та розглянути її в динаміці. Іншою складовою є аналіз та порівняння нормативних актів документів на предмет місця та ролі релігії у суспільно-політичному дискурсі. Врахування потребують демографічні характеристики конкретної держави з акцентом на релігійні пріоритети населення, оскільки саме народ окремої держави формує запити на внутрішньо- та зовнішньополітичні дії держави, зокрема і з урахуванням релігійного чинника. Інституційний вимір стосуватиметься наявності у країні системи державних та недержавних органів, які покликані займатися питаннями релігії, а також їх зв'язок із зовнішньополітичними структурами. Окреме місце займають динаміка розвитку зовнішньополітичної практики та визначення місця та ролі релігійного чинника у ній.

Незважаючи на всі глобалізаційні процеси, трансформації та специфічний образ на міжнародній арені США залишаються надзвичайно релігійною державою. Класичним став вислів Джорджа Монбіота «Америка – це релігія» [99]. У своїй статті він порівняв американських солдат із місіонерами, які несуть світло народам, а диктаторські режими, у цьому конкретному випадку режим Саддама Хусейна в Іраку назвав справою диявола. І це лише поодинокий приклад порівняння дій Америки зі справою Провидіння.

Усі американські адміністрації починаючи від батьків-засновників у своїх внутрішньо- і зовнішньополітичних діях керувалися релігійними чинниками. Кліффорд Лонглі у своїй книзі «Обрані люди» «Chosen People» стверджує, що лідери держави зізнавалися, що відчували присутність божої волі у своїх діях. Томас Джефферсон зазначав, що США варто зображати як «ізраїльтян, яких

вдень веде хмара, а вночі – вогенний стовп». У своєму інавгураційному зверненні Джордж Вашингтон стверджував, що кожен крок до незалежності «відзначався якоюсь ознакою провіденціалізму».

Лонглі зазначає, що формування американської ідентичності було частиною процесу «надмірності». Католицька церква стверджувала, що витіснила євреїв як обраних, оскільки євреї були відкинуті Богом. Англійські протестанти звинуватили католиків у порушенні віри і стверджували, що вони стали улюбленими Богом. Американські революціонери вважали, що англійці, в свою чергу, порушили свій завіт: американці тепер стали вибраним народом, божественним обов'язком якого є передача світу Божому пануванню. Вудро Вільсон зазначав: «Америка має в собі духовну енергію, яку жодна інша нація не може застосувати для визволення людства» [53].

Поступово такий підхід переріс в ідею, що американці – це обраний Богом народ. Сама Америка почала сприйматися як божественний проект. У своєму прощальному виступі президента Рональд Рейган говорив про свою країну як про «блискуче місто на пагорбі», посилаючись на Нагірну проповідь. За свідченням Рейгана, Боже царство мало не лише бути знайденим у Сполучених Штатах Америки, але царство пекла тепер також могло бути розташоване на землі: «імперія зла» Радянського Союзу, проти якої виступили святі воїни.

З часу нападів на Нью-Йорк це поняття про божественність Америки було розширено та вдосконалено. У грудні 2001 року Руді Джуліані, мер Нью-Йорка, виголосив останню промову мера в каплиці Святого Павла, недалеко від місця зруйнованих веж-близнюків. Він зазначив, що Америка схожа на світську релігію. Каплиця, в якій він виступав, була освячена не просто Богом, а тим, що колись там молився Джордж Вашингтон. За його словами: «Прапор став таким же священним, як Біблія; ім'я нації так само святе, як ім'я Бога. Президентство перетворюється на священство» [53].

Усі ті, хто ставили під сумнів зовнішню політику Джорджа Буша, більше не є просто критиками; вони є богохульниками або «антиамериканцями».

Іноземні держави, які прагнули змінити цю політику, даремно витрачали час. Домовитися можна з політиками, але не зі священниками. США з того часу запропонували божественну місію, як запропонував Буш, «захищати ... надії всього людства», горе тим, хто сподівається на щось інше, ніж американський спосіб життя [107].

Адміністрація Б. Обама та Д. Трампа активно дотримуються традицій своїх попередників та керуються релігійним чинником у своїй політиці.

У цьому випадку показовим є контент-аналіз промов трьох останніх президентів США. Зокрема, Президент Дональд Трамп згадав Бога 100 разів у своїх публічних висловлюваннях протягом перших 200 днів, президенти Барак Обама згадав 43 рази та Джордж Буш 60 разів за той самий період свого президентства [116].

У політичній суспільно-політичному розвитку США дуже часто зустрічається релігійний символізм. «У Бога віримо» – гасло, яке зображене на банкнотах США, насправді є національним девізом затвердженим президентом Дуайтом Ейзенхауером у 1956 р.

Американці як у побутовому, так і в офіційному дискурсі сприймають свою державу як «God`s own country», тобто «країну Божу». Практично всі публічні виступи президентів закінчуються висловом «Боже благослови Америку» «God bless America». Присяга багатьох державних установ містить слова «під Богом» «under God». Незважаючи на те, що це лише вислови, більшість із них можна знайти як продовження зовнішньої політики. Твердження про домінування та вищість Америки серед інших держав як «визначеної долі» самим Богом, протиставлення комуністам та атеїстам у СРСР віруючих християн Західного світу.

Ще однією символічною традицією є відзначення Національного дня молитви. У 1988 р. Конгрес США офіційно визначив його офіційну дату – перший вівторок травня. У своїй промові президент США Джордж Буш проголосив 2 травня 2002 р. Національним днем молитви та закликав

американців висловити подяку за благословення та шукати морального та духовного оновлення [53].

Релігійний символізм можна простежити і в політиці та політичній системі США. Президент під час інавгураційної промови приносить клятву на вірність американському народу на Біблії. З 1953 р. у США існує традиція проведення Молитовного сніданку, що була започаткована ще Дуайтом Ейзенхауером. Початок офіційних засідань Конгресу супроводжується виголошення молитви. Духовенство різних конфесій бере участь в офіційних заходах тощо.

Традиційно соціологічними дослідженнями у США займається провідна аналітична установа Pew Research Center.

Релігійний ландшафт у США залишається цікавим для вивчення. Найбільше у державі традиційно представників різних християнських течій – 70,6%. Зокрема протестантів – 46,6%, католиків – 20,8%, мормонів – 1,6%, православних – 0,5%, Свідків Єгови – 0,8%, інших – 0,4%. Проте варто відмітити, що протестантів у державі більше не половина, і спостерігається поступова тенденція до зниження їх кількості.

Представників не християнської релігії від загальної кількості населення – 5,9%. З них юдеїв – 1,9%, мусульман – 0,9%, буддистів – 0,7%, хінді – 0,7%, інші релігії та вірування – 1,8%.

Важливою і тривожною тенденцією, особливо серед молодшого та середнього покоління (у віці 30-49 років їх частка складає 38%) є зростання кількості осіб, які не ідентифікують себе з жодними віруваннями. Загальна їх частка – 22,8%. Серед них атеїстів – 3,1%, агностиків – 4%, в ніщо конкретне не вірять – 15,8%.

Таким чином, можна спостерігати поступовий відхід американського суспільства від традиційних релігійних цінностей. Значна частина населення взагалі відмовляється сприймати та ідентифікувати себе з будь-якими віруваннями. Зрештою, зі зміною релігійних пріоритетів буде змінюватися і як внутрішня, так і зовнішня політика держави [108].

У правовому вимірі США спираються на ст. 18 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. зазначається «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [119].

США послідовно дотримуються положень цієї Декларації, витворюючи з неї додатковий інструмент зовнішньої політики держави, а також стандарт вимірювання високих демократичних норм, відхід від яких буде супроводжуватися значним політичним та економічним тиском.

Проте, в основному у сфері релігійної свободи американці послуговуються Конституцією США прийнятою ще 17 вересня 1787 р. Так, у ст. 6 Конституції США має місце згадка релігійного чинника в контексті призначення офіційної особи на певну посаду. Зокрема: «...При цьому ніколи не буде вимагатися приналежність до якої-небудь релігії в як умову для заняття якої-небудь посади або виконання будь-якої публічного обов'язку у Сполучених Штатах» [82].

Значно більшу увагу релігійному чиннику приділено у I-й Поправці Конституції «Конгрес не повинен видавати законів, що встановлюють будь-яку релігію або забороняють її вільне віросповідання, або що обмежують свободу слова або печатки або право народу мирно збиратися і звертатися до Уряду з петиціями про задоволення скарг» [82]. Тобто у США на законодавчому рівні обмежено визначення пріоритету за певним релігійним віросповіданням, а також заборону іншого віросповідання.

Політико-правова практика показала, що заборона зазначена у I-й Поправці Конституції стосувалася лише дій Конгресу на федеральному рівні. Інші штати держави виробляли власні норми у релігійній сфері, визначали правила релігійної свободи, іноді визначаючи та закріплюючи офіційну релігію окремого державно-територіального утворення.

Лише після Громадянської війни у США у 1866 р. була прийнята XIV Поправка Конституції США, яка надавала колишнім рабам політичні права.

Так, у Розділі 1 XIV Поправки Конституції США не йдеться про релігію, а лише про: «...так само як жоден штат не може позбавити будь-яку особу життя, свободи або власності без належної правової процедури або відмовити будь-якій особі в межах своєї юрисдикції в рівній захист законів» [82].

Спеціалісти з конституційного права зазначають, що ця норма Основного Закону включає і питання релігійної свободи як невід'ємну свободу людини. У такому формулюванні XIV Поправки гарантом прав і свобод, у тому числі й релігійних є не лише держава, її законодавча гілка влади – Конгрес, а й законодавчі органи та влада окремих штатів.

Лише у 1940 р. Верховний суд США визнав, що свобода віросповідання входить до загального переліку прав і свобод, які зазначені у Біллі про права та після прийняття Конгресом США 14-ї поправки [5].

У 50-60-х рр. XX ст. у США розпочалися процеси секуляризації, що було зумовлено загальним трендом зниження ролі церкви у повоєнному суспільстві. У цей період виникла заборона на державну підтримку релігії, якщо така і надавалася, то лише у законодавчо визначний розмір та спосіб.

Американська модель відділеності церкви від держави передбачала наявність податкового контролю. У відповідності до американських законів, усі релігійні об'єднання вважаються неприбутковими організаціями. Вони можуть розраховувати на податкові пільги, але лише у випадку підтвердження релігійного спрямування своєї діяльності. Релігійні організації у США тривалий час були присутні у сфері освіти. Ця традиція була закладена з часу заснування держави. Але у 1962 р. Верховний США у результаті позовів заборонив читання Біблії в освітньому процесі.

Ситуація змінилася лише у 90-х рр. XX ст. Релігія почала повертатися у навчальні заклади та офіційну політику. У 1993 р. президент США Б. Клінтон підписав Закон «Про відновлення релігійної свободи» (The Religious Freedom Restoration Act of 1993). Суперечливим та неоднозначним залишається Закон

«Про захист релігійної свободи та добровільних пожертвувань (The Religious Liberty and Charitable Donation Protection Act of 1998) [5].

Суперечливість полягає в тому, що положення Закону дозволяють виділяти кошти з федерального бюджету на підтримку соціальної та гуманітарної діяльності деяких релігійних організацій. При цьому дискутується обсяг коштів, механізми та суб'єктів виділення коштів, критикуються самі отримувачі державного субсидування та ефективність їх соціальних програм.

У 1995 р. навіть з'явилася інструкція «Релігійні прояви в державних школах». У них йшла мова про зміну ставлення шкільних адміністрацій до релігійних проявів учнів. У 2001 р. у США був прийнятий закон про реформування системи освіти (The Child Left Behind Act of 2001).

На виконання закону 7 лютого 2003 р. Департамент освіти США надіслав у всі федеральні шкільні округи інструкцію про конституційно дозволена молитву у початкових та середніх школах (Guidance on Constitutionally Protected Prayer in Public Elementary and Secondary School) [5].

Таким чином починаючи з 90-х рр. XX ст. спостерігається зростання ролі релігії у соціальній та гуманітарній сфері з подальшою її трансляцією і на інші сфери життя суспільства, зокрема і зовнішню політику держави.

Однією з них є національна безпека. Релігійна свобода та національна безпека тісно переплітаються. Поширення свободи віросповідання, будучи далеко не лише проблемою прав людини, може зіграти важливу роль у просуванні національної та міжнародної безпеки. Цей зв'язок дедалі більше визнається, що підтверджується у положеннях Стратегії національної безпеки, заявах та заходах, які проводяться високопосадовцями уряду США та нових наукових дослідженнях.

Хоча релігійний тероризм, неухильно зростає у всьому світі з 1980 р., лише нещодавно було визнано зв'язок між релігійною свободою та безпекою, стабільністю та миром. Протягом останніх двох десятиліть Стратегія національної безпеки США National Security Strategy (NSS) почала визнавати

цю критичну ланку. Огляд міжнародних новин та сучасних досліджень показує, як наявність релігійної свободи сприяє безпеці та стабільності.

У попередніх варіантах Стратегії національної безпеки, виданих з 1987 по 1996 р., роль релігійної свободи практично не згадувалась. Перше посилення з'явилося у Стратегії президента Клінтона 1997 р. І вісім із дев'яти наступних Стратегій (з 1997 по 2017 рр., які розробили дві демократичні та дві республіканські адміністрації) включали принципи релігійної свободи (лише Стратегія 2010 р. була винятком) [100].

Чинна Стратегія, прийнята у грудні 2017 р. стверджує, що США продовжуватимуть відстоювати американські цінності та права, включаючи свою першу свободу, релігійну свободу:

«Сполучені Штати також залишаються відданими підтримці та просуванню релігійної свободи – першої свободи Америки. Наші засновники розуміли свободу віросповідання не як результат діяльності держави, а як дар Божий кожній людині та основне право нашого квітучого суспільства», (С. 41 Стратегії).

На С.42 декларується «Ми будемо виступати від імені свободи віросповідання та меншин, яким загрожує погроза. Релігійні меншини продовжують залишатися жертвами насильства. Ми ставимо пріоритет на захист цих груп і будемо продовжувати співпрацювати з регіональними партнерами для захисту спільнот меншин від нападів та збереження їхньої культурної спадщини» [100].

У липні 2018 року віце-президент Майк Пенс заявив: «Право вірити чи не вірити є найважливішою з свобод. Коли релігійну свободу заперечують або знищують, ми знаємо, що інші свободи – свобода слова, преси, зборів і навіть самі демократичні інституції під загрозою. Ось чому Сполучені Штати Америки виступають за релігійну свободу вчора, сьогодні і завжди. Ми робимо це, бо це правильно. Але ми також робимо це, оскільки релігійна свобода відповідає інтересам миру та безпеки світу. Ті нації, які відкидають релігійну свободу, породжують у своїх громадян радикалізм і образи. Вони сіють насіння

насильства у своїх межах – насильства, яке часто переливається на їхніх сусідів та по всьому світу. І як історія показала занадто багато разів, ті, хто заперечує релігійну свободу для власного народу, не сумніваються топтати права інших людей, підриваючи безпеку та мир у всьому світі» [98].

Таким чином, віце-президент США прирівнює стан релігійної свободи до реального та потенційного стану безпеки.

У березні 2019 року адмірал Девідсон написав листа випускникам Азіатсько-Тихоокеанського центру досліджень безпеки імені Даніеля К. Інуе, в якому зазначив: «Ми будемо послідовно і відверто захищати американські інтереси та цінності, в тому числі в галузі торгівлі та економіки, права, включаючи свободу релігії та переконань, Південно-Китайське море та Тайвань. Ми залишаємось відданими цій стратегії, яка вперше була сформульована в Стратегії національної безпеки Президента на 2017 рік» [98].

Цитати американських найвищих посадових осіб свідчать про значення та роль релігійної свободи та цінностей як для безпеки США, так і регіонів світу.

Поточні дослідження американських соціологів та політологів дають емпіричні докази значення релігійної свободи як стримуючого фактору для тероризму та необхідності стабільного та мирного уряду. У цьому випадку варто навести працю доктора Нілай Сайя, провідного фахівця у цій сфері «Зброя миру: як релігійна свобода протистоїть тероризму» *Weapon of Peace: How Religious Liberty Combats Terrorism (2018)*. Автор зазначає, що релігійна свобода є суттєвим елементом системи національної безпеки [98].

У США активно діє низка державних інституцій, що опікуються питаннями релігії.

Ще у 2001 р. був заснований Офіс релігійних та громадських ініціатив (Office of Faith-Based and Community Initiatives) за адміністрації президента США Джорджа Буша. Хоча бюро мало низку цілей, його основною метою було надання грантів релігійним організаціям, що надають соціальні послуги на державному та місцевому рівнях. Зусилля адміністрації були досить суперечливими: критики, зокрема Марк Чавес з Університету Дьюка,

стверджували, що програма базується на «помилкових припущеннях» про те, наскільки релігійні групи можуть надати «значущу альтернативу» державним соціальним службам [89].

Політика захисту релігійної свободи, яка реалізовувалася за часів адміністрації Обама, розпочалася з обіцянки ще сенатора Барака Обама, яку він дав у ході передвиборчої кампанії у 2008 році. За умови його обрання президентом сенатор обіцяв зберегти Офіс релігійних та громадських ініціатив Дж. Буша. Серед інших нововведень він пообіцяв створити консультативну раду, розмаїту групу релігійних та громадських лідерів та попросити їх дати рекомендації щодо зміцнення цих партнерських відносин.

Протягом декількох тижнів після вступу на посаду Обама підписав розпорядження про відкриття Офісу Білого дому з питань релігії та добросусідства та створення дорадчої ради (the White House Office of Faith-Based and Neighborhood Partnerships). Президент переорієнтував діяльність Офісу на співробітництво та партнерські відносини з релігійними громадами, на канал зв'язку між релігійними лідерами та адміністрацією президента США.

Однак офіс зазнав серйозних ударів, оскільки адміністрація Обама просуvala такі питання, як вимоги щодо контрацепції, передбачені Законом про доступну допомогу, викликаючи невдоволення релігійних лідерів і ставлячи релігійний Офіс Обама у незручне становище, коли йому доводилося захищати політику, з якою його члени не погоджувалися.

Рада не могла домовитися по деяким важливим питанням між церквою та державою, але її члени погодилися, що можна і потрібно зробити більше для захисту релігійної свободи людей, які отримують соціальні послуги, що фінансуються державою [110].

З самого початку адміністрація Обама поглибила і розширила взаємодію США із розмаїтим колом мусульманських громад, як у США, так і за кордоном, на основі взаємних інтересів та взаємоповаги. Представники адміністрації демонстрували американські цінності справедливості, толерантності та гідності всіх людей і послідовно прагнули протистояти негативним стереотипам ісламу.

У своїй промові в Каїрі в 2009 році президент Обама підкреслив, що іслам завжди був частиною історії Америки, про що він повторював під час своїх виступів в Ісламському товаристві в Балтиморі. Він прямо заявив, що релігійний фанатизм суперечить основним американським принципам, і що «напад на одну віру - це напад на всі наші віри» [88].

Виконавчим розпорядженням президента США Дональда Трампа від 3 травня 2018 року під назвою «Створення ініціативи Білого дому щодо віри та можливостей» було створено офіс у Білому домі, основною метою якого було забезпечити включення релігійних та громадських організацій у процес формування політики на федеральному рівні. Президент визнав важливий внесок релігійних та громадських організацій та закликав їх бути активними партнерами у створенні та реалізації політики [80].

Президенти Джордж Буш та Барак Обама створили версії цього офісу та провели значну роботу з духовенством та релігійними громадами під час своїх президентств. Нова ініціатива Трампа має потенціал розширити різноманітність релігійних радників президента та запропонувати інформацію про зв'язки адміністрації Трампа з релігійними громадами. Але це також буде небезпечно, оскільки релігійні групи продовжують битися за вплив на адміністрацію, яка часто задовольняє проблеми консервативних християн [89].

Однак не всі релігійні групи почуваються захищеними за адміністрації Трампа. Релігійні меншини, в тому числі мусульмани, індуїсти та євреї, все більше стурбовані злочинами на ґрунті ненависті та дискримінацією, які, на їх думку, розпалюються токсичним політичним середовищем у країні. На даний час Верховний суд розглядає третю ітерацію заборони Трампа іммігрантам з ряду мусульманських країн, які, як заявляють претенденти, є дискримінаційними щодо мусульман. І багато темношкірих іспаномовних священнослужителів висловили тривогу щодо політики Трампа щодо цілого ряду питань, що стосуються їхніх громад, від поліції до імміграції.

Незважаючи на ці твердження, одна ключова група виборців підтримала високе схвалення Трампа: білі євангелісти. Під час перебування на посаді

Трамп зосередився на пріоритетах цієї групи, зокрема. З часу своєї кампанії президент Трамп підтримував неформальну раду радників з питань віри, майже всі з яких є білими та євангельськими. Проблеми, про які він згадав у своєму виступі під час відкриття нового Офісу, підкреслили їхній вплив: він високо оцінив життя Біллі Грем, знаменитого євангеліста. Він підтримав дії «Маршу за життя», який виступає проти абортів тощо.

До нового Офісу мають увійшли такі релігійні лідери як: кардинал Дональд Вюрль, який курує римо-католицьку архієпархію Вашингтона; Леві Шемтов, хасидський рабин, який очолює Равинську раду Великого Вашингтона; Жан Бінгем, генеральний президент Товариства допомоги Церкви LDS; та індуїстський священик Нараяначар Дігалакоте.

Новий офіс може надати більше можливостей різним релігійним лідерам отримати доступ до Білого дому: імовірно, він буде працювати більш прозоро, ніж неформальна дорадча рада Євангельської віри Трампа, оскільки ця ініціатива створить офіційний офіс уряду. Але також не зовсім ясно, чим буде займатися цей офіс, і чим він буде відрізнятися від попередніх ініціатив [89].

Цікавими є зовнішньополітичні положення нової Ініціативи Білого дому щодо віри та можливостей. Особливо Розділи 3 та 4.

«Розділ 3. Фінансування іноземної допомоги для міжнародної релігійної свободи.

(а) Секретар за погодженням з Адміністратором USAID планує щонайменше 50 мільйонів доларів США на фінансовий рік для програм, що сприяють розвитку міжнародної свободи віросповідання, настільки, наскільки це можливо та дозволено законодавством та за умови наявності асигнувань...».

«Розділ 4. Інтеграція міжнародної релігійної свободи в дипломатію США.

(а) Секретар направляє керівників місій до держав, що становлять особливу стурбованість, держав, що перебувають у Спеціальному списку спостереження, держав, в яких існують суб'єкти, що викликають особливе занепокоєння, та будь-яких інших держав, які вчинили або допустили

порушення релігійної свободи, як зазначено у щорічному звіті про міжнародну релігійну свободу, передбачений розділом 102.

(b) Міжнародного закону про свободу віросповідання 1998 року (Публічний закон 105-292), із змінами та доповненнями («Закон»), для розробки всебічних планів дій для інформування та підтримки зусиль США просувати міжнародну релігійну свободу та заохочувати уряди країн, досягти прогресу у ліквідації порушень релігійної свободи» [85].

Якщо фінансова допомога для стимулювання релігійної свободи – це традиційний інструмент зовнішньої політики держави, то назва розділу 4 свідчить про чіткий релігійний чинник у зовнішній політиці США.

У період з 2013 по 2017 р. при Державному департаменті США діяла ще одна інституція, яка поєднувала релігійний чинник та зовнішню політику держави. Її ініціатором став державний секретар Джон Керрі, а очолив – доктор Теологічної семінарії Уеслі Шон Кейсі, який свого часу працював в адміністрації президента Б. Обами.

Організація називалася «Управління у справах релігії та глобальних справ (S / RGA)» та працювала над реалізацією Національної стратегії щодо залучення релігійних лідерів та релігійних спільнот через три всеохоплюючі ролі Департаменту. Офіс консультував секретаря з питань політики, які стосуються релігії; підтримував посади та бюро в їх зусиллях щодо оцінки релігійної динаміки та залучення релігійних суб'єктів; і був першим пунктом входу для осіб, як релігійних, так і світських, які бажають залучити Державний департамент у Вашингтоні з питань релігії та глобальних справ.

З метою максимізації стратегічної співпраці між спеціальними посланниками та представниками, що працюють на стику релігії та зовнішньої політики, секретар об'єднував низку діючих офісів в Управлінні у справах релігії та глобальних справ. До нього також входили спеціальний посланник з моніторингу та боротьби з антисемітизмом, спеціальний представник при мусульманських громадах та спеціальний посланник в Організації ісламського співробітництва.

Офіс регулярно співпрацював з іншими урядовими чиновниками та відомствами, які займалися питаннями релігії, включаючи Посла Генерального секретаря з питань міжнародної релігійної свободи, Управління міжнародної релігійної свободи Департаменту, Центр віросповідання та громадських ініціатив USAID та Офісу партнерства на основі релігії та добросусідства [104].

Шон Кейсі стверджував, що історично уряд США розглядав релігію через дві точки зору: оцінку міжнародної релігійної свободи або релігію як потенційний каталізатор насильницького екстремізму. Хоча це обидві важливі точки зору, вони не охоплюють увесь діапазон дипломатичних та політичних наслідків розуміння релігії. Новий офіс був створений для дослідження величезного простору між цими двома концептуалізаціями релігії у сфері зовнішньої політики. Практично це означає виявлення сфер, де цілі політики США перетинаються з важливими для релігійних громад питаннями, такими як зміна клімату, готовність до стихійних лих, криза біженців, мир і безпека. Це також означає вивчення шляхів, за допомогою яких можливо розширити навчання та інструменти для дипломатів [88].

Джон Керрі та Шон Кейсі підкреслювали, що працюють разом із представниками іудаїзму та ісламу, розробляючи новий офіс. Вони також заявляли про бажання співпрацювати з релігійними лідерами та релігійними громадськими організаціями, щоб припинити конфлікт та захистити права людини. Але поки немає жодної інформації про те, як вони планують звертатися до держав, які придушують секуляризм та вірування меншин. Вони також повинні подумати, як компенсувати шкоду, заподіяну релігійними неурядовими організаціями, які просувають небезпечний порядок денний релігійних прав як частину своєї роботи за кордоном [94].

Розуміння Державного секретаря Дж. Керрі полягало в тому, що релігія була загальноновизнаною як публічна, багатовалентна, глобальна сила, і американська дипломатія потребувала розвитку кращої здатності інтерпретувати наслідки релігії. За його словами, «ми ігноруємо глобальний вплив релігії на свій ризик».

Протягом майже чотирьох років був створений та ефективно працював штат із 30 осіб, на яких покладено обов'язки консультувати Державного секретаря з питань релігії. Офіс слугував порталом для всіх, хто хотів зв'язатись з департаментом з питань, пов'язаних з релігією.

Незважаючи на всі успіх та інновації, після зміни президентської адміністрація Офіс припинив свою роботу. Новий Державний секретар Рекс Тіллерсон звернувся до Конгресу, заявивши, що планує передати все, що залишилося від Управління у справах релігії та глобальних справ (RGA), в Управління міжнародної свободи релігії (IRF). Бюджет офісу (RGA) буде поділений, а посади спеціального представника з питань релігії та глобальних справ, спеціального представника в мусульманських громадах та спеціального посланника в Організації ісламського співробітництва будуть ліквідовані; спеціального посланника з моніторингу та боротьби з антисемітизмом буде переміщено до іншого бюро.

Офіс (RGA) працював над багатьма питаннями. Надання підтримки ізраїльсько-палестинським переговорам та реагування на російське вторгнення в Україну. Допомога мирним зусиллям на Кіпрі, М'янмі, Шрі-Ланці та Ефіопії. Робота передбачала боротьбу з ісламофобією у всьому світі та сприяння постконфліктній відбудові в Іраці. Допомога у налагодженні глибших відносин з Організацією ісламського співробітництва. Таким чином, географія діяльності Офісу була широкою, а проблеми охоплювали значний спектр дипломатичної практики [79].

Підсумком діяльності Офісу стала стаття Шона Кейсі у газеті «Релігія та політика» від 05 вересня 2017 р., де він написав про своє розчарування з приводу рішення Державного департаменту та державного секретаря Рекса Тіллерсона та Тіллерсона закрити Управління у справах релігії та глобальних справ [79].

Принципи зазначені у I-й поправці можуть впливати не лише на формування внутрішньої політики США, але й на реалізацію зовнішньополітичних дій. Прикладом цього може бути прийнятий у 1998 р.

Конгресом США Закон «Про міжнародну релігійну свободу» International Religious Freedom Act» (IRFA). Документ виник у результаті зростаючого занепокоєння США щодо переслідувань різних релігійних груп по всьому світу.

Закон прийнятий з метою сприяння свободі віросповідання як цілі та напряму зовнішньої політики США відносно країн у яких відбуваються порушення релігійної свободи. Закон також передбачає захист осіб, які переслідуються в інших державах за релігійні переконання [91].

У той час як IRFA привертала увагу Конгресу до ситуації з християнами в Судані та КНР, тибетськими буддистами і бахаями в Ірані, парламент держави визнав важливість захисту релігійної свободи по всьому світу.

У своїх висновках Конгрес цитував причини, що є підставою для прийняття Закону: «Право на свободу віросповідання підтверджує саме походження та існування Сполучених Штатів. Багато засновників нашої Нації втекли від релігійних переслідувань за кордон, плекаючи у їхніх серцях та розумі ідеал релігійної свободи. Вони встановили як закон, як основне право і опору нашої нації – право на свободу віросповідання. З часу його народження і донині США цінували цю спадщину релігійної свободи і шануючи цей спадок, захищають релігійну свободу та надають притулок тим, хто зазнає релігійних переслідувань [92].

Загалом IRFA прагне вирішити дві різні, хоча однаково важливі проблеми. По-перше, IRFA безпосередньо вирішує питання релігійної свободи та релігійних переслідувань, включаючи низку дипломатичних та зовнішньополітичних положень, спрямованих на підвищення здатності США сприяти свободі віросповідання по всьому світу.

По-друге, IRFA направляє визначені проблеми Державному департаменту США, Міністерству юстиції та колишній Службі імміграції та натуралізації, яка може призвести до зменшення уваги до проблем релігійних переслідувань.

Положення цього закону визначили наступне:

- Призначити Посла у справах міжнародної релігійної свободи.

- Створити Комісію з питань міжнародної релігійної свободи (USCIRF) у складі дев'яти членів поза межами уряду США для контролю за релігійною свободою в інших країнах, а надання консультацій уряду США щодо найкращому сприянню релігійній свободі.
- Призначити спеціального радника з питань міжнародної релігійної свободи в Раді національної безпеки [91].

Основним завданням Офісу міжнародної релігійної свободи (Department of State an Office on International Religious Freedom) є сприяння релігійній свободі як основній цілі зовнішньої політики США. Управління здійснює моніторинг релігійних переслідувань та дискримінації у всьому світі, рекомендує та впроваджує політику у відповідних регіонах чи країнах, а також розробляє програми сприяння релігійній свободі.

Інструментами реалізації політики офісу є:

1. Щорічний звіт про міжнародну релігійну свободу, який визначає статус релігійної свободи у кожній державі. У звіті висвітлюється державна політика, яка дискримінує релігійні переконання та практики окремих груп, релігійних конфесій та індивідів, а також політика США щодо сприяння релігійній свободі в усьому світі. Щороку звіт оприлюднюється та подається на розгляд Конгресу США [103].

Останній звіт підготовлений за період з 01 січня по 31 грудня 2019 р. та оприлюднений 10 червня 2020 р. [75].

2. Визначення Державним секретарем США країн, винних у особливо серйозних порушеннях релігійної свободи, «країнами, що викликають особливу занепокоєність», відповідно до Міжнародного закону про свободу віросповідання 1998 року (H.R. 2431) та його поправок 1999 року (Публічне право 106-55). Призначені таким чином держави підлягають подальшим діям, включаючи економічні санкції, з боку Сполучених Штатів.

3. Тісна співпраця з відповідними суб'єктами для вирішення проблем релігійної свободи, включаючи іноземних урядовців усіх рівнів, релігійні та

правозахисні групи в США та за кордоном, а також незалежну Комісію США з питань міжнародної свободи релігій [103].

Серед останніх великих подій можна виділити Другу щорічну Нараду міністрів з питань посилення віросповідання у Державному департаменті США, яка відбулася 16-18 липня 2020 р. Місце проведення форуму досить символічне оскільки свідчить про роль релігійного чинника у зовнішній політиці США та позиції зовнішньополітичного відомства у цьому питанні. На зустрічі були присутні релігійні лідери, представники державних інституцій, представники громадянського суспільства тощо.

Головою форуму став посол США з питань міжнародної свободи віросповідання Сем Браунбек. Основною його тезою було проголошено: «Там, де захищена свобода віросповідання, можуть процвітати й інші свободи».

Слова посла Браунбека можна розглядати як сутнісну характеристику сучасної та майбутньої зовнішньої політики держави. США розглядають релігійну свободу як цінність та норму, яка буде мірилом ставлення до інших держав та народів. Порушення свободи віросповідання неминуче потягне за собою політичний, економічний (санкційний), а при необхідності і військовий вплив. США отримують дієвий інструмент та можливість втручання у внутрішні справи держави у релігійну та не лише сферу.

Невипадковим було і місце проведення зустрічі, а саме Зал Пам'яті Американського меморіального музею Голокосту. Цей символізм свідчить про серйозні наміри США зробити релігійний чинник дієвим механізмом зовнішньої політики, який є складовою концепції «м'якої сили». Підсумовуючи свій виступ посол Браунбек заявив: «Бездіяльність – це не вихід». Тим самим наголосивши на пріоритеті захисту цього права людини та активну позицію держави у релігійному питанні [117].

Важливим є розуміння діяльності самої Комісії США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF). Метою створення організації було зробити право на свободу релігії центральним компонентом міжнародної політики США [122].

У відповідності до законодавства USCIRF стежить за дотриманням загального права на свободу релігії та переконань в інших державах. Використовуючи в процесі моніторингу міжнародні норми, Комісія розробляє політичні рекомендації для президента, Державного департаменту та Конгресу. Члени Комісії призначаються президентом та Конгресом США з представників обох головних партій. Незважаючи на те, що USCIRF є незалежною структурою, спеціальний представник по міжнародній свободі релігії Держдепу за своїм статусом є членом Комісії без права голосу.

Просування свободи релігії та переконань є обов'язковим компонентом зовнішньої політики США. Документальне вираження цієї політики знаходить своє відображення у Щорічному звіті, який готується до 1-го травня кожного року. У звіті зазначена оцінка реалізації IRFA урядом США, сформований перелік «держав, які викликають стурбованість», визначаються основні тенденції та надаються рекомендації для здійснення зовнішньої політики США. На відміну від щорічного звіту про міжнародну свободу релігії Державного департаменту США, Щорічний звіт USCIRF містить конкретні рекомендації політичного характеру.

До своєї роботи Комітет залучає ресурси Конгресу США, працюючи з відповідними структурними підрозділами та формуючи необхідні поради та рекомендації. Разом із Конгресом Комітет опікується таким особливими питаннями як: біженці та їх права, моніторинг релігійної свободи як у світі, так і в окремих державах, геноцид, антисемітизм, питання ісламського фундаменталізму та ісламофобії тощо.

Представники Комітету на постійній основі зустрічаються з представниками Державного департаменту, правоохоронних та безпекових структур для обміну інформацією та вироблення рекомендацій для розробки практичних кроків у зовнішній політиці держави.

Комітет на постійній основі проводить моніторинг питання релігійної свободи у різних державах, ведучи при цьому постійний діалог із представниками державних, некомерційних та релігійних інституцій.

Найактуальнішими питаннями, які знаходять під постійним моніторингом Комітету є: релігійні утиски в РФ; «в'язні сумління»; міжрелігійні конфлікти; катастрофічна ситуація у М'янмі, пов'язана з переслідуванням мусульман рохінджа; прояви антисемітизму тощо.

Комітет тісно співпрацює з такими міжнародними організаціями як: ООН, ЄС, ОБСЄ, а також із Міжнародною експертною групою парламентарів з питань релігії та переконань [122].

28 квітня 2020 р. Комісія США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF) видала свій щорічний звіт, у якому визначила 14 держав, що «викликають особливе занепокоєння». Це такі держави як: Бірма, В'єтнам, Еритрея, Індія, Іран, КНР, Нігерія, Пакистан, Північна Корея, РФ, Саудівська Аравія, Сирія, Таджикистан, Туркменістан.

У звіті зазначається, що РФ здійснює утиски віросповідання не лише на своїй території, а й в інших державах, особливо це відбувається на окупованих територіях Криму і Донбасу.

Після оприлюднення звіту Комісія закликала Держдеп США ввести персональні санкції проти державних інституцій РФ та окремих чиновників, які відповідальні за утиски та порушення релігійної свободи. За результатами доповіді пропонується заборона в'їзду до США або заморозка активів посадових осіб на території держави.

Цікавим для України чинником є заклик Комісії до Конгресу США прийняти Закон про підтримку релігійної свободи в Україні, а саме: «Ukraine Religious Freedom Support Act». Законопроект розроблений з метою притягнення РФ до відповідальності за релігійні утиски в Криму та на Донбасі [28].

Ще у вересні 2019 р. президент США Д. Трамп заявив: «Сьогодні, одним чітким голосом, Сполучені Штати Америки закликають країни світу припинити релігійні переслідування, припинити злочини проти віруючих, звільнити в'язнів сумління, скасувати закони, що обмежують свободу релігії та віросповідання, захистити вразливих, беззахисних та пригноблених [7].

Тим самим декларувавши напрями та визначивши контури майбутньої релігійної та зовнішньої політики його адміністрації. Варто відмітити, що межа між релігійною та зовнішньою політикою поступово стирається формуючи особливу зовнішню релігійну політику, яка з однієї сторони дотримується демократичних прав і свобод, а з іншої включає в себе виключні національні інтереси США.

У відповідь на заклик президента Д. Трампа захищати релігійну свободу та після тривалих консультацій 5 лютого 2020 р. за участі Австрії, Албанії, Болгарії, Боснії та Герцеговини, Бразилії, Великої Британії, Гамбії, Грузії, Греції, Естонія, Ізраїлю, Колумбії, Косово, Латвії, Литви, Мальти, Нідерландів, Польщі, Сенегалу, Словаччини, Словенії, США, Того, Угорщини, України, Хорватії, Чехії було створено Міжнародний альянс з питань свободи релігій та віросповідань.

У результаті зустрічі держави зобов'язалися дотримуватися Загальної Декларації принципів, а також заперечувати та протистояти, публічно та приватно, проти всіх зловживань або порушень релігійної свободи.

Створення Міжнародного альянсу означає формування першої у новітній історії коаліції держав, яка формується на рівні глав держав і має на меті захист релігійної свободи по всьому світу. Тобто формується міжнародний альянс держав, який на глобальному рівні буде захищати права віруючих та протидіяти релігійним утискам. Крім того, у полі зору організації знаходитимуться питання насильства за релігійними мотивами, порушення права віросповідання, адміністративні обмеження прав релігійних громад, релігійної дискримінації тощо [7].

17 листопада 2020 р. заступник міністра закордонних справ України Василь Боднар у режимі відеоконференції взяв участь у першому Міністерському форумі Міжнародного альянсу з питань свободи релігій та віросповідань. В. Боднар наголосив на утисках з боку РФ вірних «Свідків Єгови» та зростання антисемітських настроїв у Криму. Окрема увага була приділена питанням закриття храмів Православної церкви України на

окупованих територіях. Виступ представника України засвідчив про участь держави у поважному міжнародному форумі з питань релігії, який став ще одним майданчиком трансляції позиції України на міжнародній арені [70].

США залишають наддержавою не лише у військово-політичному або економічному сенсі, вони є такими і в питаннях релігії. З часу заснування держави можна спостерігати згадки про замисел Провидіння щодо створення США. Тим самим політичні еліти та й американський народ вірять у виключність та унікальність держави, що дає їм право домінувати над іншими народами. Релігія знаходить своє відображення і в символах, гаслах і девізах країни, якими керуються у повсякденній практиці.

Населення держави залишається у переважній більшості християнами-протестантами, проте спостерігається тенденція, що 1/5 населення не ідентифікує себе з жодними віруваннями і кожного року кількість таких «не віруючих» лише зростає, що свідчить про кризу світосприйняття сучасних американців.

Релігійні права та свободи відображені у Конституції та поправках до неї. Декларовані норми не лише сповідують у релігійній практиці суспільства, а й мають проекцію на зовнішню політику США. Основним нормативним актом, який містить чітко виражений релігійний чинник у зовнішній політиці є закон «Про міжнародну релігійну свободу» International Religious Freedom Act» (IRFA), прийнятий у 1998 р.

В інституційному сенсі варто виділити діяльність на внутрішньо- та зовнішньополітичному треку таких державних органів як: Офіс міжнародної релігійної свободи (Department of State an Office on International Religious Freedom), Комісія США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF) та організація під егідою США, яка об'єднує низку держав – Міжнародний альянс з питань свободи релігій та віросповідань (International Religious Freedom Alliance). Діяльність цих структур різноплановою і є тим самим релігійним чинником, який впливає на зовнішню політику держави.

2.2. Ісламський чинник у формуванні зовнішньої політики Франції.

Упродовж багатьох століть Франція залишається важливим гравцем на міжнародній арені. Держава є політичним лідером сучасного ЄС і намагається формувати майбутнє політичного розвитку усієї Європи. Велика держава з глобальною відповідальністю за будь-яку ціну намагається підтримувати свій політичний статус. Натомість у спадок від колоніального минулого Франції залишилися невирішені та неврегульовані питання релігійних відносин між світською державою та ісламським радикалізмом. У певній мірі держава є відображення загальної ситуації, яка складається у релігійній сфері на всьому європейському континенті, де спостерігаються тенденції до зниження релігійної активності народів та крах політики мультикультуралізму, спричинені економічною кризою та напливом біженців із зон міжнародних конфліктів. Комплекс цих чинників може підірвати Європу зсередини. Саме тому дослідження моделі взаємовідносин світської держави Франції та найбільшої у Європі мусульманської громади з великою міжнародною підтримкою видається надзвичайно актуальним.

Французька революція припинила існування монархії з її божественними правами. З цього моменту Франція більше не сприймала себе як «Старшу дочку Церкви». Франція зарекомендувала себе як еталонна держава з прав людини, і концепція світськості поступово стала однією з її захисних основ.

12 липня 1790 р. Громадянська конституція Духовенства запровадила первинний розподіл між релігійною та світською владою після націоналізації власності Церкви. Конкордат 1801 р. поставив церкву під опіку держави, створюючи при цьому громадянський шлюб та громадянську державу.

1882 рік був вирішальним, оскільки він поклав початок відокремленню школи та держави. Закони Жуля Фері встановлювали безкоштовну обов'язкову та державну освіту та світські викладання. З цього часу питання світськості залишається тісно пов'язаним зі сферою школи.

Закон 9 грудня 1905 р. остаточно закріпив поділ між Церквами та державою. Він скасував Конкордат 1801 р., і поклав кінець системі «визнаних релігій». Це було початком так званого французького секуляризму, який проголошував свободу совісті та гарантував свободу сповідувати релігію [111].

Закон «Про відокремлення церкви від держави» від 9 грудня 1905 року проголошує та організовує свободу совісті, свободу віросповідання, та поділ між Церквами та державою. Стаття 1 Закону визначає світськість як принцип, що лежить в основі форми свободи громадянина, яка враховує права громадян, а також їх права обов'язки щодо «загальних інтересів» та «громадського порядку» [112].

Поняття «La laïcité» (світськість або секуляризм) гарантує свободу совісті. З цього походить свобода висловлювати свої переконання якщо це не порушує громадський порядок. Світськість передбачає нейтралітет держави і визначає рівність усіх перед законом незалежно від релігії та переконань.

Світськість гарантує віруючим і невіруючим право на свободу вираження своїх переконань. Це також забезпечує право мати або не мати релігію, змінювати її або більше не мати її. Це гарантує вільне сповідання культу та свободу релігії, а також свободу від релігії: нікого не можна примушувати поважати догми чи релігійні приписи.

Світськість передбачає відокремлення держави від релігійних організацій. Політичний порядок базується на єдиному суверенітеті громадян, а держава не визнає і не здійснює фінансування жодного культу та не регулює внутрішнє функціонування релігійних організацій. З цього відокремлення випливає нейтралітет держави, місцевої влади та державних служб, а не її користувачів. Таким чином, світська республіка визначає рівність громадян в адміністрації та державній службі, незалежно від їхніх переконань чи переконань [102].

Положення Закону від 9 грудня 1905 року сьогодні слід розглядати з урахуванням нормативних актів, які розташовуються більш високо в юридичній ієрархії, а саме в Конституції Франції та Європейській конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод. Варто зазначити, що цей Закон не застосовується у деяких заморських територіях.

Стаття 1 Конституції Французької Республіки прийнятої на референдумі 4 жовтня 1958 р. зазначає:

«Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною Республікою. Вона забезпечує рівність перед законом усім громадянам, незалежно від походження, раси чи релігії. Вона поважає усі віросповідання. Її устрій є децентралізованим» [34].

Уже в 1-й статті Конституції зазначено поняття релігії. Крім того, констатовано, що держава поважає усі віросповідання. Тим самим декларуючи відповідність демократичним принципам та засадам.

Варто зазначити, що визначене твердження було зазначено у ст. 2 Конституції. На підставі ст. 8-II Конституційного закону №95-880 від 4 серпня 1995 р. відбулися зазначені зміни та положення перенесли до статті 1-ї [81].

Стаття 1 Конституції Франції від 4 жовтня 1958 р. підтверджує світськість держави, як було раніше проголошено у статті 1 Конституції від 27 жовтня 1946 р. «Це забезпечує рівність усіх громадян перед законом, незалежно від походження, раси чи релігії». Це підтверджує свободу совісті та принцип, що громадяни не можуть бути дискриміновані за ознакою релігії або її відсутності. У статті 10 Декларації прав Людин та громадянин 1789 року, про яку йдеться в преамбулі Конституції 1958 року, проголошується, що «ніхто не може переслідуватися за свої погляди, навіть релігійні, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом».

Натомість заморський департамент Французької Гвіани може надавати субсидії католицькій церкві. Інші заморські департаменти та заморські території, які включають острівні території в Карибському басейні та в Атлантичному, Тихому та Індійському океані, а також кілька субантарктичних островів також можуть забезпечити фінансування релігійних груп. Це положення також застосовується до частини Антарктиди, оскільки французький уряд претендує на цю заморську територію [75].

У 2004 р. Парламент Франції прийняв поправку до французького Кодексу про освіту, яка забороняє релігійні символи в початкових та середніх школах. Прийнятий закон не виділив жодної конкретної релігійної групи, але насправді він здійснює значний вплив на студенток-мусульманок, які носили за хіджаб або ісламську хустку.

У 2010 році держава запровадила чергову заборону на релігійне вбрання. Закон забороняв нікаб у громадських місцях, таких як урядові будівлі, ресторани, кінотеатри та громадський транспорт. Правоохоронці можуть оштрафувати жінку на суму до 150 євро.

На даний час у суспільно-правовій системі Франції відбулися значні зміни. Розуміння внутрішньо- та зовнішньополітичного дій Франції вимагає врахування позицій релігійного ландшафту держави.

У 2018 р. Обсерваторія світськості (L'Observatoire de la laïcité) – французька консультативна комісія, основним завданням якої є консультування та надання допомоги уряду Франції у просуванні принципів світськості, замовила у консалтингової структури Viavoice, створеної у 2008 р., дослідження релігійної ситуації у Франції. Опитування проводили онлайн з 9 по 18 листопада 2018 р. Вибірка складала 2000 осіб, особи, які проживали на території Франції у віці 18 років та старші [75].

Згідно результатів дослідження констатовано, що прихильність французького суспільства до світськості вважається одним з основних надбань республіки. Однак більшість громадян висловили жаль, що існують труднощі у правильному застосуванні світськості, і що цей принцип іноді перетворюється на елемент конфлікту або поділу суспільства, коли він мав бути важливим елементом національної згуртованості.

Глибоку прихильність французів до принципу світськості можна виміряти наступними показниками. Практично 73% французів заявляють, що вони прихильні до світськості, як це визначено законом; 69% також вважають, що це «суттєвий республіканський принцип». Ці результати, яких переважна більшість, свідчать про певний консенсус навколо принцип світськості, який за

понад століття став частиною французької національної і республіканської ідентичності.

У відповідь на питання стосовно особистих відносин з релігією респонденти відповіли так: віруюча людина – 37%, невіруючий чи атеїст – 31%, агностик (скептично ставиться до існування бога) – 15%, байдужий – 10; без відповіді / не бажаю відповісти – 7%. Таким чином, кількість віруючих на даний час у Франції менша, ніж людей, які не сповідують жодну релігію.

Французи є прибічниками наступних релігійних напрямів: католицизм – 48%, іслам – 3%, протестантизм – 3%, буддизм – 2%, православне християнство – 1%, іудаїзм – 1%, інша релігія – 1%, жодна – 34%, не бажаю відповідати – 7% [86].

У звіті зазначається, що кількість громадян Франції, які сповідують іслам значно занижена, оскільки деякі опитувані мусульмани можливо відмовились визнати свою релігію. Згідно зі звітом, «найточніша» оцінка мусульманського населення, заснована на численних опитуваннях та демографічній екстраполяції, ймовірно, становить від 3,3 до 5,0 мільйонів жителів. У звіті зазначається, що мусульманське населення відповідає прибуттю іммігрантів, особливо з Середземномор'я та Західної Африки [75].

Таким чином, вірних католицькій церкві залишається більше, ніж представників інших конфесій. Зрештою кількість мусульман (3%) видається не великою, проте ця група створює найбільше напруження у суспільно-політичному житті держави. Тенденцією для держав Заходу є зростання кількості невіруючих людей, що свідчить про кризу релігійного світогляду західної цивілізації.

В інституційному контексті важлива діяльність французької консультативної комісії Обсерваторії світськості (L'Observatoire de la laïcité) – французької консультативної комісії, метою якої є консультування та надання допомоги уряду Франції у просуванні принципів секуляризму. Обсерваторія складається з 23 членів серед яких є парламентарі як від більшості, так і від опозиції, високопосадовців та експертів. Діяльність комісії відбувається у

межах повноважень уряду держави. Незважаючи на зв'язок із адміністрацією організація зберігає власну автономію у проведенні досліджень, розробленні висновків та рекомендацій.

Варто відмітити, що комісія була створена 25 березня 2007 року президентом Франції Жаком Шираком та прем'єр-міністром Домініком де Вільпеном [102].

Після подання свого 5-го щорічного звіту президентові республіки Еммануелю Макрону, його місія була продовжена на 5 років указом прем'єр-міністра Едуарда Філіпа від 12 жовтня 2017 року.

На додаток до своєї дорадчої ролі шляхом прийняття офіційних, консультативних висновків для уряду та парламенту, члени цього органу організовують, організовують або проводять щотижневі курси з секуляризму та управління релігійними фактами по всій Франції та у різних секторах, зокрема в державній службі, народній освіті, медико-соціальній, соціально-освітній, приватних компаніях, національній освіті та спорті.

Центр аналізу, прогнозування та стратегії (CAPS) готує рішення міністра шляхом аналізу середньо- та довгострокових подій у міжнародних відносинах та питань, що впливають на них, зокрема релігійних, міграційних та демографічних. Він закликає, де це доречно, державні чи приватні організації та людей, обраних за їхніми навичками. Він бере участь у спрямуванні діяльності французьких науково-дослідних інститутів за кордоном та у їх просуванні.

Крім того, у складі Міністерства у справах Європи та закордонних справ Франції є радник з питань релігії. Його завданням є моніторинг релігійної ситуації в країнах світу. Релігійне питання може бути присутнім у політичному процесі, а також впливати та розгортання міжнародних та внутрішніх конфліктів. У багатьох колишніх африканських колоніях Франції проживають як християни, так і мусульмани, тому ймовірне суперництво між конфесіями варто брати до уваги при виробленні зовнішньої політики держави [97].

Релігійний чинник політики Франції накладається на соціально-економічні проблеми. За внутрішніми оцінками, на відміну від офіційної статистики, у Франції налічується приблизно від 3,5 до 5 мільйонів мусульман, що складає приблизно від 6 до 8,5% від загальної кількості населення. Більшість проживають у бідних районах, у яких виражена соціальна та економічна нерівність. Рівень зайнятості там складає 79%. Більшість безробітних це вихідці з Північної Африки, які в силу різних причин опинилися у Франції, не мають освіти, перспектив працевлаштування, але сповідають іслам. Ця категорія населення є базою для радикальних ісламістів [76].

Негативне сприйняття ісламу та мусульман часто приписують недержавним акторам тероризму та їх насильницьким акціям. Проте, було ще декілька подій, які заклали основу цього процесу. Зокрема це терористична атака 11 вересня 2001 р. у США та зростання негативної ролі ІДІЛ на Близькому Сході.

Деякі дослідники вказують на глибше коріння, а саме наплив іммігрантів з Північної Африки понад тридцять років тому, що пов'язане з історичною роллю країни як колонізатора арабського та мусульманського народу. Більше десяти років тому 74% французів вважали ісламську віру несумісною зі своїми цінностями. У 2014 році 40% французьких респондентів визнали, що ісламська віра є загрозою.

У 2016 році 46 % французьких респондентів висловили побоювання зростання кількості біженців, більшість з яких рятуються від конфліктів у мусульманських країнах. Іммігрувавши до Франції, вони збільшують ймовірність терористичних атак в країні. А 53% зазначають, що біженці отримують роботу та соціальні виплати. Крім того, 52% вважають, що мусульмани не хочуть інтегруватися, тоді як 29% вважають цю групу негативною [76].

Варто відзначити, що негатив, який оточує мусульман, збігаються із національними фінансовими проблемами, поєднаними з актами терору та припливом неєвропейських іммігрантів-мусульман.

Французька економіка постраждала, як і багато інших, під час світової фінансової кризи 2008 року – коли переважна більшість розглядала іслам як несумісний із французькими цінностями. Насправді в країні продовжує спостерігатися безробіття, яке на сьогодні становить 10,5 %, вище, ніж в інших європейських країнах. Важливо, відмітити, що рівень безробіття приблизно в п'ять разів вищий серед тих, хто має арабське та африканське походження. І це сприяє розбіжностям та соціальній та політичній нестабільності між меншиною та більшістю населення Франції.

Терористичні напади переслідували Францію протягом останніх кількох десятиліть, і хоча проблеми національної безпеки не зникають, джерела жорстоких конфліктів еволюціонували. Історично алжирські екстремісти, які виступали проти французького колоніалізму, проводили багато таких атак. На даний час місцеві екстремісти тероризують невинних цивільних осіб [76].

Загалом, Франція найбільше серед європейських держав постраждала від ісламського тероризму. З 2012 р/ у державі було здійснено близько 40 терактів, у яких загинуло близько 300 осіб.

З 2015 р. у Франції оголошено надзвичайний стан з огляду на загрозу тероризму та вбивство ісламськими радикалами 12 журналістів сатиричного журналу Шарлі Ебдо Charlie Hebdo, які опублікували карикатури на пророка Мухамеда [76].

Пізніше, у листопаді 2015 року, ІДІЛ також взяла на себе відповідальність за стрілянину та вибух смертника в Парижі. Коментатори зауважили, що низка терористів народилася і виросла у Франції, виявивши дедалі тісніший зв'язок французьких мусульман та міжнародного тероризму.

Уряд оголосив План дій на 2018-2020 роки щодо боротьби з ненавистю, включаючи антисемітизм, та загальнодержавний процес консультацій з мусульманською громадою щодо реформування організація та фінансування ісламу у Франції. Президент Еммануель Макрон заявив про свій намір «битися проти салафізму та екстремізму», який він назвав «проблемою у Франції».

Уряд продовжував виконувати національний план боротьби з расизмом та антисемітизмом на 2018-2020 рр. у країні, особлива увага приділена релігійному протистоянню в мережі Інтернет. У рамках плану перша щорічна національна премія за боротьбу з расизмом, присвоєна Ілану Халімі, юнакові, якого замучили та вбили у 2006 р [75].

У травні 2018 р. спеціальний доповідач ООН з питань захисту прав людини та основних свобод зазначив, що під час акцій з протидії тероризму уряд Франції розглядав мусульман як «підозрілу спільноту» через застосування законів про боротьбу з тероризмом і назвав дії уряду щодо закриття мечетей обмеженням релігійної свободи [105].

МВС Франції у 2019 р. повідомило про 154 зареєстровані інциденти, спрямованих проти мусульман. У 2018 р. таких випадків зареєстровано 100. Із 154 випадків 91 був пов'язаний із погрозами, а 63 – з іншими актами. Кількість повідомлень про антисемітські інциденти налічує 687 випадків, з яких 536 були погрозами і 151 – інші акти. У 2018 р. таких інцидентів зафіксовано 541. Уряд також повідомив про 1052 антихристиянські інциденти, більшість з яких були акціями вандалізму та підпалами церков і кладовищ.

У період з 1 січня по 18 липня 2019 Міністерство внутрішніх справ вислало з країни 44 іноземців-радикалів, що є новим рекордом. У 2017 р. з країни було депортовано 20 іноземців, які становили загрозу державі [96].

8 жовтня 2019 р. президент Е. Макрон вшанував пам'ять чотирьох жертв нападу на штаб поліції Парижа. Президент заявив, що країна повинна розвинути «Суспільство пильності», в якому громадяни звертають увагу людей, які знаходяться під впливом ісламістських екстремістських мереж.

У 2019 р. уряд продовжував розгортати сили безпеки по всій території країни захищаючи вразливі католицькі, єврейські та мусульманські святі місця та культові споруди, збільшивши їх кількість із 7000 до 10000. Особливо після терактів проти мечетей у Новій Зеландії у березні 2019 р.

Наприкінці 2019 року Паризький апеляційний суд ще не виніс рішення у справі лівансько-канадського академіка Хасана Діаби, якому інкримінували

вибух у синагозі в Парижі під час суботньої молитви в 1980 р. Тоді чотири людини загинули, 40 постраждали. У 2018 року слідчі магістрати припинили судову справу проти Діаби та наказали його звільнити. Прокурори оскаржили скасування справи та Паризький апеляційний суд вимагав додаткових свідчень експертів до винесення рішення. Після звільнення в 2018 році Діаба повернувся до Канади [75].

У січні 2019 р. Європейська Комісія опублікувала спеціальне опитування Євробарометра щодо сприйняття антисемітизму на основі інтерв'ю, проведених у грудні 2018 року в кожній країні-члені ЄС. Згідно з опитуванням, 72% жителів вважають, що антисемітизм є проблемою у Франції, а 51% вважає, що він збільшився за останні п'ять років. Відсоток тих, хто вважав, що антисемітизм є проблемою в дев'яти різних категоріях, був таким: заперечення Голокосту – 78%; в Інтернеті – 74%; антисемітські графіті або вандалізм – 80%; вираження ворожості чи погроз євреям у громадських місцях – 80%; осквернення єврейських кладовищ – 84%; фізичні напади на євреїв – 83%; антисемітизм у школах та університетах – 73%; антисемітизм у політичному житті – 59%; та антисемітизм у ЗМІ – 63% [115].

У своїй програмній промові виголошеній 2 жовтня 2020 р. Е. Макрон запропонував план держави з урегулювання відносин з мусульманською громадою. Президент закликав боротися з релігійним сепаратизмом та дотримуватися цінностей Республіки і не формувати всередині держави контрсуспільства з проявами релігійного догматизму [84].

Е. Макрон зазначив, що іслам – це релігія, яка переживає кризу, а фундаменталізм призводить до загострення суспільно-політичної ситуації в окремих державах, зокрема в Тунісі. По всьому світу відбувається криза ісламу, який вражають радикальні дії, прагнення до нового джихаду, а також до створення сучасного проекту територіального халіфату, з яким Франція бореться як на Близькому Сході, так і в Північній Африці.

Президент Франції відзначив появу нових радикальних форм ісламу: ваххабізм, салафізм, рух «Брати-мусульмани». Усі ці рухи з часу свого

створення мали інші цілі, але згодом радикалізувалися та проникли у державу. Е. Макрон запропонував створити нову, французьку модель ісламу з елементами просвітництва, щоб вона змогла інтегруватися в релігійну систему держави.

Важливим зовнішньополітичним чинником у релігійній сфері стала пропозиція змінити підготовку імамів та проповідників. Франція буде сама готувати священників та відмовиться за 4 роки від послуг Туреччини, Марокко та Алжиру. Має бути створена сертифікована програма підготовки імамів у Франції за безпосередньої участі Саудівської Аравії. Таким чином, так звана система консульського ісламу припинить своє існування як і зовнішній іноземний вплив на релігійну ситуацію в державі. Посиленим буде також контроль над фінансуванням мечетей та релігійних організацій. Перевірці будуть піддаватися джерела фінансування та прозорість їх використання.

Усі ці заходи мають бути реалізовані не державою, а Французькою радою у справах мусульманського віросповідання [84].

Заява та плани Е. Макрона викликали негативну реакцію в ісламському світі і в Франції зокрема. Уже 16 жовтня 2020 р. у передмісті Парижа вбито шкільного вчителя Самуеля Паті за розповідь на уроці про свободу слова та демонстрацію карикатур на пророка Мухамеда. Нападником виявився 18-річний чеченець Абдулах Анзоров.

29 жовтня мусульманин-радикал, походженням із Тунісу влаштував різанину у соборі Нотр-Дам-де-Ніс. У результаті терористичного нападу загинуло троє осіб.

Того ж дня був здійснений напад на охоронця консульства Франції у місті Джидда. Напад здійснив громадянин Саудівської Аравії. Через декілька годин у місті Авіньон був здійснений напад на поліцейських, в результаті якого нападника застрелили. Того ж 29 жовтня 2020 р. був попереджений ще один теракт. Після серії таких терористичних актів був уведений режим максимальної терористичної загрози.

Варто зазначити, що такі дії частково були викликані словами президента Е. Макрона 21 жовтня 2020 р. в Les Mureaux під час національного вшанування Самуеля Паті. Після вбивства шкільного вчителя Е.Макрон заявив про боротьбу з радикальним ісламом на території держави і поза її межами [84].

Слова президента Франції викликали негативну реакцію в ісламському світі. Особливо різко відреагував президент Туреччини Р. Ердоган, він звинуватив Е. Макрона у наявності психічного розладу в контексті його дій та заяв на міжнародній арені. У результаті заяви турецького лідера Франція вперше за період сучасної історії відкликала свого посла. У відповідь у журналі Charli Hebdo 28 жовтня 2020 р. з'явилася нова карикатура де президент Туреччини зображений у надто вільному стилі одягу. Туреччина заявила протест, а прокуратура Анкари відкрила справу. Найголовніше у цьому протистоянні те, що Р. Ердоган стає поборником ісламу, критиком Заходу та в перспективі найсильнішим лідером ісламського світу.

Релігійне протистояння накладається на протистояння Р.Ердогана та Е. Макрона в Лівії, в енергетичному проєкті на спірній території між Туреччиною та Грецією, яку підтримує Франція.

25 листопада верхня палата парламенту Франції засудила «збройну агресію Азербайджану», яку підтримала Туреччина та іноземні найманці та ухвалила резолюцію з пропозицією уряду «визнати Нагірний Карабах» для подальшого ведення переговорного процесу. У відповідь уряд держави офіційно заявив, що не буде визнавати Нагірний Карабах [101].

Заява парламентарів Франції відносно статусу та визнання Нагірного Карабаха на противагу інтересам Туреччини. Відмова від 150 турецьких імамів, які здійснюють богослужіння на території Франції. Всі ці чинники вплинули на погіршення відносин Франції і Туреччини

Лідери та політичні діячі ісламських держав таких як: Лівія, Туніс, Катар, Йорданія, Пакистан, Кувейт, Ірану, Малайзії виступили проти дій Франції та закликали бойкотувати французькі товари, особливо агропродовольчі, а також організувати демонстрації проти Франції. Керівник Чечні Рамзан Кадіров

назвав Е.Макрона лідером терористів. Протести відбулися і біля посольств Франції в ісламських державах [84].

Міністри, а також уся дипломатична мережа Франції були повністю мобілізовані, щоб пояснити позиції держави, особливо у питаннях основних свобод та відмови від ненависті, та закликати владу зацікавлених країн відмежуватися від будь-яких закликів до бойкоту чи будь-якої атаки проти країни.

Таким чином, можна констатувати наступне: Франція як у внутрішній, так і в зовнішній політиці дотримуватиметься поняття «La laïcité» (світськості) – основного принципу, надбання та цінності Республіки визначеного в установчих нормативних актах держави.

Населення Франції, особливо християнське, поступово відходить від релігійних принципів та перестає дотримуватися будь-яких вірувань, що свідчить про кризу релігійної свідомості Західної цивілізації. Результати офіційних опитувань не відображають реальної релігійної картини в державі.

Релігійний чинник у зовнішній політиці держави знаходить своє відображення у пріоритетних напрямках зовнішньої політики Франції, визначених президентом Е. Макроном у 2017 р. Найважливішими для Франції є Середземноморський та Південний (Африканський), тобто держава намагається зберегти свій вплив у регіонах, які були колишніми колоніями держави.

Найбільшою релігійною проблемою держави залишається проблема ісламу, яка накладається на складне соціально-економічне становище держави та збільшення кількості віруючих у результаті нелегальної імміграції, що виникла в результаті війн та конфліктів після Арабської весни. Можна констатувати кризу політики мультикультуралізму, яку декілька десятиліть активно сповідували європейські лідери. Події у Франції свідчать про її нежиттєздатність у сучасних умовах, вона стає джерелом загроз, нестабільності та кризи системи безпеки держави.

Франція має найбільшу ісламську громаду у Європі, вона найбільше серед європейських зазнає впливу терористичних атак, що становить загрозу

самому існуванню сучасної моделі держави. Уряд намагається поставити під контроль ісламську громаду незважаючи на декларований принцип «laïcité» та запропонувати модель вбудови ісламської громади в релігійну систему держави. У цьому контексті спостерігається значна співпраця з такими ісламськими державами як Саудівська Аравія, Марокко, Туніс, Алжир. На даний час в силу геополітичного протистояння з Туреччиною та після серії терактів відносини з ісламськими державами знаходяться у стані глибокої кризи, яка несе небезпеку стабільності держави.

2.3. Роль релігійного чинника у зовнішній політиці держав Близького Сходу.

Близький Схід залишається місцем переплетення багатьох проблем сучасних міжнародних відносин, а релігійний чинник відіграє у цьому регіоні основну роль. Чинник ісламу став особливо актуальним після терактів 11 вересня 2001 р. Про вплив релігії на міжнародні відносини та зовнішню політику держав написано значна кількість наукової літератури. Серед усіх проблем Близького Сходу складно виділити пріоритетні, адже всі вони взаємопов'язані, мають спільну історію та особливості розвитку. Нескінченна війна у Сирії, діяльність радикальних ісламських терористичних груп, виникнення ІДІЛ, боротьба за першість у самому ісламському світі між Саудівською Аравією, Туреччиною та Іраном – це лише частина тих прикладів, які становлять системний комплекс проблем регіону.

Серед усіх цих проблем є один конфлікт, який не припиняється з 1948 р. – це протистояння Ізраїлю та Палестини, яке має яскраво виражене релігійне підґрунтя. У міжнародних відносин через певний період варто підводити підсумки. Одним із таких акторів є президент США Дональд Трамп, за часу президентства якого була загострена одна політико-релігійна проблема, а саме визнання Єрусалиму, колиски трьох релігій – християнства, ісламу та юдаїзму, столицею держави Ізраїль та перенесення в місто посольства США. Це той спадок президента Д.Трампа, який точно залишиться в історії міжнародних відносин.

У 1980 р. парламент Ізраїлю визнав Єрусалим столицею держави. У Законі «Іерусалим – столиця Ізраїлю» у ст. 1 зазначалося: «Єрусалим, єдиний і неподільний є столицею Ізраїлю». У ст. 2 констатовано: «Єрусалим – місце перебування Президента держави, Кнессету, Уряду та Верховного Суду.

Релігійний чинник відображений у статті 3: «Святі місця повинні бути захищені від осквернення та будь-яких інших порушень, а також від усього, що може порушити свободу доступу представників різних релігій до священних для них місць або їхніх почуттів до цих місць» [77].

Таким чином, влада Ізраїлю декларативно закріплювала за собою територію усього Єрусалиму та визначала його своєю столицею. Ситуація набуде практичного втілення лише за адміністрації Д. Трампа.

6 грудня 2017 р. президент США у своїй промові оголосив про початок нового підходу до конфлікту між Ізраїлем та Палестиною. Він зазначив, що 1995 р. У 1995 році Конгрес прийняв Закон про посольство Єрусалиму, закликаючи федеральний уряд перенести американське посольство в Єрусалим та визнати, що це місто столиця держави Ізраїль. Цей акт Конгрес прийняв переважною двопартійною більшістю і він був підтверджений одностайним голосуванням Сенату. Проте протягом понад 20 років кожний американський президент застосовував відмову від закону, відмовляючись перенести посольство США в Єрусалим або визнати місто столицею Ізраїлю [66].

Президенти відмовлялися це робити, вірячи, що затягування з визнанням Єрусалиму сприятиме досягненню миру. Після більш ніж двох десятиліть відмов переговорний процес не наближається до міцної мирної угоди між Ізраїлем та Палестиною. Підсумовуючи ці факти Президент Трамп вирішив офіційно визнати Єрусалим столицею Ізраїлю.

Д. Трамп зазначив, що такий напрямок дій відповідає найкращим інтересам Сполучених Штатів Америки та досягненню миру між Ізраїлем та Палестиною. Аргументом є і той факт, що на сьогодні в Єрусалимі знаходиться резиденція сучасного уряду Ізраїлю. Будівля парламенту Ізраїлю, Кнесету, а також Верховного суду Ізраїлю. Тут знаходиться офіційна резиденція прем'єр-міністра та президента. Це штаб-квартира багатьох урядових міністерств.

Особливе місце у своїй промові президент США відвів релігійному чиннику. Він зазначив, що Єрусалим – це не просто серце трьох великих релігій, але тепер це також серце однієї з найуспішніших демократій у світі. За останні сім десятиліть ізраїльський народ побудував країну, де євреї, мусульмани та християни та люди будь-якої віри можуть вільно жити та поклонятися відповідно до своєї совісті та своїх переконань. «Сьогодні Єрусалим, і він повинен залишатися, місцем, де євреї моляться біля Західної

стіни, де християни ходять Хресною дорогою і де мусульмани поклоняються в мечеті Аль-Акса» [66].

Д. Трамп відповідно до Закону про посольство Єрусалиму, доручив Державному департаменту розпочати підготовку до перевезення американського посольства з Тель-Авіва до Єрусалиму. Президент закликав усі сторони підтримувати статус-кво на святих місцях Єрусалиму, включаючи Храмову гору, також відому як Харам аль-Шариф.

Американський лідер закликав лідерів регіону - політичних та релігійних; ізраїльських та палестинських; єврейських, християнських та мусульманських – приєднатися у пошуках міцного миру [66].

Рішення Д. Трампа визнати Єрусалим столицею держави Ізраїль викликало негативну реакцію у світі.

Рада Безпеки ООН проводила спеціальне засідання в Нью-Йорку 8 грудня 2017 р. з приводу односторонніх дій президента США. З відповідною ініціативою проведення відкритого засідання Радбезу до генерального секретаря ООН звернулися Франція, Болівія, Єгипет, Італія, Сенегал, Швеція, Велика Британія та Уругвай.

Генсек ООН Антоніу Гутерреш заявив, що проблема статусу Єрусалима має бути вирішена під час переговорного процесу за участі двох сторін Ізраїлю та Палестини, а також на основі резолюцій Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки з урахування інтересів обох сторін.

П'ять великих європейських країн – Великобританія, Франція, Німеччина, Швеція та Італія – у спільній заяві після сесії ООН назвали рішення Вашингтону перенести своє посольство в Єрусалим «безрезультатним з точки зору перспектив миру в регіоні» [6].

Верховний представник ЄС із питань закордонних справ Федеріка Могеріні зазначила, що ЄС глибоко стурбований рішенням президента США перенести посольство держави до Єрусалиму і визнати його столицею Ізраїлю. Ф. Могеріні закликала всіх до стриманості.

Голова дипломатії ЄС Федеріка Могеріні заявила: «Європейський Союз висловлює серйозну стурбованість з приводу сьогоденного оголошення президентом Сполучених Штатів Трампом щодо Єрусалиму та можливих наслідків для перспектив миру. Позиція ЄС залишається незмінною. Прагнення обох сторін повинні бути виконані, і шлях повинен бути досягнутий за допомогою переговорів щодо врегулювання статусу Єрусалиму як майбутньої столиці обох держав» [19].

Франція відкинула «одностороннє» рішення американського президента Дональда Трампа та звернулася із закликом до спокою в регіоні [1].

Німеччина не погодилася з рішенням Трампа про визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю. Про це повідомив німецький прес-секретар Штеффен Зайберт з посиланням на канцлера ФРН Ангелу Меркель.

Прем'єр-міністр Великобританії Тереза Мей заявила про «відсутність планів щодо переведення посольства у Єрусалим». «Ми не згодні з рішенням США перевести своє посольство в Єрусалим і визнати Єрусалим столицею Ізраїлю до укладення угоди про остаточний статус», – зазначила Мей.

За словами президента Палестинської держави Махмуда Аббаса (Абу Мазен), рішення Трампа суперечить позиції міжнародної спільноти та підриває мирні зусилля [6].

В усьому світі мусульмани вийшли на протест, щоб засудити це рішення.

У результаті імпровізованого опитування американських послів в Ізраїлі, висунутих президентами республіканців та демократів, проведеного The New York Times, було виявлено, що дев'ять з 11 не згодні з рішенням Д. Трампа. Також у США понад 100 вчених єврейських студій по всій країні оприлюднили петицію, яка виступає проти цього кроку.

Вашингтон зустрів широкомасштабну критику свого рішення змінити свою позицію щодо Єрусалима. Адміністрація Трампа вирішила це зробити, незважаючи на публічну занепокоєність близьких союзників США в регіоні та Європі.

Експерти у різний спосіб намагалися пояснити рішення американського президента. Колишній посол США в Ізраїлі Мартін Індик заявив, що рішення Д. Трампа суто внутрішнє, це звернення до інтересів його євангелістських християнських прибічників [121].

Стівен Шпігель, директор Центру розвитку Близького Сходу в Університеті Каліфорнії в Лос-Анджелесі (UCLA), погодився, що задоволення інтересів християнських та єврейських консервативних прихильників Д. Трампа є ключовим елементом цього рішення. Під час президентської кампанії Д. Трамп неодноразово обіцяв визнати Єрусалим столицею Ізраїлю та перенести посольство США в Єрусалим. Президент виконав цю обіцянку передвиборчої кампанії і зробив це з відносною легкістю.

Американські експерти не погоджуються з рішенням президента Трампа, а також спосіб у який це було зроблено, оскільки це руйнує близькосхідну політику адміністрації Б. Обама у регіоні де позиції США донедавна були досить сильними [121].

Рішення президента США Дональда Трампа визнати Єрусалим столицею Ізраїлю було засуджено 128 країнами під час голосування ООН 21 грудня 2017 р.

Дев'ять країн підтримали рішення США, 35 утримались, ще 21 не брали участі в голосуванні.

Туреччина та Ємен виступили авторами проекту резолюції, який закликав усі країни утримуватися від створення дипломатичних місій в Єрусалимі [120].

22 грудня 2017 р. запрошення від імені посла США в ООН Ніккі Хейлі було надіслано 64 країнам, які не підтримали резолюцію, взяти участь у прийомі, щоб подякувати їм за «дружбу зі Сполученими Штатами» [93].

Йорданія як держава що відповідає за всі ісламські святині міста виступила з попередженням, що дії Трампа матимуть важкі наслідки. За ініціативи держави було заплановано позачергові засідання Ліги арабських держав та Організації ісламського співробітництва.

Найгостріше реагував лідер Туреччини Р. Ердоган. Він погрожував розірвати дипломатичні відносини з Ізраїлем. Назвав Ізраїль терористичною державою та запропонував визнати Східний Єрусалим столицею Палестини [120].

14 травня 2018 р. США офіційно відкрили посольство в Єрусалимі. Дата відкриття досить символічна – у цей день 70 років тому була проголошена держава Ізраїль. На церемонії відкриття було близько 800 американських високопосадовців та членів дипломатичного корпусу. Прем'єр-міністр Беньямін Нетаньяху привітав рішення США про відкриття посольства США в Єрусалимі. Крім США в Єрусалимі відкриють свої представництва ще Гватемала та Парагвай. Інші держави чекатимуть завершення переговорів між Ізраїлем та Палестиною.

У відповідь на дії США президент Палестинської автономії Махмуд Аббас заявив, що Америка більше не може вважатися посередником у переговорному процесі з Ізраїлем. Крім того, практична реалізація цього питання призвела до негативної реакції в арабському світі та серед західних союзників США. Лідери терористичних угруповань почали закликати до джихаду проти США.

Згідно даних інформаційного агентства Al Jazeera у протестах проти відкриття посольства США взяло участь близько 10 тисяч палестинців. Протестувальники намагалися перетнути кордон з Ізраїлем. У результаті сутичок загинуло близько 40 палестинців, 1800 [54].

Незважаючи на опозицію ісламського світу розпочався процес поступового визнання Єрусалиму столицею держави Ізраїль.

5 грудня 2018 р. під час промови в Університеті Сіднея прем'єр-міністр Австралії Скотт Моррісон заявив про визнання Західного Єрусалима столицею держави Ізраїль та місцем перебування Кнесету та багатьох інших державних установ.

Скотт Моррісон заявив, що Австралія не буде переносити посольство з Тель-Авіва до остаточного врегулювання ситуації між Ізраїлем та Палестиною.

Натомість у Єрусалимі буде відкрито Управління торгівлі та оборони в Західному Єрусалимі.

Дотримуючись балансу і визнаючи підтримку обох держав уряд Австралії також вирішив визнати прагнення палестинського народу до майбутньої держави зі столицею у Східному Єрусалимі.

У своїй доповіді прем'єр-міністр згадав і роль релігійного чинника, він зазначив, що Єрусалим є місце розташування мусульманської святині мечеті Аль-Акса, юдейської Стіни плачу та Віа Долороса – за переказами останнього шляху Христа перед розп'яттям шляху. [114].

4 вересня 2020 р. Сербія та Косово оголосили про визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю. Крім того, було оголошено про перенесення посольств до нової столиці. Варто зазначити, що Косово це перша країна з мусульманською більшістю, яка перенесе посольство до Єрусалиму. Таке одностайне рішення між опонентами прийнято завдяки посередництву США під час переговорів між сторонами. Натомість Ізраїль пообіцяв встановити дипломатичні відносини з Косово [59].

Адміністрація президента США є досить активною з огляду на детально розроблений план мирного врегулювання. План Трампа, названий «Миром для процвітання», потенційно може створити державу Палестина, але в той же час дає Ізраїлю суверенітет над нерозділеним по суті Єрусалимом, включаючи Старе місто та святині розташовані в частині Східного Єрусалиму. План не надає палестинським біженцям права повертатися на свої колишні землі, але обіцяє інвестиції на суму близько 50 мільярдів доларів у палестинську державу. Концептуальна карта, передбачена в плані Трампа, передбачає, що палестинська територія на Західному березі зменшиться до 70 відсотків, а Ізраїль анексує долину Йордану.

Критики назвали план, який був створений без консультацій з палестинськими лідерами, перемогою Ізраїлю з усіх основних питань остаточного статусу. Президент Палестинської адміністрації Махмуд Аббас відхилив цей план, сказавши, що він «анулює легітимність палестинських прав,

наших прав на самовизначення, свободу та незалежність у нашій власній державі» і попросив Раду Безпеки ООН наслідувати їх, як це зробили Африканський союз, Арабська ліга та Організація ісламського співробітництва. У червні 2020 року ПА зробила зустрічну пропозицію щодо створення демілітаризованої незалежної палестинської держави в Газі, Східному Єрусалимі та Західному березі [106].

Незважаючи на давню підтримку рішення двох держав Ізраїлю та Палестини, США традиційно не підтримують заявки Палестини на отримання державності в ООН, заявляючи, що це питання має вирішуватися лише на переговорах з Ізраїлем. ПА переслідує повноправне членство в Палестині в ООН з 2011 року, що вимагає схвалення Радою Безпеки, де США мають право вето. ПА ще не отримав достатньої підтримки для участі у цій заявці, але в 2012 році 138 країн на Генеральній Асамблеї ООН проголосували за визнання Палестини державою, яка не є членом-спостерігачем [109].

Допомога США палестинцям почала скорочуватися за адміністрації Д. Трампа в 2018 році, оскільки вона зменшила допомогу на Західному березі та в секторі Газа. У 2019 році Трамп підписав антитерористичний закон, який дозволяв американцям подавати позов проти одержувачів іноземної допомоги США, включаючи ПА, за нібито співучасть у військових діях. Побойуючись судових позовів, ПА просив Вашингтон припинити допомогу. З тих пір Вашингтон надав палестинцям лише разову пожертву у розмірі 5 мільйонів доларів на боротьбу з пандемією коронавірусу 2020 року.

Перспективи ізраїльсько-палестинських переговорів складні. Навряд чи палестинці отримають пакет поступок від Ізраїлю, який є вигіднішим від тих, які палестинці відкидали в минулому. Деякі експерти припускають, що перспективи рішення існування двох держав будуть і надалі згасати, особливо якщо ізраїльський уряд анексує населені пункти на Західному березі та в долині Йордану, дії, які він погодився «призупинити» в рамках Угоди Авраама з ОАЕ.

Така динаміка міжнародних відносин може поставити ізраїльтян та палестинців на шлях досягнення результату в одній державі, що, на думку

багатьох спостерігачів, є небезпечним, враховуючи можливість того, що, коли араби становлять щонайменше половину населення, Ізраїль більше не буде єврейською державою. І якби Ізраїль відмовив палестинцям у рівних правах, щоб залишитися єврейською державою, це підірвало б його майбутнє як демократії. Проте, інтерес до такого розвитку подій все більше зростає [109].

19 листопада 2019 р. Держсекретар США Майк Помпео заявив, що США змінили своє бачення стосовно ізраїльських поселень на Західному березі річки Йордан. Їх створення та будівництво США більше не вважають порушенням норм міжнародного права. М. Помпео зазначив, що статус Західного берега має бути вирішений лише у процесі переговорів між Ізраїлем та Палестиною. Таке рішення є яскравим прикладом зміни підходів до близькосхідного врегулювання та демонстрацією проізраїльської позиції США [65].

12 серпня 2020 р. відбулися переговори між прем'єр-міністром Ізраїлю Б. Нетаньяху та наслідним принцом Абу-Дабі Мухаммедом бін Заїдом за посередництва США. Домовленості до яких дійшли сторони отримали назву «Угода Авраама», на честь шанованої релігійної постаті в юдаїзмі, християнстві та ісламі. У результаті переговорів Ізраїль погодився «призупинити» плани встановлення контролю над територіями Західного берегу ріки Йордан, що могло вдарити по планам Палестини створити власну державу [2].

ОАЕ згідно нової угоди стануть третьою арабською державою після Єгипту та Йорданії, яка встановила дипломатичні відносини з Ізраїлем. У центрі двосторонніх домовленостей знаходяться інвестиції, розвиток туризму, сфера ІТ. Окремо знаходиться співпраця у сфері протидії загрози Ірану як дестабілізуючого чинника регіональних міжнародних відносин.

Д. Трамп вважає «Угоду Авраама» безперечним успіхом, прикладом для наслідування і заявив, що інші мусульманські держави можуть піти тим самим шляхом.

Підписання угоди може покласти край сподівання палестинців створити власну державу. За умови встановлення певного рівня відносин між Ізраїлем та

Саудівською Аравією можливості Палестини у цьому контексті значно звужуються [2].

Підводячи підсумки можна сказати, що зовнішньополітичні дії держав на Близькому Сході мають яскраво виражений релігійний характер. У протистоянні Ізраїлю та ісламського світу, США є активними прибічниками першого. Після приходу до влади президент США Дональд Трамп у 2017 р. заявляє про плани перенесення посольства США до Єрусалима та визнання міста столицею держави Ізраїль.

У 2018 р. США скорочують допомогу палестинцям та Агентству ООН з питань допомоги та роботи палестинським біженцям. На 70-ту річницю створення держави Ізраїль США відкривають посольство в Єрусалимі незважаючи на внутрішню та зовнішню опозицію опонентів та союзників.

У 2019 р. адміністрація Д. Трампа визнає суверенітет Ізраїлю над Голанськими висотами і заявляє, що поселення Ізраїлю на Західному березі не суперечать міжнародному праву, незважаючи на інтереси Палестини та Сирії.

У 2020 р. президент Д. Трамп оголошує своє бачення ізраїльсько-палестинського миру, який передбачає, що Ізраїль анексує 30% Західного берега ріки Йордан, залишивши меншу територію для майбутньої вже малоімовірної палестинської держави.

Надважливим релігійним чинником у зовнішній політиці держав є укладання «Угоди Авраама» з метою нормалізації відносин Ізраїлю та ОАЕ, що може стати прикладом та моделлю для майбутніх домовленостей.

РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

3.1. Релігійний чинник як інструмент зовнішньої політики РФ

Вплив релігійного чинника на формування зовнішньополітичного курсу РФ варто дослідити вивчаючи норми Основного закону, Концепцію зовнішньої політики РФ та інші правові акти.

З самого початку варто проаналізувати норми Конституції РФ. Так, у п.5 ст. 13 «забороняється створення і діяльність громадських організацій, цілі яких або дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного ладу та порушення цілісності РФ, підрив безпеки держави, створення збройних формувань, розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі» [32]. Таким чином, у ст. 13 зазначається про неприпустимість релігійної ворожнечі, хоча цей чинник не має впливу на зовнішню політику, але він декларує неприпустимість створення і функціонування громадських об'єднань, які можуть вносити розбрат на релігійному ґрунті. Створення таких структур можливе і за рахунок зовнішнього впливу або фінансування, тому у цьому випадку можна опосередковано простежити і зовнішньополітичний чинник.

Згідно п.1 ст.14 Конституції, «РФ – це світська держава. Жодна релігія не може визначатися як державна або обов'язкова»; п.2 цієї статті зазначає, що «релігійні об'єднання відокремлені від держави та рівні перед законом» [32]. Тобто в Основному законі чітко задекларовано, що держава і релігійні об'єднання відокремлені одна від одної та жодна з релігій не може бути пріоритетною. Таким чином, навіть у самій Конституції декларуються норми, які не діють, і яких не дотримуються у щоденній політичній практиці.

Ст. 19 Конституції РФ декларує що всі є рівні перед законом і судом; п.2 цієї статті зазначає, що: «Держава гарантує рівність прав і свобод людини і громадяни незалежно від статі, раси, національності, мови, походження,

майнового стану та посади, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань. Забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної або релігійної приналежності» [32]. Таким чином, можна спостерігати декларування суто демократичних підходів у питаннях відсутності дискримінації за релігійною ознакою у російському суспільстві.

Ст. 28 Основного закону РФ декларує, що «кожному гарантується свобода совісті, свобода віросповідання, включаючи право сповідувати індивідуально або спільно з іншими будь-яку релігію або не сповідувати жодної, вільно обирати, мати та поширювати релігійні та інші переконання і діяти згідно них» [32]. Таким чином, стаття забезпечує свободу віросповідання усім громадянам РФ, що може прямо та опосередковано впливати на формування зовнішньополітичного курсу в залежності від суб'єктів прийняття рішень та об'єктів впливу в середині держави (ісламські релігійні громади, свідки Єгови тощо). Адже на останніх здійснюється адміністративний тиск, що у свою чергу викликає реакції від закордонної спільноти. Так, своїм рішенням від 20 квітня 2017 р. Верховний суд РФ визнав міжнародну релігійну організацію «Свідки Єгови» екстремістською та постановив ліквідувати всі 395 місцевих відділень організації. Загалом, діяльність «Свідків Єгови» була заборонена на всій території РФ [72].

Такі дії правоохоронних структур викликали негативну міжнародну реакцію. Ще на початку квітня 2017 р. експерти ООН з прав людини висловили стурбованість пропозицією офіційних осіб РФ через суд заборонити діяльність «Свідків Єгови». В комюніке ООН зазначалося, що такий спосіб застосування законодавства про боротьбу з екстремізмом як привід для обмеження свободи віросповідання є неприпустимим і навіть небезпечним.

ООН опублікувало 3 комюніке з цієї проблеми, наголошуючи на порушенні прав людини. 6 травня 2020 р. Робоча група з довільних затримань Ради з прав людини ООН прийняла рішення, що стосується 18 віруючих у РФ. Група вважає, що порушені справи є незаконними, а затриманих варто негайно

звільнити з під варти. У Рішенні №10/2020 зазначено, що в жодній справі немає складу злочину і вони повинні бути закриті [118].

Посольство США в РФ теж висловило стурбованість діями російської влади щодо заборони релігійної організації. Таким чином, можна констатувати порушення ст. 28 Конституції РФ, появу міжнародної реакції на дії російської влади та конкретний вплив релігійного чинника на зовнішньополітичну діяльність держави.

Стаття 29 Конституції РФ передбачає свободу думки та слова. Зазначається, що «не допускаються пропаганда або агітація, яка викликає соціальну, расову, національну та релігійну ненависть і ворожнечу. Забороняється пропаганда соціальної, расової, національної, релігійної або мовної переваги» [28].

З 25 по 30 червня 2020 р. проводилося Загальноросійське голосування з питання підтримки змін до Конституції РФ. Зазначаючи важливість усіх змін для розуміння зовнішньої та внутрішньої політики РФ варто зупинитися на статті 67.1. Основного закону. П.2 статті 67.1. зазначає, що «РФ, об'єднана тисячолітньою історією, зберігаючи пам'ять предків, які передали нам ідеали і віру в Бога, а також спадковість у розвитку Російської держави, визнає історично сформовану державну єдність» [32].

Крім «обнулення» термінів перебування президента В. Путіна при владі, ця стаття викликала великий резонанс, адже в ній зазначається історія, єдність, спадковість, ідеали та віра в Бога. Вперше в історії РФ Бога внесено до Конституції. Норма є досить суперечливою як з філософської, так і правової точок зору. Проте, варто відмітити, що поняття «Бога» зазначено у юридичному документі, і що опосередковано впливає на визначення зовнішньополітичного курсу держави.

У Концепції МЗС РФ релігійному чиннику приділено не так багато уваги. Зокрема в п. 5 дається розлогий опис проблем та суперечностей, які виникають у результаті нерівномірності світового розвитку, поглиблення розриву між добробутом держав, боротьби за ресурси та ринки збуту, контролю над

транспортними магістралями. Зазначається, що така конкуренція має форму цивілізаційного протистояння та суперництва ціннісних орієнтирів. У цих умовах пріоритетним завданням є запобігання поглибленню розбіжностей між цивілізаціями, формування партнерських відносин між культурами та релігіями задля гармонійного розвитку людства. Отже, у п.5 зовнішньополітичної концепції констатується питання боротьби ціннісних та цивілізаційних орієнтирів в умовах боротьби за матеріальні ресурси [36].

Більше значення, у контексті теми що розглядається має п.38 «Концепції...». У ньому зазначається: «РФ як багатонаціональна та багатоконфесійна держава, має багатовіковий досвід гармонійного співіснування різних народів, етнічних груп і віросповідань, сприяє розвитку діалогу і формуванню партнерства між культурами, релігіями та цивілізаціями, у тому числі в рамках ООН, інших міжнародних та регіональних організацій; підтримує відповідні ініціативи громадянського суспільства; активно взаємодії з Російською православною церквою та іншими релігійними об'єднаннями країни; протидіє екстремізму, радикалізації суспільних настроїв, нетерпимості, дискримінації і розділенню за расовою, етнічною, конфесійною, лінгвістичною, культурною та іншими ознаками» [36].

Таким чином, виходячи із запропонованого формулювання можна констатувати, що державні структури визнають пріоритет не релігій, а окремих конфесій, наголошуючи при цьому на їх мирному співіснуванні. Серед усіх релігійних об'єднань виділено Російську православну церкву, решту релігійних об'єднань названо «іншими» не зазначаючи їх назви та релігійні групи, які вони представляють. Можна констатувати, що МЗС РФ релігійний чинник цікавить у контексті вироблення ціннісних орієнтирів, які мають об'єднати державу та вплинути на визначення зовнішньополітичного курсу, а також як взаємодію з релігійною організацією Російська православна церква, що є невід'ємною складовою сучасної конструкції держави Російська Федерація.

Правовий чинник варто доповнити іншими нормами внутрішнього права, які матимуть вплив на дії РФ на міжнародній арені. Зокрема, у 2013 р. до

Кримінального кодексу РФ було введено ст. 148, мовою оригіналу: «*Нарушение права на свободу совести и вероисповеданий*». До 1997 р. в РФ за порушення цієї статті діяла адміністративна відповідальність. На даний час звинуваченим у публічних діях, скоєних з метою образи релігійних почуттів віруючих, згідно ст. 148 РФ загрожує покарання в діапазоні від штрафу у розмірі до 300 000 тис. рублів аж до позбавлення волі на термін до одного року [69].

4 листопада 2020 р., у День народної єдності, під час зустрічі президента РФ В.Путіна з представниками релігійних об'єднань, керівник Координаційного центру мусульман Північного Кавказу, муфтії Ісмаїл Бердієв, запропонував виступити в РБ ООН з ідеєю ввести у всіх країнах закон про заборону образи почуттів віруючих. Ця пропозиція виникла на фоні терористичних актів у Парижі, Німці та Відні. Президент РФ, у свою чергу, підтримав запропоновану ініціативу та виступив за заборону образи почуттів віруючих у міжнародному законодавстві та пообіцяв дати доручення МЗС РФ ініціювати розгляд цього питання в ООН [51].

Таким чином, у політикумі РФ виникла ідея поширити діючу в РФ норму внутрішнього права на всі країни світу, що є теж елементом експансії власних релігійних поглядів на міжнародну спільноту.

Аналізуючи роль релігійного чинника у політиці РФ варто звернути увагу на інституційний вимір досліджуваної проблеми. У цьому контексті можна відмітити, що в РФ на даний час кожна гілка має відповідні структурні підрозділи. При президенті РФ створена Рада по взаємодії з релігійними об'єднаннями. У Держдумі функціонує Комітет з розвитку громадянського суспільства, питанням громадських та релігійних об'єднань РФ. В уряді держави діє Комісія з питань релігійних об'єднань. Варто відмітити, що ці інституції виконують більше роль інформаційних структур при керівнику держави. Необхідно зазначити, що подібні органи крім федерального функціонують і на регіональному та місцевому рівнях виконавчої влади. Відповідні підрозділи мають різний статус, обсяг повноважень та відповідальності. [52].

Рада по взаємодії з релігійними об'єднаннями при президенті РФ є дорадчою інституцією, яка здійснює попередній розгляд питань та підготовку пропозицій для президента РФ з метою його взаємодії з релігійними об'єднаннями та підвищення духовної культури суспільства. Варто зазначити, що в Раді переважають представники РПЦ.

Основними функціями Ради є: забезпечення взаємодії президента з релігійними об'єднаннями, сприяння посиленню суспільної згоди, досягнення взаєморозуміння, терпимості та взаємної поваги у питаннях свободи совісті та свободи віросповідання. Серед зовнішньополітичних аспектів можна виділити «аналіз закордонного законодавства та практики взаємовідносин між державою та релігійними об'єднаннями, підтримує контакти з відповідними структурами інших держав [61].

Засідання проводять щороку. Зокрема, 4 жовтня 2019 р. відбулося засідання за головування Керівника Адміністрації президента РФ Антона Вайно. Під час засідання обговорювався міжнародний напрям діяльності Ради. Показово, що основними доповідачами стали керівник Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату митрополит Волоколамський Іларіон та заступник Міністра закордонних справ РФ Андрій Руденко.

Під час зустрічі розглядалися питання надання гуманітарної допомоги Сирії зібраної на кошти вірян. Окремо були обговорені питання взаємодії релігійних організацій із МЗС РФ по захисту духовних цінностей та прав вірян у регіоні Близького Сходу та інших частинах світу. У планах Ради проведення великих міжнародних релігійних форумів [4]. Незважаючи на деклароване відокремлення церкви та держави, можна констатувати наявність тісного зв'язку між цими соціальними інститутами на найвищому політичному рівні. Варто відзначити, що у цьому конкретному прикладі можна простежити продовження церквою зовнішньополітичного курсу держави.

До Комітету з розвитку громадянського суспільства, питанням громадських та релігійних об'єднань РФ входять 13 членів, 10 з яких є представниками правлячої партії «Єдина Росія» [30]. Серед членів комітету

варто виділити Віталія Мілонова, який відомий своїми скандальними заявами з питань релігій, толерантності, ЛГБТ-спільнот тощо. У 2018 р. він пропонував підготувати проект поправок до Кримінального кодексу РФ, які б прирівнювали необґрунтовану критику та публічні образи релігійних лідерів до екстремізму та посягання на конституційний лад держави [44].

Загалом завданнями Комітету є створення та удосконалення нормативно-правової бази, необхідної для забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян, діяльності в країні інститутів громадянського суспільства.

З цією метою Комітет вносив поправки до таких законів як: «Про свободу совісті та релігійні об'єднання», від 26 вересня 1997 р.; «Про передачу релігійним організаціям майна релігійного призначення, що знаходиться у державній чи муніципальній власності», від 30 листопада 2010 р. тощо [30].

Щодо зовнішньополітичного виміру роботи Комітету варто відмітити заяву його керівника депутата С. Гаврилова 7 липня 2020 щодо перетворення собору Святої Софії в Стамбулі з музею мечеть. Політик зазначив, що збереження нейтральності у цьому питанні «послужить розвитку відносин між двома країнами» [25].

Окремим напрямом є робота Комітету в Міжпарламентській асамблеї Православ'я. Депутат С. Гаврилов був обраний її керівником 17 вересня 2020 р. Асамблея була створена у 1994 р. та об'єднує політиків 20 держав, які дотримуються православного віросповідання [60].

Таким чином, інститут, який виник ініціативи грецьких представників, став ще одним інструментом продовження зовнішньої політики РФ.

Показовим є інцидент, який трапився 20 червня 2019 р. у будівлі парламенту в Грузії. Після початку чергового пленарного засідання МАП, коли чільне місце в президії зайняв Сергій Гаврилов і розпочав виголошувати промову російською мовою, опозиційні депутати, представники партії «Європейська Грузія» пішли на штурм трибуни головуєчого. Лише втручання представників правоохоронних структур та служб безпеки врятувати російську делегацію від побиття. Того ж дня депутати з РФ залишили Грузію. Ця подія

спровокувала початок заворушень біля будівлі парламенту. Протестувальники вимагали відставки керівників правоохоронних структур і навіть намагалися штурмувати парламент.

20 червня 2019 р. МАП зробила заяву та засудила дії грузинських депутатів щодо зриву 26-ї Генеральної Асамблеї МАП у залі засідань Парламенту Грузії [60].

Таким чином, організація має на меті не лише релігійні, але й політичні цілі, а головування представників РФ свідчить про зростання її впливу на православну спільноту міжнародно-політичними інструментами.

Комісія з питань релігійних об'єднань при Уряді РФ є координаційним органом, створеним для розгляду питань, які виникають у сфері взаємовідносин держави та релігійних об'єднань. Основними завданнями Комісії є: - підготовка пропозицій з урегулювання питань, пов'язаних із діяльністю релігійних об'єднань; - інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності уряду РФ з питань, які стосуються сфери взаємовідносин держави та релігійних об'єднань; - координації діяльності органів виконавчої влади у сфері взаємовідносин із релігійними об'єднаннями [29].

Комісія не має контрольних або розпорядчих функцій стосовно релігійних організацій, проте її рішення є обов'язковими для усіх органів виконавчої влади. Аналіз кадрового складу дає можливість зробити висновок про посилення контролю політичної влади за діяльністю релігійних об'єднань, адже в ній присутні представники усіх профільних державних структур та органів. Комісія не популяризує свою роботу через відкриті джерела, тому складно дійти висновку про результати та напрями її роботи.

На окрему увагу заслуговує окремий механізм взаємодії РПЦ та МЗС РФ. У складі РПЦ діє Відділ зовнішніх церковних зв'язків. Церква підтримує зовнішні зв'язки та контакти з іншими православними церквами та ієрархами. Особливе місце займають відносини з окремими релігійними конфесіями (ісламськими, іудейськими та представниками інших християнських церков).

Варто сказати, що Відділ приймає участь у роботі окремих структур ООН, зокрема в Раді з прав людини.

У 2003 р. була створена спільна робоча група РПЦ та МЗС РФ. До її завдань входить вироблення напрямів співробітництва Церкви та зовнішньополітичного відомства. Офіційним документом, що закріплює відносини є «Порядок взаємодії Руської православної церкви та Міністерства закордонних справ». Група діє на постійних засадах, аналізує релігійну ситуацію в Україні та інших регіонах світу [41].

Аналіз релігійного чинника та його впливу на формування зовнішньополітичного курсу вимагає врахування конфесійного складу РФ. Офіційна статистика у цьому питанні застаріла і сягає результатів перепису населення 2010 р. та соціологічних опитувань 2012-13 років ВЦИОМ, Левада-центру тощо.

Цікавими є дані опитування оприлюднені в березні 2019 р. Фондом «Общественное мнение». Згідно якого православних віруючих у РФ приблизно 65%, мусульман – не більше 7%, представники інших конфесій не більше 1%. При цьому 21% опитаних не вважають себе віруючими, а 5% не змогли відповісти. Оприлюднені дані не відповідають офіційні статистиці самих релігійних організацій. Зокрема, Російська православна церква (РПЦ) вважає, що в країні від 70-80% населення є православними, а враховуючи вірян за межами держави, то їх кількість складе 180 млн. осіб. Таким чином, РПЦ позиціонує себе як основну релігійну конфесію, яка має найбільший вплив у суспільстві та державі [71].

Роль православ'я у становленні РФ визнається у преамбулі федерального закону «Про свободу совісті та релігійних об'єднань» від 19 вересня 1997 р. Зокрема, там йдеться: «визнаючи особливу роль православ'я в історії Росії, у становленні та розвитку її духовності та культури, поважаючи християнство, іслам, буддизм, іудаїзм та інші релігії, які складають невід'ємну частину історичного спадку Росії...» [73].

Російська православна церква по суті своїй є складовою та продовженням зовнішньої політики держави. Як зазначено на офіційному сайті, РПЦ вважає своєю канонічною територією 16 держав, крім того її монастирі та храми розміщені в 61 державі за межами її канонічної території. Деякі з цих єпархій об'єднані в такі канонічні об'єднання як: Російську зарубіжну церкву, Патріарший екзархат у Західній Європі, Патріарший екзархат у Південно-Східній Азії. Можна констатувати, що релігійний вплив поширюється далеко за межі РФ, що частково є продовженням бажаного впливу на держави та народи самої РФ.

На 2019 р., (найновіші офіційні дані), в РПЦ діє 309 єпархій. Богослужіння здійснюються у 38 649 храмах, 40 514 священиками. В єпархіях РПЦ функціонують 972 монастиря [9].

Зовнішню діяльність РПЦ можна простежити по таким показникам: патріарх Кирил здійснив 2187 богослужінь та території 11 держав канонічної відповідальності РПЦ і під час 27 візитів у 20 інших держав світу. Московський патріархат відвідали 65 разів представники Помісних православних церков. Щороку патріарх приймає участь в офіційних зустрічах із керівниками держав канонічної відповідальності Московського патріархату. За весь час перебування Кирила на патріаршому престолі відбулося 114 таких зустрічей. Він провів 77 зустрічей із представниками інших держав.

Таким чином, виходячи з офіційних даних можна констатувати, що міжнародна діяльність лише головного ієрарха є надзвичайно активною, а зона впливу охоплює пострадянські держави країни Західної Європи, Південно-Східної Азії та Північної Америки [9].

Сутність міжнародної діяльності РПЦ відображені у доповіді патріарха Кирила виголошеній на Архієрейському Соборі у 2017 р.: «Діяльність РПЦ має яскраво виражений наднаціональний характер». Це проявляється в тому, що церква проводить свої богослужіння не для одного народу чи нації, а об'єднує у свою сферу впливу більше півтора десятка різних держав [16].

Відносини РПЦ з іншими конфесіями мають певні особливості. З католиками російські ієрархи співпрацюють у сфері захисту традиційних християнських цінностей, відстоювання прав християн та миротворчості.

Показовим фактом є зустріч 12 лютого 2016 р. патріарха Кирила з Папою Римським Франциском на Кубі, за результатами якої було підписано Спільну заяву. Сторони узгодили свої позиції з питань сім'ї, шлюбу, прав і свобод людини тощо.

РПЦ призупинила свої відносини з протестантами, тому що вони обрали ліберальний шлях розвитку та переглянули традиційні християнські цінності.

Московський патріархат значну увагу приділяє християнам, які знаходяться у складних соціально-політичних умовах на Близькому Сході та Північній Африці. РПЦ ініціювала розгляд питання утисків на християн у таких міжнародних організаціях як ООН, Європарламент, ОБСЄ тощо [9].

Особливе значення для РПЦ мало співробітництво з Константинопольським Патріархатом. До подій в Україні постійно здійснювалося паломництво до святинь, обмін делегаціями, візити тощо. Проте у 2018 р., після надання Україні Томосу про автокефалію та створення окремої Православної церкви України було припинене офіційне церковне спілкування. Цей факт свідчить про важливість України для Московського патріархату зокрема і РФ загалом.

РПЦ є основним державотворчим релігійним чинником, тому саме їй приділяється основна увага, навіть якщо це відбувається на шкоду іншим конфесіям, їх або ігнорують, або не дають збільшити свій вплив, особливо це стосується ісламського чинника. Офіційні джерела намагаються применшити кількість вірних ісламу та згадують їх лише у контексті представників інших релігійних груп.

Розглядаючи вплив РПЦ на зовнішню політику держави, варто вписати її у ширший контекст. 27 жовтня 2015 р. з'явилася доповідь «Духовна безпека, руський мир і Російська православна церква: вплив РПЦ на зовнішню політику Росії стосовно України, Молдови, Грузії та Вірменії (Spiritual Security, the

Russkiy Mir, and the Russian Orthodox Church: The Influence of the Russian Orthodox Church on Russia's Foreign Policy regarding Ukraine, Moldova, Georgia, and Armenia) [90]. Варто відмітити, що доповідь є частиною великого звіту «Традиційна релігія та політична влада: досліджуючи роль церкви в Грузії, Вірменії, Україні та Молдові» (Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova).

У доповіді зазначається, що поняття «духовна безпека» з'являється у Концепції національної безпеки РФ від 2000 р., де у Розділі II (Національні інтереси) зазначається «Національні інтереси в духовній сфері полягають у збереженні і посиленні моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму і гуманізму, культурного та наукового потенціалу держави» [90].

Поступово ідея «духовної безпеки» стала частиною національної безпеки РФ. Взагалі, слід розрізняти внутрішні та зовнішні виміри «духовної безпеки». Внутрішній вимір стосується захисту «традиційних релігій» Росії, зокрема ролі РПЦ. Зовнішній вимір «духовної безпеки» вимагає побудови цивілізаційної сфери впливу – російського культурного (духовного) простору – «Руського миру».

Алісія Куранович у своїй праці «Релігійна дипломатія РФ» зазначає, що існує тісний зв'язок між концептами «духовна безпека», культура або цивілізаційний суверенітет. Вона зазначає: «Сучасна релігійна дипломатія Російської Федерації зумовлюється необхідністю гарантування «духовної безпеки», що слід розуміти як захист ідентичності, традиції та культури Росії. «Духовна безпека», що трактується як складова національної безпеки тісно пов'язана з культурним (цивілізаційним) суверенітетом – що означає не повну незалежність РФ від зовнішніх впливів (чого неможливо досягти в умовах глобалізації), а скоріше здатність чинити опір цивілізаційному тиску. Зокрема, адміністрація Путіна разом із РПЦ кинула виклик однополярності і цивілізаційному тиску зі сторони США та Заходу, які вважаються моральними банкрутами [83].

РПЦ, відновивши свою першість у якості культурного та морального охоронця Росії, постачає ідеологію, яку використовує адміністрація Путіна у відносинах із близьким зарубіжжям з тими державами, які, як вважають, перебувають у сфері його геополітичного впливу.

Пропаганда РПЦ традиційних цінностей та концепція «духовної безпеки» мали великий вплив на те, що називали «доктриною Путіна».

У 2007 році Путін створив фонд «Руський мир» для просування російської культури та мови в усьому світі. На той час «Руський мир», який використовувала адміністрація Путіна, розумівся ними як зміцнення російської культури та мови, а також сприяння забезпеченню внутрішньої стабільності, відновлення статусу Росії як світової держави та посилення її впливу в сусідніх державах.

Однак РПЦ мала інше розуміння поняття. Вона розглядала «Руський мир» як релігійну концепцію, а не як політичний чи культурний термін. Концепт має важливе значення для скасування секуляризації суспільства по всьому колишньому Радянському Союзу завдання, яке Патріарх Кирило назвав «другою християнізацією» Русі.

Російська православна церква бачить російський уряд, або, що стосується цього, будь-який уряд у своєму складі канонічна територія, як знаряддя для цього [83].

З цього часу ця концепція розвивалася, щоб означати пропаганду «традиційних цінностей» РПЦ на всій канонічній території Церкви, а також в геополітичному царстві Російської держави. Це означає, що скрізь, де є канонічна територія РПЦ, там російська держава має власні інтереси, а релігійні та державні установи вважають цей регіон частиною «Руського миру». Сюди входять традиційно православні нації, такі як Україна, Молдова, Білорусь, а також традиційні ісламські держави, включаючи Казахстан, Узбекистан та інші ісламські держави Євразії. Крім того, інші православні держави, такі як Грузія, Греція, Румунія, Болгарія та Сербія, є частиною більшої Православної співдружності народів, які потрапляють під захист Росії. Частина

Ірану, Сирії та Іраку також вважаються складовими цієї спільноти «традиційних релігій» і вважається частиною «Руського миру» [83].

Такі ж ідеї підтримує і директор Московського Центру Карнегі Дмитро Тренін у своїй програмній статті «Основні пріоритети російської зовнішньої політики» сформулював наступні позиції, які є актуальними для цієї роботи. Він зазначив, що у 2016 р. В.Путін сформулював національну ідею Росії – «патріотизм». У російському розумінні патріотизм передусім пов'язаний із державою як головною цінністю, яка є у нації. Російська держава вважається центром «руського миру», який сягає своїми духовним та історичним коріннями до Візантії та православного християнства. До «руського миру», на думку автора, також належать Білорусь, Україна, крім західних, греко-католицьких регіонів, Молдова та російська діаспора в інших країнах світу. Головна опора цього миру – Російська православна церква [68]. Тому її роль та значення у формуванні зовнішньополітичного курсу важко переоцінити.

Таке розуміння «Руського миру» в поєднанні з поняттям «духовна безпека» має прямий вплив на відносини між РФ та державами в її геополітичній сфері. Зокрема, це відносини Росії з Україною, Молдовою, Грузією та Вірменією.

У 2009 року Патріарх Кирило здійснив перший візит в Україну з єдиною метою об'єднання Православні церкви під його керівництвом і зміцнення канонічної території РПЦ. Ще у 2004 р. Патріарх Алексій II заявив, що приблизно 40 відсотків церков РПЦ існують в Україні (під егідою Української православної церкви – Московського патріархату), що робить Україну дуже важливою частиною РПЦ. Хоча візит Кирила був нібито пастирським, він зміцнив розуміння єдності російського миру. Керівник РПЦ наголосив на єдності між Києвом та Москвою, просуваючи одну цивілізацію, яка має глобальний вплив у Росії захист цінностей та культури цієї цивілізації. Протягом візиту Кирило наголошував на єдності Росії православних людей через церкву. Він відкинув політичні та релігійні заклики визнати Українську православну церкву Київського патріархату, а також питання відокремлення

України від Росії. Навіть тоді, коли Кирил пропагував єдність і мир між усіма віруючими, він дорікав будь-яким закликам до політичного розколу Росії та України [9].

РПЦ до цього часу повторює та розглядає ситуацію на Сході України як громадянську війну в межах «Руського миру». З її точки зору, питання не може бути вирішене шляхом розриву відносин України та Росії, руйнуючи, на їх думку, єдність Руського миру, або дозволити примусову українізацію переважно православних та російськомовних регіонів України, що призведе до знищення Руського миру в межах України. Єдине вдале для РПЦ та РФ рішення – це визнання українським урядом визнати полікультурний характер українського суспільства і, по суті, визнати Україну у складі Руського миру. З точки зору Церкви, це єдиний спосіб досягнення примирення серед українського народу та гармонії в межах Руського миру. Не сприйнявши серйозно ідеологічно-релігійне підґрунтя дій РФ, опору її адміністрації на релігійні та культурні центри в Україні, зовнішня політика США та країн Західної Європи зазнавали невдач [113].

Епохальною подією для України стало відбулося скликання синоду Вселенського патріарха 11 жовтня 2018 р., який першим прийняв рішення відновити юрисдикцію Константинополя над Києвом (тим самим скасувавши указ від 1686), а потім надати Томос. У відповідь на протести Москви, що Константинополь посягає на канонічну територію РПЦ і в Києві немає жодного суб'єкта, якому може бути наданий Томос та Варфоломій наполіг на своєму.

Варто зазначити, що Москва стала Патріархатом у 1589 році за власним бажанням, а не шляхом надання Томосу. У 1686 р. Константинополь надав це право висвячувати митрополита Київського і не більше того. Їй не було надано жодного звання здійснювати юрисдикцію у своїх справах. Як повідомив Патріарх Варфоломій повідомив експертів з Європейської ради з міжнародних відносин, що він вказав Кирилу на незаконність контролю РПЦ над церковними справами України [113].

15 жовтня 2018 р. РПЦ євхаристійне спілкування РПЦ та Константинопольської патріархії припинилося. Цей факт свідчив про втрату контролю та впливу РПЦ у православному світі та перемогу України у багатовіковому протистоянні.

Політична Реакція РФ на надання Україні Томосу була досить специфічною. 12 жовтня 2018 р. В. Путін провів оперативну нараду з постійними членами РБ РФ. На зустрічі обговорювалося питання позицій РПЦ на території України після рішення синоду Константинопольського патріарха про надання автокефалії православній церкві України, відміні грамоти 1686 р. про перехід Київської метрополії під юрисдикцію Московського патріархату та відновлення ставропігії Вселенського патріархату в Києві [62].

Одразу після цього, пролунали політичні погрози. Прес-секретар президента РФ Дмитро Песков підтвердив право Росії на захист «росіян та російськомовних», зокрема, як зазначалося, «російських православних». Міністр закордонних справ С. Лавров охарактеризував Томос як «провокацію Константинопольського Патріарха Варфоломія за прямої публічної підтримки з Вашингтона [26]. Надання Томосу не зупинило протиборства РПЦ та ПЦУ, боротьба за Україну триває.

РПЦ не бажає зменшувати свою роль та проникає в основні сфери російського суспільства та держави. Показовим є факт відкриття головного храму збройних сил РФ 14 жовтня 2020 р. Собор розташований в парку «Патріот» в Одинцовському районі Московської області. Храм присвячений Воскресінню Христовому та вважається духовним символом РФ, що прославляє найбільшу перемогу життя над смертю [12]. Відкриття собору має дуже багато символізму, але в контексті цієї роботи він є поєднанням релігійного, військового та зовнішньополітичного чинників, адже війна – це і є продовження зовнішньої політики іншими засобами. Тому варто наголосити, що релігійний чинник є компонентом багатьох інших факторів, що формують зовнішню політику держави.

Одним із сучасних етапів боротьби проти становлення ПЦУ є наступні поїдї. На засіданні Священного Синоду РПЦ 20 листопада 2020 р., було прийнято рішення про припинення євхаристійного спілкування з архієпископом Кіпрським Хризостомом II, а також припинення співслужіння з тими ієрархами Кіпрської церкви, які вступають у церковне спілкування з представниками Православної церкви України. Ця заява виникла після початку поминання у молитвах архієпископом Хризостомом предстоятелів ПЦУ. Тим самим визнаючи рішення Вселенського патріарха Варфоломія про надання Томосу та канонічність ПЦУ [22].

РФ використовує світські та релігійні інституції для впливу на міжнародну арену. Зокрема РПЦ та Міжпарламентській асамблеї Православ'я. Таким чином, РФ продовжуватиме свою політику на зміцнення позицій у самій РФ та намагатиметься впливати на сусідні держави через концепцію «руського миру».

3.2. Релігійний чинник зовнішньої політики України як складова боротьби за незалежність держави

Україна багатонаціональна та полірелігійна держава. З самого початку свого створення Україна декларувала дотримання демократичних прав і свобод у цій сфері, яких у повній мірі і дотримувалася. Держава знаходиться поза впливом агресивних релігійних культів та не є об'єктом впливу релігійного екстремізму. Десятиліттями у суспільстві формувалася відносна релігійна згода.

Єдиним чинником, але фундаментальним для самого існування держави є здобуття Україною релігійної незалежності від РПЦ та РФ. Революція Гідності та війна на Сході України ще більше актуалізували цей процес. Зовнішня політика України, мала яскраво виражений релігійний чинник лише у здобутті Томосу про автокефалію та створення Православної Церкви України.

Правове регулювання питань релігії в українському законодавстві має низку особливостей. Зокрема в Конституції України можна виділити ст. 11, яка зазначає про сприяння держави «...розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [33]. Варто зазначити, що декларовані демократичні засади, не визначають релігійного спрямування самої української нації, не відображають і не декларують її релігійну ідентичність. Загалом, у Конституції не має згадок ані про православ'я, ані, навіть про християнство як націє- та державотворчі релігії.

У ст. 24 Конституції «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...» [33], – відображені основні принципи, які корелюють із загальновизнаними правами та свободами людини.

Ст. 35 Конституції найбільше корелює із темою магістерської роботи «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди,

вести релігійну діяльність» [33]. Релігійна свобода у цьому контексті досить широка і може зумовлювати її різне трактування.

Важливим аспектом ст. 35 Конституції є те, що вона декларує відокремлення церкви та релігійних організацій від держави Україна. Надважливим чинником є те що: «Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [33]. Тим самим Конституція заперечує можливість існування політичної релігії, яка може слугувати або консолідуючим чинником або приводом до суспільної напруги, конфліктів та дискримінації.

Стаття 37 Конституції забороняє діяльність політичних партій та громадських організацій, які можуть призвести зокрема і до релігійної ворожнечі [33]. Виконання навіть цієї статті Основного закону могло б поставити під питання існування багатьох релігійних громад та організацій в Україні.

Стратегія Національної безпеки України від 14 вересня 2020 р. теж звертає увагу на питання релігійних загроз. Зокрема п.10 Стратегії свідчить про загрозу поширення релігійного та ідеологічного фундаменталізму як результат процесу глобалізації; п. 33 зазначає, що Україна бере активну участь у протидії політичному та релігійному екстремізму; п. 46 визначає «З метою реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання держава буде: рішуче протидіяти спробам розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образи почуттів громадян через їхні релігійні переконання, а також обмеженням прав або встановленню привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, стану здоров'я, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [63]. Загалом, можна констатувати, що Стратегія Національної безпеки держави побудована на демократичних принципах та засадах і визначає внутрішні та зовнішні релігійні загрози безпеці держави.

Поєднання релігійного чинника і внутрішньої та зовнішньої політики держави частково знаходить своє відображення у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI.

Зокрема, стаття 10. Засади внутрішньої політики в гуманітарній сфері свідчить: «1. Основними засадами внутрішньої політики в гуманітарній сфері є: - відновлення повноцінного діалогу між представниками різних соціальних та етнічних груп, культур та релігійних конфесій;»

У статті 11. Засади зовнішньої політики зазначається: «2. Основними засадами зовнішньої політики є: - створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;» [23].

Правовідносини релігійних громад і держави виписані в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», № 987-XII від 23 квітня 1991 року [24].

У ст. 5 Закону зазначено «Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави»; «Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії»; «Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається»; «Релігійні організації не виконують державних функцій» [24]. Запропоновані положення визначають сутність взаємовідносин держави та релігійних організацій, хоча політична практика показує зворотній результат.

Важливим етапом на шляху до релігійної незалежності України мало стати прийняття двох важливих законопроектів, які б регламентували питання діяльності церков. Законопроект №4511 «Про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана ВР державою-агресором», – мав на меті визначення особливого статусу релігійних

організацій, що діють в Україні, але підпорядковані ворожим політичним центрам. Зрозуміло, що законопроект був спрямований проти діяльності УПЦ (МП) та РПЦ [13].

Згідно законопроекту релігійна організація мала складати з державою угоду, погоджувати призначення керівництва релігійних організацій з органами виконавчої влади. Закон передбачав призупинення діяльності релігійної організації в Україні у випадку порушення норм та законодавства держави. Прийняття законопроекту мало означати світський (державний) контроль над церквами в Україні.

Інший законопроект №4128 пропонував зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», зокрема статті 8, за якою визначався механізм переходу однієї релігійної громади в юрисдикцію іншої. Зазначалося, що питання підпорядкування релігійних громад вирішувалося б простою більшістю голосів на загальних зборах громади.

Співавтор законопроекту №4511 Юрій Бублик стверджував, що прийняття документа врегулює питання безпеки. Адже за його словами: «Гібридна війна в Україні з самого початку ведеться на двох фронтах, зовнішньому і внутрішньому. Якби не активне будівництво "руського миру", зовнішніх могло б і не бути. Особливу роль в цих умовах відіграють церкви. Кількісно домінуюча УПЦ МП – філіал Російської православної церкви. По суті – агент іншої країни, яка окупувала нашу територію і веде війну» [13].

Зазначені законопроекти викликали значний резонанс в українському суспільстві. Зокрема, на захист позицій УПЦ (МП) виступили декілька політичних сил – «Опозиційний блок» на чолі з Вадимом Новинським та рух «Український вибір – Право народу» за керівництва Віктора Медведчука. Обидва практично синхронно заявили про загрозу демократії, утиски та розгортання релігійних війн.

Обидва законопроекти викликали рішучий спротив у глави РПЦ, патріарха Кирила, який направив звернення лідерам «Нормандської четвірки», папі Римському Франциску, генсеку ООН Антонію Гуттерешу тощо. Очільник

РПЦ заявив про релігійну дискримінацію на територію України у випадку прийняття церковних законопроектів [13].

На жаль, законопроекти прийняті не були, оскільки за попередніми підрахунками не набирали необхідну кількість голосів та через реакцію внутрішніх зовнішніх сил. Агресивна риторика РФ загалом та РПЦ зокрема свідчила про правильний вектор руху у правовому врегулюванні релігійного питання. Проте, бажання лише групи депутатів недостатньо, необхідна була політична воля переважної частини українського політикуму, а її якраз не вистачило. Загалом, потенційно дієвим залишається інструмент впливу на релігійні громади через їх державну перереєстрацію у державних органах влади та заборону діяльності у випадку порушення українського законодавства.

Становленню та зростанню ПЦУ сприяло прийняття 17 січня 2019 р. змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Новим є визначення порядку зміни релігійними громадами власної юрисдикції. Незважаючи на те, що таке право було визначено ще з 1991 р, механізм переходу під іншу юрисдикцію визначений не був. Цей процес завжди провокував конфлікти у громаді через свою неврегульованість. Як правило, конфліктні ситуації виникали в результаті поділу майна.

Питання загострилося після подій 2014 р., коли православні парафії УПЦ МП переважно у центрі та сході України намагалися вийти з-під контролю Московського патріархату. За період 2014-2019 таких переходів виявилось близько 50, більшість з них спричиняли конфлікт, тому вироблення процедури переходу громади під іншу юрисдикцію було надзвичайно актуальним [67].

Згідно з результатами опитування «Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р.), яке провів Центр Разумкова найчастіше громадяни України відносять себе до вірних Православної церкви України (34%). 13,8% назвали себе вірними Української православної церкви (Московського патріархату), 8,2% – Української греко-католицької церкви, 0,7% – Протестантських та Євангелічних церков, 0,4% – Римо-католицької церкви, 0,6% – інших релігій та конфесій. Значна частина опитаних (27,6%)

зазначали, що вважають себе православними, але не відносять до якоїсь церкви. 8,8% не відносять себе до жодної з конфесій, а ще 5,6% визначили себе як невіруючих [35].

Державні інституції приділяють не так багато уваги питанням релігійного чинника, не кажучи вже про врахування його у зовнішній політиці. Зокрема, в Україні питаннями релігій покликаний займатися Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України.

Департамент забезпечував експертно-аналітичну складову роботи з релігійними громадами, активно сприяв налагодженню міжнародної та гуманітарної діяльності релігійних інституцій, опікувався питаннями мовної політики. У контексті релігійного чинника одним із найважливіших завдань Департаменту була реєстрація статутів та ведення статистичного обліку релігійних організацій. Зокрема одним із найважливіших питань був процес переходу релігійних громад із підпорядкування УПЦ МП до ПЦУ. У планах департаменту було у співпраці з іншими органами влади вироблення механізму спрощеного переходу парафій в інше підпорядкування.

Виходячи з назви, іншою складовою роботою департаменту було питання національностей, активна робота з меншинами, які проживають в Україні, особливо важливим було мовне питання. Фактично в Україні діяла єдина структура, яка координувала на державному рівні питання релігійного та національного розвитку [15].

21 вересня 2020 р. директор Департаменту Андрій Юраш оголосив про припинення роботи підрозділу, зробивши це у сучасний, але нестандартний спосіб – опублікувавши пост у Фейсбук, в якому підсумував результати 6-річної роботи Департаменту. Серед зовнішніх та міжнародних варто виділити наступні аспекти:

1. Департамент був причетний до організаційного та концептуального забезпечення здобуття Українською православною церквою «Томосу» про автокефалію. Крім того, Департамент займався питаннями його імплементації в українське законодавство.

2. Значного поступу було досягнуто у забезпеченні питань забезпечення прав національних меншин в рамках двосторонніх комісій. Зокрема, Українсько-Словацької, Українсько-Румунської, а найголовніше – Українського-Угорської, адже держава продовжує блокувати ініціативи України в напрямку євроатлантичної інтеграції і не лише.

3. Завдяки успішній роботі Департаменту Україна піднялась у рейтингу Pew Research Center з 4.2 до 3.8 пунктів на шкалі, де 10 – це найнижчий рівень, а 1 – найвищий рівень державного невтручання у права особи на свободу власного релігійного чи національного самовираження [74].

Таким чином, в Україні немає жодного центрального органу виконавчої влади, який би опікувався питаннями релігій. В умовах агресивної релігійної політики РФ та РПЦ Україна залишається фактично беззахисна у своєму релігійному розвитку, адже це питання залишається поза увагою держави.

Навіть за часів СРСР, а саме у 1985 р., із 6806 зареєстрованих громад РПЦ 4 тисячі діяли в Україні. За цим показником Україна перевершувала усі союзні республіки. Наприкінці 1990 р. кількість православних громад зменшилась до 5031. Проте, завдяки відносній релігійній свободі з'явилося півтори тисячі греко-католицьких громад. Поряд з появою парафій УГКЦ на Західній Україні, після виходу з РПЦ виникла Українська автокефальна церква (УАПЦ).

На Помісному соборі та синоді Українського екзархату РПЦ, який відбувся 9-10 липня 1990 р., тоді ще патріарший екзарх України митрополит Філарет ініціював звернення до патріарха Московського Алексія II з пропозицією утворити незалежну Українську православну церкву з правом самостійно утворювати нові єпархії та призначати архієреїв. Одним з пунктів звернення було обрання митрополита Київського і Галицького Філарета предстоятелем Української православної церкви (УПЦ).

Архієрейський собор РПЦ 25 жовтня 1990 р. пристав на прохання УПЦ і 28 жовтня цього ж року патріарх Алексій II вручив митрополиту Філарету відповідну патріаршу грамоту [17].

Після здобуття Україною незалежності Митрополит Філарет ініціював звернення до РПЦ з проханням надати автокефалію, звернення було відхилено.

1-3 листопада 1991 р. відбувалося зібрання Помісного Собору УПЦ, який прийняв рішення про автокефалію та просив затвердити її незалежність від РПЦ. У відповідь навесні 1992 р. Архієрейський Собор РПЦ скасував Статут УПЦ та усі її рішення.

У травні 1992 р. у Харкові відбувся з'їзд єпископів, який вимагав подати заяву на звільнення з київської кафедри. Вже у червні 1992 р. УПЦ (МП) очолив Володимир Сабодан митрополит Ростовський і Новочеркаський.

Створення УКПЦ (КП) відбулося в результаті Всеукраїнського Православного Об'єднавчого Собору 25-26 червня 1992 р. Керівником УПЦ (КП) став Мстислав (Скрипник).

У 1993 р. після смерті в США Патріарха Мстислава 21-24 жовтня відбувся Всеукраїнський Православний Церковний Собор, на якому керівником церкви обрали Патріарха (Володимира). Після його смерті 20-22 жовтня 1995 р. Патріархом Київським і всієї Руси-України обрано Філарета (Денисенка). З цього часу відбувається становлення і розбудова УПЦ (КП), зростає її вага у суспільно-політичному процесі.

На 2000-літній ювілей Різдва Христового була організована та проведена Всеукраїнська міжнародна християнська Асамблея, що свідчило про зростання міжнародної ваги УПЦ (КП) [50].

Шлях до здобуття Церквою України визнання та незалежності тривав ще більше 20 років. Активні зрушення у цьому процесі почали відбуватися лише після Революції Гідності та початку збройного конфлікту на Сході України.

16 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла постанову №1422-VIII «Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні». Звернення містило 3 основні пункти, що стосувалися скасування акта 1686 р., про проведення

об'єднавчого Собору під керівництвом Вселенського Патріарха, та надання Томосу про автокефалію Православній Церкві в Україні [17].

9 квітня 2018 р. у Стамбулі відбулася зустріч президента України та Вселенського Патріарха Варфоломія з членами Священного Синоду де обговорили зазначені питання.

Дії президента підтримали 40 архієреїв УПЦ Київського Патріархату, 12 архієреїв УАПЦ і близько 10 архієреїв Московського Патріархату до Вселенського Патріарха з проханням про надання Томосу про автокефалію Української Церкви.

19 квітня 2018 р. Верховна Рада України прийняла постанову № 2410-VIII про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні.

19-20 квітня 2018 року відбулося засідання Священного Синоду Вселенського Патріархату з приводу українського питання. За результатами Синоду 22 квітня опубліковано комюніке. В якому йшлося про початок переговорного процесу.

14 травня 2018 р. делегація Синоду Вселенського Патріархату з трьох митрополитів розпочала візити в Помісні Церкви з інформуванням про українську справу. Першим відбувся візит у Афіни. Візити мали на меті інформувати про справу, а не отримувати дозвіл на її вирішення. Російська Православна Церква на церковно-дипломатичному рівні провадить активну протидію процесу надання Томосу про автокефалію Українській Церкві [46].

1 липня 2018 р., виступаючи у Тронному залі своєї резиденції Патріарх Варфоломій значну частину промови присвятив українському питанню. Патріарх заявив, що ніякої канонічної території Російської Православної Церкви (РПЦ) в Україні не існує, а Москва у 1686 році приєднала Українську Церкву неканонічно і взяла більше, ніж дозволено.

31 серпня 2018 р. відбулася зустріч Патріархів Вселенського Варфоломія і Московського Кирила. По завершенню зустрічі представник

Константинопольського Патріарха Варфоломія митрополит Гальський Еммануїл запевнив, що зустріч з російським Патріархом не вплинула на рішення Патріарха Варфоломія щодо автокефалії Української Церкви.

На відкритті Архієрейського Синаксу Константинопольської Церкви 1 вересня 2018 р. у Стамбулі Вселенський Патріарх Варфоломій прочитав доповідь, у якій зазначив, що Москва впродовж багатьох століть розпоряджалася Київською Митрополією без відома Константинополя. 2 вересня на Синаксі єпископи ухвалили, що Константинопольський Патріархат може надавати автокефалію без будь-яких узгоджень [17].

7 вересня 2018 р. Вселенський Патріарх Варфоломій призначив двох екзархів (представників) у Києві: архієпископа Даниїла Памфілійського із США та єпископа Іларіона Едмонтонського з Канади у рамках підготовки до надання автокефалії Православній Церкві в Україні. Екзархи мали взаємодіяти з українською владою і Церквами для організації Об'єднавчого собору.

Історичний Об'єднавчий собор відбувся 15 грудня 2018 р. у Софійському соборі. 5 січня 2019 р. Його Всесвятість Вселенський Патріарх Варфоломій підписав Томос про Автокефалію Православної Церкви України [17].

6 січня 2019 р. у церкві святого Георгія у резиденції Вселенського Патріархату в Константинополі під час святкової літургії за участю Патріарха Варфоломія предстоятелю Православної Церкви України Митрополиту Епіфанію було вручено Томос про автокефалію Української Церкви, відбулося євхаристійне співслужіння двох Предстоятелів та ієрархів і духовенства обох Церков.

9 січня на Томосі поставили свої підписи всі члени Синоду Константинопольського Патріархату, чим було формально завершено процес здобуття автокефалії Помісною Українською Православною Церквою [50].

Зовнішні зв'язки ПЦУ продовжують посилюватися та розвиватися. За перший рік існування нову церкву визнали Константинопольська, Елладська та Александрійська автокефальні церкви. Визнання ПЦУ іншими автокефальними церквами залишається пріоритетом.

Після створення ПЦУ стала на шлях реформ. Зокрема крім інституційних аспектів створення у ПЦУ обговорюють змін календаря з юліанського на григоріанського. Для України це означати святкування Різдва разом із усіма розвиненими державами Європи та Америки. Проте, щоб не поглиблювати розбіжності та розкол між церквами цю ідею не відкинули, а відклали до часу готовності українського суспільства її прийняти. Святкування Різдва разом з усім Західним релігійним світом наблизило б Україну до Західної цивілізації навіть за умов збереження та розвитку православ'я. Греція є яскравим прикладом та кого поєднання. Держава святкує Різдво по григоріанському календарю, а на розрахунок Великодня має власне правило [21].

Керівник Служби зовнішньої розвідки Валерій Кондратюк у своїй програмній статті в газеті «Дзеркало тижня» визначив потенційні загрози, які виникають на релігійному ґрунті [31].

Серед них можна виділити: гібридну війну, втручання РФ у соціально-економічні та політичні питання, спроби Росії зменшити або зовсім нівелювати підтримку України з боку міжнародних союзників.

Стратегічною метою РФ залишається утримання України у своїй сфері впливу, ліквідація її незалежності, розмивання національної ідентичності, контроль над усіма процесами, які проходять в країні тощо.

У гуманітарній сфері процес впливу відбувається через підбурювання конфліктів та формування вогнищ напруги у питаннях мови та релігії.

У релігійній сфері визначальним залишається зовнішній вплив РПЦ на ситуацію в Україні. Як стверджує В. Кондратюк основною залишається ідея переваги та домінування РПЦ на пострадянському просторі та збереження духовних зв'язків із нею. З цією метою використовується «жорсткий» засіб впливу, який передбачає підбурювання до протестів, заворушень, мітингів, що можуть призвести до сутичок з правоохоронцями, дестабілізації ситуації та загострення релігійного протистояння. «М'який» спосіб використовує інформаційні засоби впливу на свідомість вірних УПЦ (МП). Зазначені засоби

впливу мають виключно маніпуляційні інструменти для впливу на настрої віруючих та збереження контролю над ними.

Іншим інструментом впливу РФ є намагання створити в Україні різні парамілітарні об'єднання та надати їм юридичного статусу. Ці структури мали отримати певні правоохоронні функції та діяти паралельно з органами правопорядку. Зазначені організації створювалися б за зразком «козацьких» структур на півдні РФ, мали б проросійський характер та виступали б за збереження релігійної єдності з РПЦ. Таким чином впливаючи на спроби переходу релігійних громад. Спро заснування формувань відбувалися у Київській, Вінницькій та Запорізькій областях [31].

Проаналізувавши офіційні та аналітичні джерела, думки експертів та державних чиновників, використовуючи сценарний метод варто визначити декілька варіантів розвитку релігійної ситуації в Україні.

Позитивний сценарій передбачає всебічний розвиток релігійних громад в Україні, їх співіснування та робота на благо держави України. У суспільно-політичному сенсі це релігійна взаємодія як модель та приклад для інших держав світу. Завершення об'єднання усіх православних громад. Функціонування УПЦ (МП) як філіалу РПЦ в Україні, а не позиціонування себе як альтернативної української церкви. Зменшення конфліктної взаємодії церков та негативного впливу на суспільство. Повернення тисячолітніх релігійних святинь Україні. Повний контроль правоохоронних структур над негативними проявами релігійної нетерпимості та появи тоталітарних сект у державі. Відсутність радикальних течій ісламу в Україні та їх негативного впливу.

Оптимальний – це поступальний, еволюційний розвиток взаємодії релігійних громад. Тривала боротьба за укріплення ролі ПЦУ у суспільстві та державі як інтегруючого, об'єднуючого чинника, а не сфери конфліктної взаємодії. Поступове зменшення ролі та впливу УПЦ (МП), а відповідно РПЦ. Створення органу державної влади, який координуватиме питання релігій. Контроль над розгортанням радикальних ісламських течій в Україні. Заборона сект, які несуть шкоду психічному та фізичному розвитку особистості.

Негативний сценарій передбачає повернення впливу РПЦ в силу її зовнішніх дій, а також активності внутрішніх проросійських сил в Україні. За негативного варіанту розвитку подій можливе об'єднання з РПЦ релігійних громад України у різних форматах для створення центру сили в Православному світі та його протистояння із Вселенським патріархом. Розмивання значення Томосу про автокефалію у внутрішньополітичному дискурсі, нівелювання його ролі та значення як символу перемоги у багатовіковій боротьбі за незалежність церкви України від російського впливу. Зменшення ролі православних церков в силу їх конфліктів і нездатності адаптуватися до нових соціально-політичних та економічних умов розвитку. Прихід нових культів і вірувань у тому числі зовнішніх та агресивних в силу нейтральної політики держави та відсутності державного органу, який би відповідав за цей напрям роботи.

Таким чином, можна констатувати, що релігійний чинник практично не знаходить своє відображення у законодавстві України. Правові норми, дотримуються демократичних стандартів і декларують відокремлення церкви від держави. В Україні немає центрального органу виконавчої влади, який би опікувався питаннями релігійного розвитку. Зовнішня політика держави у релігійному питанні була спрямована на отримання Томосу про автокефалію для Православної церкви України, що дало зменшити залежність від РПЦ та РФ. Ісламський чинник фактично відсутній у зовнішньополітичному дискурсі України, не розглядається як загроза, та відображений лише у контексті інших загроз, окремих думок експертів та у контексті врегулювання питання Криму, а віднедавна у контексті врегулювання Карабахського конфлікту, який деякі сторони бажали показати як релігійне протистояння між ісламом та християнством, що міг би виникнути і на території України в контексті протистояння вірменської та азербайджанської діаспор. Більшість народу України залишаються православними, а найбільше користується підтримкою ПЦУ. Зовнішні загрози у релігійній сфері залишаються та знаходяться під увагою МЗС та Служби зовнішньої розвідки України. Процес об'єднання церков, як і українського суспільства ще триває.

ВИСНОВКИ

Релігійний чинник є важливою складовою формування зовнішньої політики держави, проте, як показало дослідження, відіграє не основну, а допоміжну роль. На зовнішню політику держави у переважній більшості все ще впливають геополітичні, військові та економічні чинники. Релігія у цьому контексті – це ознака ідентичності, приналежності суспільства та держави до певної системи цивілізаційних координат. Сучасні держави світу знаходяться під впливом або є частиною певною цивілізації, тому її зовнішньополітичні дії зумовлені саме цим аспектами. Таким чином, зовнішня політика держави вписана у значно ширший цивілізаційний контекст. Релігія, у свою чергу, є основою сучасних цивілізацій, тому держави співвимірюють свої акції з домінуючими у суспільстві релігійними переконаннями

Релігійний чинник дійсно впливає на формування зовнішньої політики держави як основного актора міжнародних відносин. Проте на саму державу теж впливають новітні актори такі як: екстремістські угруповання, терористичні структури, різноманітні формальні та неформальні релігійні об'єднання, низка інших інституцій. Можна зазначити, що релігія є складовою значно ширших теоретичних вимірів, до прикладу концепції «м'якої сили».

У ХХІ ст. релігія стає основою ідеологічного обґрунтування існування та розвитку самої держави і, відповідно, зовнішньополітичних дій з досягнення цілей на міжнародній арені. Крім того, релігія є інструментом зовнішньополітичної експансії. Таким чином, у багатьох державах релігія заміняє собою «політичну ідеологію». Релігія стає одночасно дезорганізуючим та інтегруючим чинником, що роз'єднує та мобілізує сучасні суспільства, держави або групи держав.

В основі створення США як держави знаходився релігійний чинник. Батьки-засновники вважали створення держави замислом Провидіння. Такий підхід обґрунтовує виключність держави та надає їй право керувати світом та

іншими народами. Релігія знаходить своє відображення у повсякденній політичній практиці та символах держави.

Релігійні права та свободи визначені та чітко закріплені в Основоположних нормативних актах та мають суспільну підтримку. Сформувавши свою релігійну картину та бачення світу США через закон «Про міжнародну релігійну свободу» International Religious Freedom Act» (IRFA) намагаються поширити його на решту держав. З цією метою США створили систему державних та незалежних інституцій, які моніторять стан релігійної свободи в усьому світі, тобто держава бере на себе роль арбітра у міжнародних релігійних аспектах. Таким чином, релігійний чинник не лише впливає зовнішню політику США, він є інструментом впливу й на інші держави, що дає можливість використати проти порушників релігійної свободи різні політичні та економічні санкції.

Релігійний чинник яскраво виражений у зовнішній політиці Франції. Велика держава з глобальною відповідальністю намагається продовжувати традиції попередніх епох у власній зовнішній політиці. Проте ситуація у міжнародних відносинах змінилася і місце та роль Франції теж. У релігійній сфері держава продовжує дотримуватися принципу «La laïcité» – «світськості» як основного досягнення Республіки. Держава є зменшеною моделлю ЄС у контексті її міграційної та релігійної політики. Підходи мультикультуралізму та інерція постколоніальної політики призвели до появи у державі найбільшої мусульманської громади, частина якої не бажає або в силу розбіжності культур та соціально-економічного розвитку не може інтегруватися у сучасну систему Франції. Більше того радикальні прояви ісламу почали загрожувати існуванню Франції як держави. Уряд демонструє слабкість та не може вирішити проблеми, які накопичувалися десятиліттями.

Франція на власному прикладі демонструє крах політики мультикультуралізму, міграційної та соціальної сфери Європи. Перед Республікою та ЄС загалом стоїть надзавдання перебудови ставлення до радикальних проявів інших релігій, зміни міграційної політики, врегулювання

конфліктів на околицях ЄС. Проте, ці завдання не під силу сучасному поколінню європейських політиків, а намагання Е. Макрона демонструвати силу викликають лише негативне та не серйозне ставлення лідерів ісламських держав. Не вирішення зазначених проблем призведе до кризи та руйнації ЄС під впливом мігрантів та радикальних ісламських елементів.

Близький Схід традиційно залишається нестабільним регіоном планети де переплетені інтереси юдеїв, християн та мусульман. З усієї сукупності проблем регіону окремо стоїть питання статусу Єрусалиму, врегулювання ізраїльсько-палестинського протистояння та нормалізація відносин між державами.

Важливою тенденцією та результатом міжнародних відносин останніх років стало активне залучення адміністрації США у близькосхідний процес, що стало результатом впливу на зовнішню політику єврейського та євангелістського християнського політичного лоббі у самих США. За чотири роки в регіоні відбулися тектонічні зрушення – США визнали Єрусалим столицею Ізраїлю, перенесли і відкрили за рік власне дипломатичне представництво, підтримали територіальні претензії Ізраїлю і розробили мирний план врегулювання, який унеможливорює створення держави Палестина. Ситуація в регіоні свідчить про бажання Ізраїлю мати єдину державу і не дати можливість Палестині стати незалежною. У цьому випадку Ізраїль має запропонувати новий статус та переваги мусульманській спільноті. Більше того, за таких умов Ізраїль перестане бути державою де домінує одна релігія, країні доведеться виробляти нову релігійну політику для спільного проживання євреїв та арабів в одній державі. Моделлю та об'єднавчим чинником цього може стати система вшанування святинь розміщених на Храмовій горі в Єрусалимі.

Важливим прикладом нормалізації відносин у регіоні є укладення «Угоди Авраама» між ОАЕ та Ізраїлем. На основі взаємного визнання спільності патріарха Авраама для юдеїв, мусульман та християн, можливе налагодження відносин Ізраїлю з рештою ісламських держав.

РПЦ є важливою складовою сучасної політичної системи РФ, саме церква як інституція, а не релігія, яку сповідують більшість росіян. Можна констатувати, що РПЦ є на сьогодні системоутворюючим ціннісним та інституційним елементом «руського миру» та РФ загалом.

Вплив РПЦ дозволяє тримати у покорі населення РФ, декларувати ідеї просування впливу церкви та держави. Незважаючи на декларативне визнання відокремленості церкви та держави, у сучасній РФ можна спостерігати симбіоз цих інститутів.

Незважаючи на активну діяльність, фінансування та підтримку силових структур РФ РПЦ немає що запропонувати сучасному російському та пострадянському та західному суспільству у духовному та ціннісному вимірі. РПЦ практично не відповідає запитам та інтересам сучасної людини у її духовних пошуках. Навпаки, деякі дії та заяви РПЦ стосовно особистісного розвитку, шлюбів, суспільного ладу нагадують православний фундаменталізм сектантського типу нічим не кращий, ніж ісламський фундаменталізм, який змушує сучасних людей прийняти модель життя епохи Середньовіччя.

У питаннях міжцерковних відносин можна спостерігати прагнення домінувати у православному світі, применшити вплив Константинопольського патріарха, впливати різними доступними засобами на представників інших релігійних конфесій та усі ці дії ведуть не до збільшення, а навпаки до зменшення ролі та впливу РПЦ на міжнародній арені.

Програш Україні у сфері релігійних відноси, а саме визнання ПЦУ православним світом завдало значний удар по позиціям РПЦ як всередині держави, так і за її межами. Криза РПЦ буде наростати і зі зміною поколінь. Адже на пострадянському просторі, як і в усьому світі спостерігається криза релігійних переконань, зменшення кількості віруючих і відповідно зниження ролі церкви у суспільних відносинах.

Вплив ісламу в РФ намагаються применшити та не звертати увагу на інтереси його прихильників. Особливо після завершення процесу «замирення» на Кавказі. Проте ситуація змінюється. Поява нового потужного актора на

Південному Кавказі та Середній Азії – Туреччини, може призвести, і це вже відбувається, до зміни балансу сил в обох регіонах. Успішна війна Азербайджану проти невизнаного Нагірного Карабаху за підтримки Туреччини є ще одним доказом та символом зростаючої могутності Туреччини. Держава чітко декларує своє бачення Турану як міждержавного тюркського проекту і відносини з Азербайджаном по формулі «дві держави – один народ» чітко вкладається у визначену концепцію. Інші держави та окремі регіони РФ (Татарстан, Башкирія, Калмикія) спостерігаючи успішні приклади такої співпраці, починають тяжіти до нового, близького їм по духу, світосприйняття та релігії нового центру сили.

В ісламському світі РФ не має чіткої пропозиції або проекту для співпраці окрім військово-політичного або енергетичного напрямів. Тому духовний та ціннісний вакуум може бути заповнений Туреччиною та іншими мусульманськими державами, що становить небезпеку та загрозу інтересам РФ.

Варто вказати, що в РФ проживають і представники інших релігійних конфесій, зокрема буддисти, які тяжіють до власних релігійних центрів, потрапляючи при цьому під вплив Китаю та інших держав.

За наявності стількох релігійних загроз релігійна політика РФ спрямована лише на православну спільноту та переважно європейський простір де ще у РПЦ залишився вплив. Така ситуація може призвести до втрати духовного контролю над населенням та запустить дезінтеграційні процеси у державі.

Україна дотримується декларативних зобов'язань у релігійній сфері, які відповідають сучасним демократичним нормам та стандартам. Церква і держава відділені одна від одної, проте в ситуації, коли релігійні питання стають загрозою національній безпеці держави, необхідно створити державний орган, який би опікувався питаннями релігійного розвитку.

Зовнішні впливи на релігійну ситуацію в Україні залишаються досить сильними і можуть дестабілізувати ситуацію всередині держави. Особливо це стосується врегулювання питання переходу церков під іншу юрисдикцію та розподіл церковного майна.

Зовнішня політика держави у релігійному питанні була спрямована на отримання Томосу про автокефалію для Православної церкви України, що дало зменшити залежність від РПЦ та РФ. Позитивним є процес поступового визнання ПЦУ іншими православними церквами. Проте, негативні явища боротьби церков до домінування та загальносвітовий тренд на секуляризацію призводять до зменшення ролі церкви у суспільстві та державі, тому їй потрібна швидка інституалізація та оновлення відповідно до сучасних проблем і викликів.

Ісламський чинник практично відсутній у зовнішньополітичному дискурсі України та не розглядається як загроза внутрішній та зовнішній політиці. Він враховується лише в контексті інших загроз національній безпеці держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арабські країни, ООН та Європа засудили рішення США визнати Єрусалим столицею Ізраїлю // Mind.ua. – 2017. – 7 грудня. – URL: <https://mind.ua/news/20179367-arabski-krayini-oon-ta-evropa-zasudili-rishennya-ssha-viznati-erusalim-stoliceyu-izrayilyu>.
2. Берган А., Диегуц Д. Историческое соглашение Израиля и ОАЭ – URL: <https://www.golosameriki.com/a/usa-israel-uae-agreement/5544351.html>.
3. Бойко З.О. Релігійний фактор у міжнародних відносинах (теоретичні аспекти) // Дипкорпус: суспільно-політичний часопис. – 2010. – 9 вересня. <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2010-09-09-81>.
4. Вайно провів засідання Совета по взаимодействию с религиозными объединениями // Администрация Президента РФ. – 2019 года. – 4 октября. – URL: <http://kremlin.ru/events/councils/by-council/17/61727>.
5. Василяк А. Модель взаємовідносин держави і релігійних організацій у США / А. Василяк // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 1. – С. 279-289. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2009_1_29.
6. «Відкриті ворота пекла». Реакція світу на рішення Трампа про визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю // Тиждень.ua. – URL: <https://tyzhden.ua/News/205381>.
7. Відповідаючи на заклик до просування релігійної свободи // Посольство США в Україні. – 2020 р. – 5 лютого. – URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/answering-the-call-to-advance-religious-freedom>.
8. Власов В.Г. Зміст та механізми зовнішньої політики сучасної держави / В. Власов // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2015. – №8 – С. 1-14.

9. Внутренняя жизнь и внешняя деятельность Русской Православной Церкви с 2009 года по 2019 год // Официальный сайт Московского патриархата. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5359105.html>.
10. Войтович П. Зовнішня політика держави: визначення змісту поняття // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – URL: <http://www.apdp.in.ua/v34/02.pdf>. – С. 6-7.
11. Войтович П. Зовнішня політика як вибір держави і міжнародне право розвитку // Международное право развития: современные тенденции и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 17 июня 2015 г.) ; НУ «ОЮА» ; Кафедра междунар. права и междунар. отношений. – Одесса, 2015. – С. 131-132.
12. Главный храм Вооруженных сил РФ. – URL: <https://hram.mil.ru>.
13. Голубєва О. Війна церков: Чому в Україні церковний розкол і навіщо державі підпорядковувати релігію // 112.UA. – URL: <https://ua.112.ua/statji/viina-tserkov-chomu-v-ukraini-tserkovnyi-rozkol-i-navishcho-derzhavi-pidporiadkovuvaty-relihiiu-392041.html>.
14. Гончаренко О. М. Концептуальні засади та критерії ефективності асиметричних стратегій в міжнародних відносинах / О. М. Гончаренко // Молодий вчений. – 2016. – № 4.1. – С. 45-49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4.1_13.
15. Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України припинив функціонування // Патріот Донбасу. – 2020. – 21 вересня. – URL: <https://donpatriot.news/departament-u-spravakh-relihij-ta-natsionalnostej-ministerstva-kultury-ukrainy-prypynyv-funktsionuvannia>
16. Доклад Святейшего патриарха Кирилла на Архиерейском Соборе 29 ноября – 2 декабря 2017 г. // Портал Pravoslavie.ru. – URL: <https://pravoslavie.ru/108816.html>.
17. Євсєєва Т. Архієрейський Собор УПЦ в Харкові // Цей день в історії. – 2018 – 27 травня. – URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0527T/?fbclid=IwAR2t59VVa4LTa84kwFCPsHmgG21ZEsoRM4tivnEs3Wij2YU4ZFpJpglaL3M>.

18. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. – Львів: Видавництво Українського католицького університету. – 2013. – 504 с.
19. ЄС занепокоєний рішенням Трампа про визнання Єрусалима столицею Ізраїлю // Європейська правда. – 2017. – 7 грудня. – URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/7/7074734/>.
20. Ждамарова А. Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – випуск № 6., 2019 р. – С. 74-75.
21. Журавльова О. Річниця створення ПЦУ: нові підходи молодій церкві // Deutsche Welle. – 2019. – 15 грудня. – URL: <https://www.dw.com/uk/a-51663573>.
22. Журнали засідання Священного Синода от 20 ноября 2020 года // Официальный сайт Московского патриархата. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5721952.html>.
23. 19. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» // Верховна Рада України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
24. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // Верховна Рада України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
25. Зорина А. Сергей Гаврилов: «Споры о соборе Святой Софии служат интересам далеких от религии сил» // Политэксперт. – 2020. – 7 июля. – URL: <https://politexpert.net/204166-deputat-gavrilov-spory-o-sobore-svyatoi-sofii-sluzhat-interesam-dalekikh-ot-religii-sil>.
26. Из ответов Министра иностранных дел России С.В.Лаврова на вопросы «РТ Франс», «Пари Матч» и «Фигаро», Москва, 12 октября 2018 года (полный текст интервью будет опубликован 18 октября 2018 г.) // МИД РФ. – URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3373322.

27. Киридон А. Релігійний чинник у міжнародних відносинах // Зовнішні Справи. – 2017. – 17 лютого. – URL: <https://www.facebook.com/112392788872170/posts/1044646772313429>.
28. Комісія США наполягає на санкціях для Росії за релігійні переслідування в Криму і Донбасі // Інститут релігійної свободи. – 2020. – 30 квітня. – URL: <https://irs.in.ua/ua/2020-04-uscirf-annual-report-on-russia>.
29. Комиссия по вопросам религиозных объединений // Правительство РФ. – URL: <http://government.ru/department/140/about>.
30. Комитет Государственной Думы по развитию гражданского общества, вопросам общественных и религиозных объединений // Государственная Дума РФ. – URL: <http://komitet2-22.km.duma.gov.ru/Obzor-zakonodatelstva-po-voprosam-vedeni>.
31. Кондратюк В. Розвідка назвала головні зовнішні загрози для України // Дзеркало тижня. – 2020. – 1 серпня. – URL: <https://zn.ua/ukr/internal/relaks-ne-nachasi.html>.
32. Конституции РФ // Государственная Дума РФ. – URL: <http://duma.gov.ru/news/48953/>.
33. Конституція України // Верховна Рада України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
34. Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.) : станом на 30 серпня 2015 р. : пер. з фр. / укладач П. В. Романюк. – Х. : Право, 2015. – С.6. – URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/127/1-13.pdf>.
35. Конфесійна та церковна належність громадян України // Центр Разумкова. – URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>.
36. Концепция внешней политики Российской Федерации // МИД РФ. – URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248.

37. Коппель О. А. Десекуляризація як мегатренд глобального розвитку / О. А. Коппель, О. С. Пархомчук // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – Вип. 17. – С. 82-85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2017_17_24.
38. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Релігійний фактор у міжнародних системах // Науковий журнал «Політикус». – 2017., Випуск 6. – С. 137-141.
39. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Релігійний фактор у світовій політиці // ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. –2017. – 1(46). – С. 26-30.
40. Лебеденко С. Б. Зовнішня політика як соціальний феномен // Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 50-53.
41. Логвинова И.В. Формы государственно-церковных отношений в сфере международной деятельности // Политика и Общество. – 2017. – № 5. – С. 27 – 37. DOI: 10.7256/2454-0684.2017.5.22969 – URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22969.
42. Мазур О. Г. Методологія дослідження зовнішньої політики держав / О. Г. Мазур // Політологічні записки : зб. наук. праць. – Вип. 2 (10). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – С. 93 - 109.
43. Масовець В. Роль релігійного фактору у світовій політиці // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 13-14/2015. – URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2015/24.pdf.
44. Милонов предложил приравнять критику раввинов и священников к экстремизму // Lenta.ru. – URL: <https://lenta.ru/news/2017/05/05/skrepa>.
45. «О Концепции национальной безопасности Российской Федерации». Указ Президента Российской Федерации от 10.01.2000 г. № 24. // Администрация Президента РФ. – URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927>.
46. Олбрайт М. Религия и мировая политика / Мадлен Олбрайт; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 352 с.

47. Павленко Ю. Глобалізація та цивілізаційні зрушення сьогодення // Міжнародна економічна політика. – 2005. – № 1(2). – <http://journals.uran.ua/jiep/article/view/27429/24623>.
48. Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: Навчальний посібник. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. – 296 с.
49. Пода Т. Вплив релігійного фактора на міжнародні відносини у ХХІ столітті // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2012. – Том 16, № 2.
50. Православна Церква України: шлях крізь віки // Православна Церква України. – URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya>.
51. Путин одобрил идею призвать страны ООН принять законы о защите чувств верующих// Коммерсантъ. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4559025>.
52. Религия и политика // Проект «Исторические материалы». – URL: <http://istmat.info/node/58998>.
53. Романова О. Релігійний фактор у політичному просторі США / О. Романова // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 107-113. – URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/romanova_religia.pdf.
54. Савчук Т. Відкриття посольства США в Єрусалимі та «смертоносний день» // Радіо Свобода. – 2018. – 14 травня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29226408.html>.
55. Саган О. Релігія як чинник міждержавних відносин // Релігія в Україні. – 2011. – 03 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/.../8633-religiya-yak-chinnik-mizhd>.
56. Седляр Ю. Внутрішні фактори формування зовнішньої політики держави / Ю. Седляр // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 22. – С. 299-308.
57. Седляр Ю. Еволюція аналізу зовнішньої політики як наукового напрямку // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010., Випуск 93 (Частина II). – С. 43-50.

58. Седляр Ю., Стадніченко О. Фактори формування зовнішньої політики держави // Науковий журнал «Політикус». – 2017., Випуск 2. – С. 138-142.
59. Сербія і Косово визнали Єрусалим столицею Ізраїлю // 112.UA. – URL: <https://ua.112.ua/svit/serbiia-i-kosovo-vyznaly-yerusalym-stolytseiu-izrailiu-548878.html>.
60. Сергей Гаврилов переизбран Президентом Межпарламентской Ассамблеи Православия // Государственная Дума РФ. – URL: <http://komitet2-22.km.duma.gov.ru/Novosti/item/23674786>.
61. Совет по взаимодействию с религиозными объединениями при Президенте Российской Федерации // Администрация Президента РФ. – URL: <http://www.kremlin.ru/structure/regulation/17>.
62. Совещание с постоянными членами Совета Безопасности 12 октября 2018 года // Администрация Президента РФ. – URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58813>.
63. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 // Верховна Рада України – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
64. Стратюк В. І. Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини / В. І. Стратюк // Молодий вчений. – 2016. – № 11. – С. 152-156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_11_37.
65. США визнали законність окупації Ізраїлем територій з єврейськими поселеннями – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50470535>.
66. США першими у світі визнають Єрусалим столицею Ізраїлю // НВ. – 2017. – 6 декабря. – URL: <https://nv.ua/bbc/ssha-pershimi-u-sviti-viznajut-jerusalim-stolitseju-izrajilju-2325805.html>.
67. Тейзе Є. Закон про церковні переходи в Україні: хто кому рейдер? // Deutsche Welle. – 2019. – 17 січня. – URL: <https://www.dw.com/uk/a-47126745>.
68. Тренин Д. Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры // Московский центр Карнеги. – URL: <https://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462>.

69. Уголовный кодекс РФ – URL: <http://www.ukru.ru/code>.
70. Україна взяла участь у першому Міністерському форумі Міжнародного альянсу з питань свободи релігій та віросповідань // Посольство України при Святому Престолі. – 2020. – 18 листопада. – URL: <https://vatican.mfa.gov.ua/news/ukrayina-vzyala-uchast-u-pershomu-ministerskomu-forumi-mizhnarodnogo-alyansu-z-pitan-svobodi-religij-ta-virospovidan>.
71. Фаустова М. В России недосчитались верующих // Независимая газета. – 2019. – 5 березня. – URL: https://www.ng.ru/ng_religii/2019-03-05/10_460_opros.html
72. Фахрутдинов Р. Обойдемся без «Свидетелей» // «Газета.Ру». – 2017. – 20 апреля – URL: <https://www.gazeta.ru/social/2017/04/20/10636739.shtml>.
73. Федеральный закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» // Государственная Дума РФ. – URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102049359>.
74. Юраш А. Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України припинив функціонування. – URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=339206160630375&id=100036229807988.
75. 2019 Report on International Religious Freedom: France // Office of International Religious Freedom – URL: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/france>.
76. Abdelkader E. A Comparative Analysis of European Islamophobia: France, UK, Germany, Netherlands, and Sweden // Journal of Islamic and Near Eastern Law, – 2017 – №16(1). – URL: escholarship.org/uc/item/870099f4. – P. 31-33.
77. Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel // The Knesset. – URL: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm.
78. Carolyn M. Warner, Stephen G. Walker. Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis. Foreign Policy Analysis, Volume 7, Issue 1, January 2011, Pages 113-135, – URL: <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2010.00125.x>

79. Casey Sh. How the State Department Has Sidelined Religion's Role in Diplomacy // Religion & Politics. – September 5, 2017. – URL: https://religionandpolitics.org/2017/09/05/how-the-state-department-has-sidelined-religions-role-in-diplomacy/?utm_source=Pew+Research+Center&utm_campaign=6af1f79016-EMAIL_CAMPAIGN_2017_09_06&utm_medium=email&utm_term=0_3e953b9b70-6af1f79016-399498133.
80. Center for Faith and Opportunity Initiatives. – URL: <https://sites.ed.gov/cfoi/>.
81. Constitution de la République française. – URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>.
82. Constitution of the United States // United State Senate. – URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm.
83. Curanović A. The Religious Diplomacy of the Russian Federation. – URL: <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifrirnr12curanovicreligiousdiplomacyjune2012.pdf>. – P. 17-19.
84. Discours du président de la République, hommage national à la mémoire de Samuel Paty // Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/droits-de-l-homme/liberte-de-religion-ou-de-conviction/article/discours-du-president-de-la-republique-hommage-national-a-la-memoire-de-samuel>.
85. Executive Order on the Establishment of a White House Faith and Opportunity Initiative // The White House. – URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-establishment-white-house-faith-opportunity-initiative>.
86. État des lieux de la laïcité en France // Viavoice. – URL: <http://www.institut-viavoice.com/wp-content/uploads/2019/01/Etat-des-lieux-de-la-la%C3%AFcit%C3%A9-en-France.-Etude-Viavoice-pour-lObservatoire-de-la-la%C3%AFcit%C3%A9.pdf>.
87. Farr Thomas F. Diplomacy in an Age of Faith // Foreign Affairs – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2008-03-02/diplomacy-age-faith>.

88. Global Dynamics of Faith: An Interview with Shaun Casey // Reflections. – URL: <https://reflections.yale.edu/article/all-together-now-pluralism-and-faith/global-dynamics-faith-interview-shaun-casey>.
89. Green E. Trump Creates a Not-So-New Faith Office in the White House // The Atlantic. – May 3, 2018. – URL: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2018/05/trump-creates-a-not-so-new-faith-office-in-the-white-house/559574/>.
90. Hug A. Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova // The Foreign Policy Centre (FPC). – URL: <https://fpc.org.uk/wp-content/uploads/2015/10/1707.pdf>. – P. 65-69.
91. International Religious Freedom Act // U.S. Congress. – URL: <https://www.congress.gov/105/plaws/publ292/PLAW-105publ292.pdf>. – P.4.
92. International Religious Freedom Act (IRFA) and Religious Persecution // USCIS: RAIO Directorate – Officer Training. – December 20, 2019. – URL: https://www.uscis.gov/sites/default/files/document/foia/IRFA_LP_RAIO.pdf. – P. 10-11.
93. James Masters How each country voted at the UN on Jerusalem status resolution // CNN. – 2017. – December 22. – URL: <https://edition.cnn.com/2017/12/22/middleeast/jerusalem-vote-united-nations-list-intl/index.html>.
94. Jones Sarah E. Faith And Foreign Policy: New State Department Office Promotes 'Religious Engagement' // Americans United for Separation of Church and State. – URL: <https://www.au.org/blogs/wall-of-separation/faith-and-foreign-policy-new-state-department-office-promotes-religious>.
95. Joseph S. Nye Jr., Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: PublicAffairs, 2004. 208 pages.
96. Le ministère de l'Intérieur – URL: <https://www.interieur.gouv.fr/Publications/Statistiques>.
97. Manifestations et appels au boycott de produits français – Déclaration de la porte-parole // Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/droits-de-l->

homme/liberte-de-religion-ou-de-conviction/article/manifestations-et-appels-au-boycott-de-produits-francais-declaration-de-la.

98. Mode Daniel L. The Intersection of U.S. National Security Strategy and Religious Freedom // Religious Freedom Institute. – URL: https://static1.squarespace.com/static/57052f155559869b68a4f0e6/t/5f2b12254e4f854f08e6ac3a/1596658213710/Cornerstone+Forum+_+No.+250+_+Mode+_+The+Intersection+of+U.S.+National+Security+Strategy+and+Religious+Freedom.pdf. – P. 2.

99. Monibot G. America is a Religion // Guardian. – July 29, 2003. – URL: <https://www.theguardian.com/world/2003/jul/29/usa.comment>.

100. National Security Strategy of the United States of America (December 2017) // The White House. – URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

101. Nécessité de reconnaître la République du Haut-Karabagh // Le Sénat. – URL: <http://www.senat.fr/dossier-legislatif/ppr20-145.html>.

102. OBSERVATOIRE DE LA LAÏCITÉ // Gouvernement – URL: <https://www.gouvernement.fr/qu-est-ce-que-la-laicite>.

103. Office of International Religious Freedom // U.S. Department of State. – URL: <https://www.state.gov/about-us-office-of-international-religious-freedom>.

104. Office of Religion and Global Affairs // U.S. Department of State. – URL: <https://2009-2017.state.gov/s/rga//index.htm>.

105. Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention at its eighty-seventh session, 27 April-1 May 2020 // Human Rights Council. – URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Detention/Opinions/Session87/A_HRC_WGAD_2020_10_Advance_Edited_Version.pdf. – P. 14.

106. Peace to Prosperity A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People // The White House. – URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>.

107. President Bush's remarks on September 11, 2002 // CNN. – September 11, 2002. – URL: <https://edition.cnn.com/2002/US/09/11/ar911.bush.speech.transcript>.

108. Religious Landscape Study // Pew Research Center. – URL: <https://www.pewforum.org/religious-landscape-study>.
109. Robinson K. What Is U.S. Policy on the Israeli-Palestinian Conflict? // Council on Foreign Relations – URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict>.
110. Rogers M. President Trump just unveiled a new White House ‘faith’ office. It actually weakens religious freedom // The Washington Post. – May 14, 2018. – URL: <https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2018/05/14/president-trump-just-unveiled-a-new-white-house-faith-office-it-actually-weakens-religious-freedom>.
111. Secularism and religious freedom // Gouvernement – URL: <https://www.gouvernement.fr/en/secularism-and-religious-freedom>.
112. SECULARISM TODAY // Secularism Monitoring Centre. – URL: https://www.gouvernement.fr/sites/default/files/contenu/piece-jointe/2014/07/note_dorientation_de_lobservatoire_de_la_laicite_3.pdf. – P. 2.
113. Sherr J., Kullamaa K. The Russian Orthodox Church: Faith, Power And Conquest. – URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/12/ICDS_EFPI_Report_The_Russian_Orthodox_Church_Sherr_Kullamaa_December_2019.pdf. – P.10.
114. SPEECH of Prime Minister of Australia. Sydney. – 2018. – 15 December – URL: <https://www.pm.gov.au/media/address-sydney-institute>.
115. Standard Eurobarometer 90 // European Union – URL: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>.
116. Still A., Rascoe A., Cai W. Trump talks God more than his predecessors // REUTERS GRAPHICS. – URL: <http://fingfx.thomsonreuters.com/gfx/rngs/USA-TRUMP-RELIGION/010050SR1TQ/index.html>.
117. Terhune L. Protecting religious freedom: ‘Inaction is not an option’ // Share America. – July 16, 2019 – URL: <https://share.america.gov/protecting-religious-freedom-inaction-is-not-option>.
118. The United Nations Human Rights Regional Office for Europe – URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Detention/Opinions/Session87/A_HRC_WGAD_2020_10_Advance_Edited_Version.pdf.

119. The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) // United Nations Organization – URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights>.
120. Turkey's Erdogan tells Muslim summit Jerusalem is capital of Palestine // Reuters. – URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-israel-erdogan/turkeys-erdogan-tells-muslim-summit-jerusalem-is-capital-of-palestine-idUSKBN1E70XC?il=0>.
121. Two reasons behind Donald Trump's decision to recognize Jerusalem as Israel's capital // Deutsche Welle. – URL: <https://www.dw.com/en/two-reasons-behind-donald-trumps-decision-to-recognize-jerusalem-as-israels-capital/a-41720587>.
122. U.S. Commission on Religious Freedom (USCIRF) // URL: <https://www.uscirf.gov/about-uscirf/about-us>.

ДОДАТОК 1

Взаємозв'язок релігії та зовнішньої політики

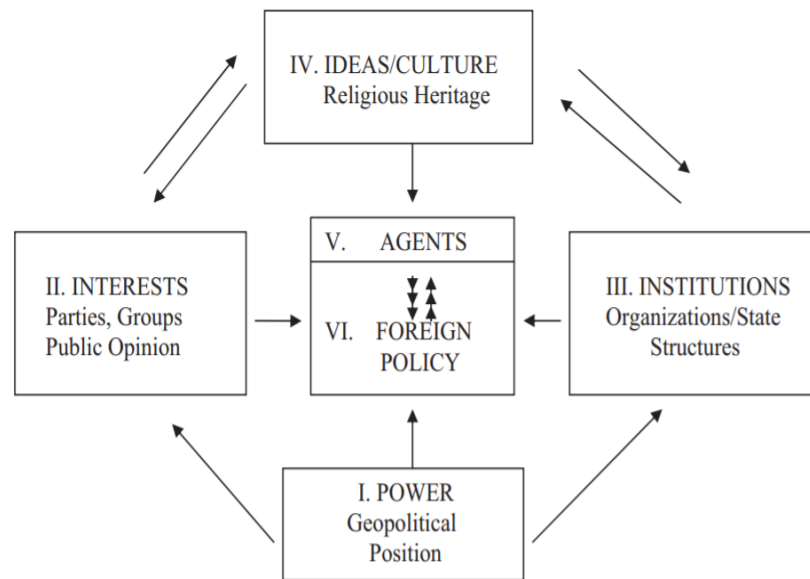

FIG 1. A Macroscopic Map of Religion and Foreign Policy

Джерело: Warner C.M., Walker S.G. Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis // Foreign Policy Analysis (2011) 7, 113–135. – Режим доступу: <http://bibliobase.sermais.pt:8008/BiblioNET/Upload/PDF3/002411.pdf>.